

**TC
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
ANAYASA BİLİM DALI**

**TANZİMAT'TAN LOZAN'A TÜRKİYE'DE AZINLIK
HAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Bahar AYBER**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayati HAZİR**

Ankara-2008

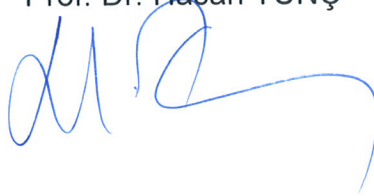
ONAY

Bahar AYBER tarafından hazırlanan "Tanzimat' tan Lozan' a Türkiye' de Azınlık Hakları" başlıklı bu çalışma 20.10.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Anayasa Hukuku bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hayati HAZİR

Prof. Dr. Hasan TUNÇ

Prof. Dr. Bahtiyar AKYILMAZ

ÖNSÖZ

Ülkemizde azınlıkların hak talepleri gündemde her zaman önemli yer bulmuştur. Günümüzdeki hak taleplerini anlamak ve doğru yorumlamak için azınlıkların ve azınlık haklarının tarihsel gelişimini anlamak son derece önemli. Bu çalışma ile genel olarak azınlık kavramının nasıl oluştuğu ve Tanzimat ile Lozan Anlaşması arasındaki zaman diliminde Türkiye’de azınlık haklarının gelişiminin nasıl bir seyir izlediği hususu açıklığa kavuşturulacaktır.

Bu tezimin hazırlanmasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

AZINLIK KAVRAMI

I.AZINLIK KAVRAMI	4
A. Azınlık Tanımları	4
1. Sayısal Olarak Az Olma	8
2. Sosyal ve Politik Yönden Egemen Olamama.....	9
3. Uyruklu ve Vatandaşlık Statüsüne Sahip Olma	9
4. Farklı Etnik, Dinsel ve Dilsel Özelliklere Sahip Olma	9
5. Kültürlerini Geleneklerini veya Dillerini Koruma, Varlıklarını Sürdürme Konusunda Dayanışma Halinde Olma.....	10
B. Azınlık Kavramının Doğuşu ve Gelişimi	10
C. Azınlık Çeşitleri.....	15
D. Azınlık Hakları	17
1. Varolma Hakkı	18

2. Toplanma, Örgütlenme, İfade, Kitle İletişim Araçlarına Ulaşım, Din ve Vicdan Özgürlüğü Hakları.....	18
3. Eğitim Hakkı	19
4. Azınlık Dilinin Kullanımı ile İlgili Haklar	19
5. Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Yaşama ve Kamusal İşlere Katılma Hakkı	20
E. Azınlıklara Tanınan Hakların Bireysel Hak mı Kolektif Hak mı Olduğu Tartışması.....	21
F. Self Determinasyon Hakkı	23
G. Pozitif Ayrımcılık İlkesi.....	26
H. Azınlık Haklarının Sınırlandırılması	27

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ' NDE AZINLIKLAR

II. OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIKLAR	29
A. Tanzimat' tan Önce Gayrimüslimlerin Durumu.....	29
1. Rumlar.....	37
2. Ermeniler	39
3. Yahudiler.....	40
B. Gülhane Hattı Hümayunu ve Azınlık Haklarına Etkileri	41
1. Tanzimat Fermanı' nı Hazırlayan Sebepler	42

2. Tanzimat Fermanı' nın İçeriği.....	44
3. Tanzimat Fermanı' nın Uygulanışı	46
4. Tanzimat Fermanı' na Yönelik Tepkiler	49
C. Islahat Fermanı ve Azınlık Haklarına Etkileri.....	50
1. Islahat Fermanı' nı Hazırlayan Sebepler.....	50
2. Islahat Fermanı' nın Tahlili	53
3. Islahat Fermanı ve Tanzimat Fermanı' nın Karşılaştırılması	56
4. Islahat Fermanı' nın Etkileri	57
a. Gayrimüslimlerin Tepkileri.....	58
b. Müslümanların Tepkileri.....	61
5. Islahat Fermanı' nın Sonuçları	63
a. Rumların Yönetim Teşkilatı	66
b. Ermeni Yönetim Teşkilatı	67
c. Yahudilerin Yönetim Teşkilatı	68
d. Katolik Yönetim Teşkilatı	68
e. Protestan Yönetim Teşkilatı	69
D. Meşrutiyet Dönemi ve Azınlık Haklarına Etkileri	69
1. Meşrutiyet' in Doğuşu	69
2. Kanun-i Esasi' nin Kabulünü Hazırlayan Sebepler.....	70
3. Kanun-i Esasi' nin Hazırlanışı ve İçeriği.....	74
4. Mebusan Meclisi' nin Yapısı.....	76
5. Müslüman ve Gayrimüslim Cemaatlerin Tepkileri.....	78
E. 2. Meşrutiyet' in Doğuşu	80
1. 2. Meşrutiyet Parlamentosu' nun Yapısı	81
2. 2. Meşrutiyet' e Tepkiler	82

III. BÖLÜM

SEVR' DEN LOZAN' A AZINLIKLAR

III. SEVR' DEN LOZAN'A AZINLIKLAR	84
A. Milli Mücadelede Azınlıklar Meselesi	84
B. Sevr Anlaşmasında Azınlık Statüsü.....	86
C. Lozan Anlaşmasında Azınlık Statüsü	91
D. Lozan' da Azınlıklar ile İlgili Görüşmeler.....	95
1. Anlaşma Metninde “Azınlık” ifadesi yerine “Gayrimüslim- Azınlıklar” İfadesi Kullanılması Tartışmaları.....	95
2. Ermeni Yurdu.....	102
3. Azınlıkların Mübadelesi.....	107
4. Patrikhane Sorunu	109
5. Azınlıkların Askerlik Meselesi	111
6. Azınlıkların Medeni Hakları Sorunu	112
7. Savaş Esirleri.....	115
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	123
ÖZET	129
ABSTRACT	130

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
age	: Adı Geçen Eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
KSHS	: Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
MC	: Milletler Cemiyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
STÖ	: Sivil Toplum Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAKÇS	: Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Azınlık olgusu ilk 16. yüzyılda ortaya çıkmış olup, tarihsel, kültürel, siyasi, hukuki ve sosyolojik pek çok boyutu bulunmaktadır. Kavram yeni ortaya çıkmamakla beraber, zaman zaman önem kazanmış, zaman zaman da geri planda kalmıştır. Ulusçuluk akımının etkisiyle, ülke sınırlarını aşarak, devletlerin birbirine müdahaleleri sebebiyle uluslararası hukukta önemli çatışma konularından biri haline gelmiştir. Zira azınlıklar ülke bütünlüğüne karşı tehdit olarak görülmüş, ayrıca bir iç hukuk problemi olarak algılanmıştır. Ancak zamanla azınlık meselelerinin yalnızca bir iç hukuk meselesi olmadığı kabullenilerek, devletler gerek dış baskılar, gerekse ulusçuluk akımı sebebiyle oluşan iç baskılar sonucu pek çok uluslararası ve anayasal metinde azınlık haklarını tanımak durumunda kalmıştır.

Azınlıklar konusunda en hassas konu, azınlık haklarının yeterince verilmesi ve azınlık kültürünün korunmasının yanı sıra, ülke bütünlüğünü korumaktır. Dünyada azınlık talepleri farklı biçimde karşılanmakta, bu ülke kültürüne, zamana ve ülkenin yapısına göre değişmektedir. Kimi ülkelerde azınlıklar kültürlerini yaşatmak için ihtiyaç duydukları her türlü hakka sahipken, kimi ülkelerde tehlike olarak görülüp, asimile edilmeye çalışılmaktadırlar. Türkiye bu ikilemi yaşayan, tarihte yaşamış veya yaşamak zorunda bırakılmış ülkelerden biridir. Ülkemizde azınlık talepleri Avrupa baskılarıyla kısmen karşılanırken, bazı grupların azınlıkları düşman olarak görme eğiliminde olduğu ve azınlıkların da başat toplumu düşman olarak

gördüğü hissedilmektedir. Ancak bu durum Türkiye için yeni değildir. Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı olan Türkiye, tarihte pek çok kez azınlıklar ile ilgili ikilemler yaşamış, dış baskılar ve ülke bütünlüğü arasında seçim yapmak durumunda kalmıştır. Günümüzdeki azınlık haklarına ilişkin sorunların halen çözülememesinin temelinde de çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılan tohumlar, o dönemden kalma paranoyalar (belki de yerinde korkular) yer almaktadır. Bu sebeple günümüz azınlık problemlerinin doğru yorumlanabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğunda azınlık problemlerinin nasıl ortaya çıktığının iyi anlaşılması gerekmektedir.

Bu çalışma ile Tanzimat dönemi ve Lozan Anlaşmasının imzalanmasına kadar geçen süreçte, Türkiye’de azınlık grupların tarihi gelişimi ve tarihsel süreç içerisinde hukuki kazanımları incelenmiştir. Çalışmanın bu dönemi kapsamasının sebebi, bu dönemin Türk Tarihinde azınlık olgusunun gelişimi bakımından son derece önemli bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır. Zira 19 uncu yüzyıl milliyetçilik akımlarının etkisiyle çok uluslu imparatorlukların sonunu hazırlayan, azınlık haklarının en çok talep edilmeye başladığı, hatta “ azınlık hakları hukuku” nun ortaya çıktığı dönemdir.

Türkiye’ de azınlık haklarına ilişkin gelişmeleri anlatan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Türk tarihinde azınlıkları inceleyebilmek için “Azınlık” kavramının geçmişte ve günümüzde dünyada ne ifade ettiği, nasıl ortaya çıktığı, hangi tarihten itibaren haklarının tanınmaya başladığına ilişkin

bir çalışma yapılmış, birinci bölümde azınlık teriminin kavramsal içeriği, tarihsel gelişimi ve azınlık haklarının içeriği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu’ da, Tanzimat Dönemi’ nden önce, azınlıkların hukuki statüsüne kısaca değinilmiş, bu çerçevede klasik “millet anlayışı” ele alınmış, İmparatorluğun gücünü yitirmeye başlamasından sonraki reform çabaları, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi ile azınlıklara tanınan haklar konusunda bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölümde ise Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr Anlaşması ile nasıl bir azınlık rejimi benimsendiği, Lozan Barış Anlaşması ile getirilen azınlık statüsü, Lozan’ da azınlıklar ile ilgili tartışmaların gidişatı anlatılmıştır. Bilindiği gibi Lozan günümüzde hala geçerliliğini sürdüren çok eski tarihli bir anlaşma olup, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’ nin kuruluşunu tescil eden bir belgedir. Lozan’ da düzenlenen azınlık rejimi pek çok yönden eleştirilmektedir. Lozan’ da tartışmalarına ilişkin bölümler günümüz azınlık taleplerinin yorumu açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. AZINLIK KAVRAMI

A. AZINLIK TANIMLARI

Bugüne kadar azınlık kavramında genel kabul görmüş bir tanıma ulaşılamamıştır. Pozitif hukukta azınlık tanımını getirilememesi teknik zorluklardan çok, devletlerin belli bir hukuki tanımla kendilerini bağlamaktan çekinmelerinden kaynaklanmaktadır.¹

Azınlık kavramı, Latincedeki az anlamına gelen “minor” kelimesinden gelmektedir. Ayrıca bu kelime oylamalarda sayı olarak az olanı hatta daha az değerli olanı da ifade etmek için kullanılmıştır.²

Azınlık kavramı toplumdan topluma farklılık gösterse de, çoğu zaman küçültücü anlamlar yüklenen bir kavramdır. Yalnızca sayıca az olma değil, azınlık gruplarının farklı yanlarının bastırılması, yok sayılması anlamlarını da ihtiva eder.³

Azınlıklar, içinde yaşadıkları toplumdan ırksal, kültürel ve etnik bakımdan farklı olan topluluklardır. Birleşmiş Milletler Alt Komisyonunda azınlık kavramı; *“Bir toplum içinde sürekli etnik, dil ve dini geleneklere yahut diğer önemli özelliklere sahip olan, bu özellikleri nedeniyle toplumun diğer kesimlerinden açık olarak ayrılan ve bu özellikleri muhafaza etmek isteyen, hakim pozisyonda bulunmayan grupları ifade eder.”* şeklinde tanımlanmıştır.⁴

¹ Naz Çavuşoğlu , **Uluslar arası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, 2. Baskı, İstanbul, Su Yayınları, Nisan 2001, s.34

² Levent Ürer , **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003, s. 11

³ Zeri İnanç, **Uluslar arası Belgelerde Azınlık Hakları**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2004, s.15

⁴ Ürer, age, s.12

“National Minorities; An International Problem” isimli çalışmasında Inis L. Claude azınlıkları, bir devletin içinde bir ulus oluşturduğuna veya bir ulusun parçası olduğuna ve nüfusun çoğunluğuna dahil olmadığına ikna olmuş, ulusal bünyenin dışında kalanlar olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanım, kendisini ulusal bünyenin dışında hisseden tüm grupları azınlık olarak kabul ettiği gerekçesi ile eleştirilmiştir.⁵

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capatorti azınlığı; “ *Bir devletin, nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan, üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik, üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren grup*” olarak tanımlamıştır.⁶ Azınlık tanımları içerisinde en bilineni olan bu tanımda üç objektif ve bir sübjektif kriter önerilmiştir. Objektif kriterlerden ilki bir devletin nüfusu içerisinde farklı dil, din ve etnik kökene mensup grupların kesin çizgilerle ayrılmış olması, ikinci objektif kriter, azınlık grupların nüfusun geri kalan kısımdan sayıca az olması, üçüncü objektif kriter, bu grupların içinde yaşadıkları devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmaları, sübjektif kriter ise bu grupların kendilerine özgü özelliklerini koruma isteğine sahip olmalarıdır.⁷

Söz konusu tanımda azınlık statüsü sadece devletin vatandaşı olan kişilere tanınmış, yabancı işçiler, göçmenler, sığınmacılar, azınlık kavramı dışında tutulmuştur.

J. Laponce ise azınlıkları; “*Bir azınlık, siyasi olarak egemen gruptan, ortak ırk, dil, din ve ulusal mirasla ayrılan; kendi seçimleri olan ulusal*

⁵ Ürer, age, s.18

⁶ Çavuşoğlu, age,s.35

⁷ Hüseyin Akgül, *Azınlık Kavramı Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler Azınlık Kavramı ile İlgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış*, İzmir, Akademi Kitabevi, 2003, s. 10

bütünlüğe dahil olma isteklerinin engelleneceğinden veya kendi kimlikleri pahasına ulusal bütünlüğe dahil olmaya zorlanacağından korkan bir topluluk.” olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanım ise yalnızca asimilasyon ve özümlemeye karşı direnişleri vurgulaması, direniş eğilimi göstermeyen tüm oluşumları, ulusal bütünün parçası olarak görmesi sebebiyle eleştirilmiştir.⁸

J.J. Preece’ ye göre azınlıklar; *“Bir devletin nüfusu içinde sayıca azınlıkta kalan, yönetici konumunda olmayan, tarihsel olarak söz konusu devletin topraklarının belirli bir bölümünü işgal eden, devletin uyrukları olarak kabul edilen bireylerin, nüfusun geri kalan kesiminden farklı etnik, dini, dilsel veya kültürel özelliklere sahip ve kendi kültürlerini, geleneklerini, din ve dillerini korumaya yönelik gizli veya açık dayanışma duygusu sergileyen bir toplumsal grubu ifade etmektedir.”*⁹

1950 BM Genel Sekreterlik Bildirisinde azınlıklar, kendilerine özgü nitelikleri olan, devlete egemen olan kesimlerden farklılaşan bir ulusal kimliğe veya ulus olma niteliklerinin bir kısmına sahip bir topluluk olarak tanımlanmıştır.¹⁰

Sosyolojik açıdan azınlık, bir toplulukta sayı bakımından az olan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı özelliklere sahip olan gruptur. Bu tanım geniş bir yoruma yol açmaktadır. Buna göre çeşitli etnik, dinsel grupların yanı sıra, eşcinseller, transseksüeller hatta bazen kadınlar da azınlık olabilirler.¹¹

Baskın Oran’ a göre bir azınlık grubunun özellikleri;

- 1) Irk, dil ve din açısından, hakim gruptan ayrı olmaları,
- 2) Sayı olarak belli bir büyüklüğe ulaşmış olmaları,
- 3) Devlete egemen olmamaları,

⁸ Ürer, age, s.18-19

⁹ Ürer, age, s.20

¹⁰ Jennifer Jackson Preece, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001, s. 38

¹¹ Ayhan Aybay, “Küreselleşme Sürecinde Azınlıklar: Asimilasyondan Tanınmaya” 28.11.2007, http://www.usag-sbf.org/turkce/konu_detay.aspx?id=36

- 4) Vatandaş olmaları(Yabancı olmamaları),
- 5) Ayrılıkçı arzularının olmaması,
- 6) Azınlık statülerinin farkında olmaları,
- 7) Çoğunluğun onları azınlık olarak görmesidir.¹²

Doktrinde pek çok azınlık tanımı bulunmakla beraber, hemen hepsinde şu ortak yönler bulunmaktadır. Bunlar;

- Sayısal olarak az olma,
- Sosyal ve politik olarak egemen olmama,
- Uyrukluk ve vatandaşlık statüsüne sahip olma,
- Farklı etnik ve dinsel özelliklere sahip olma,
- Kültürlerini, geleneklerini veya dillerini koruma, varlıklarını sürdürme konusunda dayanışma halinde olma.¹³

Suavi Aydın' a göre, "azınlık" kavramı her ne kadar hukuksal bir kavram gibi gözüксе de, temeli "farklı görünmek", "ötekileştirmek" fenomenine dayanmaktadır.¹⁴ Azınlıklar kendi bağımsız devletlerini kurmada başarısızlığa uğramış, dolayısıyla başka bir ulus devletin sınırları içerisinde yaşamaya mahkum olmuş gruplardır.¹⁵

Azınlıklar toplumda ya hoşgörü ile karşılanır, ya da eritmeye çalışılır. Eritmenin de; toplum dışına itme, baskı kurma gibi sert; özümleme gibi yumuşak yöntemleri bulunmaktadır. Aslında özümleme, genellikle tam bir eritme yöntemi değildir. Zira özümlemede başat toplum, azınlık kültürünün bir takım özelliklerini de alır, kendi de değişime uğrar.¹⁶

¹² Fatih Demirci , "İslahat Fermanı ve Müsavat Meselesi",Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Ankara, 1999, s.14

¹³ Numan Dalyancı, "Avrupa Birliğinin Azınlık Politikaları ve Türkiye' ye Etkileri" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Avrupa Birliği Hukuku Bilim Dalı, Ankara, 2006, s.10

¹⁴ **Türkiye' de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları**, Derleyen Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005, s.145

¹⁵ Preece, age, s.40

¹⁶ Ürer, age, s.14

Azınlık grubunun varlığını sürdürmesine izin verilen toplumlar çoğulcu toplumlardır. Çoğulcu toplumlarda, azınlıkların eritilmeye çalışılmamasının iki nedeni olduğu kabul edilebilir. Ya azınlığı eritmek zorunlu değildir, ya da eritme sürecinin önünde siyasal, ideolojik veya ahlaki engeller vardır. Örneğin 12 ve 13 üncü yüzyıllarda Avrupa’ da ticaretin Yahudilerin elinde olması, eritilmeye çalışılmalarının önüne geçebilmiştir.¹⁷

Genellikle azınlıkların toplumsal hiyerarşide üst basamaklarda yer alamadığı görülmekle beraber, ekonomide etkin oldukları, piyasayı yönlendirdikleri de görülür. Örneğin, Malezya’ da nüfusunun %30’ unu oluşturan Çinliler, ekonomide ciddi bir güce sahiptir. Diğer taraftan, ekonomide etkin olmanın, her zaman toplumsal hiyerarşide üst seviyede olmak anlamına gelmediği de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁸

Azınlık gruplarının özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

1. Sayısal Olarak Az Olma

Bir grubun azınlık olarak görülmesi için kural olarak, başat toplumdan sayısal olarak az olması gerektiği kabul edilmekle beraber, bu sayının oranının ne olacağının belirlenmesi mümkün değildir. Doktrinde bir grubun azınlık sayılması için, kendi başına farklı özelliklerini koruyabilecek büyüklükte olması gerektiği kabul edilmektedir.¹⁹

¹⁷ Ürer, age, s.14-15

¹⁸ Ürer, age, s.15

¹⁹ Dalyancı, age, s.11

2. Sosyal ve Politik Olarak Egemen Olmama

Egemen durumda olmama, azınlık olarak kabul edilen grupların güçsüz ve korunmaya muhtaç olduğu faraziyesine dayanır. Bu faraziye'nin tersinden hareket edildiğinde güçsüz durumda olmadığı için korumaya ihtiyacı bulunmayan grupların azınlık olarak kabul edilmelerinin mümkün olmadığı sonucu çıkarılabilir. Örneğin bir zamanlar Güney Afrika' da beyaz ırka mensup kişiler sayıca az olmalarına rağmen, sosyal ve politik yönden egemen durumda bulundukları için, azınlık olarak kabul edilemez.²⁰

3. Uyraklık veya Vatandaşlık Statüsüne Sahip Olma

Azınlık kavramının bir diğer kriteri, azınlık olarak tanımlanması gereken kişilerin, içinde yaşadığı devletin vatandaşlığına sahip olmaları gerektiğidir. Diğer taraftan, doktrinde yabancı işçileri, göçmenleri ve sığınmacıları da azınlık olarak kabul eden görüşler bulunmaktadır.²¹ Ancak vatandaş olamayanlar, yabancı kabul edildiğinden ve ayrı bir koruma statüsüne sahip olduklarından, azınlık olarak kabul edilmemeleri gerektiği düşünülmektedir.

4. Farklı Etnik, Dinsel veya Dilsel Özelliklere Sahip Olma

Azınlık olmanın en can alıcı kriteri farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olma kriteri olduğu kabul edilmektedir. Bir grubun yalnızca farklı etnik dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olması azınlık olması anlamına gelmemekle beraber, en önemli gösterge olarak belirtilebilir.

²⁰ Dalyancı, age,s.12

²¹ Dalyancı, age, s.12

5. Kùltürlerini, Geleneklerini veya Dillerini Koruma, Varlıklarını Sùrdürme Konusunda Dayanışma Halinde Olma

Farklı etnik kökenden olan grupların azınlık olarak kabul edilebilmesi için diğér bir kriter; kùltürlerini, geleneklerini veya dillerini koruma, varlıklarını sürdürme konusunda dayanışma halinde olmalarıdır. Bu sübjektif bir kavram olduğundan tespiti zordur.

B. AZINLIK KAVRAMININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Azınlıklar konusu hem tarihsel hem de kuramsal olarak çok daha kapsamlı süreçleri kapsayan uluslaşma ve ulus-devlet ekseninde doğmuş ve gelişmiştir.

Antik Çağda azınlık kavramı yoktu. Yurttaşlar özgür bireylerdi. Yurttaş olmayan herkes de köle sayılıyordu. Azınlık-çoğunluk diye bir bölümlenme bulunmuyordu. Orta Çağda da bir azınlık kavramı yoktu. Gerçi Yahudiler fiilen bir dinsel azınlık grubuydu ama tamamen dışlandıkları için “ azınlık” olarak algılanmıyorlar, yalnızca dışlanıyorlardı. Azınlık kavramı Mutlakiyetçi Krallıklar ortaya çıkmaya başladığında belirmeye başlamıştır.²²

Azınlık kavramı, 16 ncı yüzyılda (reform döneminde), “ dinsel azınlık” kavramı ile birlikte doğmuştur.²³ Dini azınlıklara yaptırım tarzları genellikle ek vergi ödetmek, asker olamama gibi belirli görevlerden yasaklanma, belirli yerlere yerleşme zorunluluğu şeklinde tezahür etmiştir.²⁴ Reformasyon, Hristiyanların Protestanlar ve Katolikler olarak ayrılmasına neden olmuş, imparatorların, kendilerine tabi ÷lkelerde oturan halkın dinini belirleme yetkisi,

²² Baskın Oran, *Türkiye’ de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.17-19

²³ Ürer, age, s.35

²⁴ *Türkiye’ de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, s.147

reformasyona kadar devam etmiştir.²⁵ Azınlık kavramını geliştiren şey, Katolik ve Protestan yönetimli devletler arasında imzalanan anlaşmalar olmuştur.²⁶

Dinsel azınlıkların korunması için de başlıca 3 yöntem ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, devletlerarası çok taraflı anlaşmalar, ikincisi, savaş sonunda bir ülkeden öbürüne geçen insanları ve toprakları üzerinde yaşayan insanları koruyan anlaşmalar, üçüncüsü ise, Müslüman devletlerde yaşamakta olan Hristiyan tebaanın, Hristiyan devletlerce korunmaya çalışılmasıdır.²⁷

Birinci yöntemin (devletlerarası anlaşmalar) en önemli örneği ve devletler hukuku bakımından azınlık himayesine ilişkin ilk önemli belge Vestefalya Barış Anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Protestan ve Katolik Mezheplerinin hukuki eşitliği kabul edilmiş, dini inançlarını serbest olarak icra etme özgürlükleri garanti altına alınmıştır.²⁸

İkinci yöntem olan, savaş sonunda bir ülkeden öbürüne geçen insanları ve toprakları üzerinde yaşayan insanları koruyan anlaşmalara örnek olarak, İsveç, Polonya ve Livonya arasında yapılan 3 Mayıs 1660 tarihli Oliva Anlaşması gösterilebilir. Söz konusu anlaşmada İsveç, Polonya tarafından, İsveç' e devredilen Livonya' da yaşayan Katoliklerin din özgürlüğünü garanti etmiştir.²⁹

²⁵ Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27 nci Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s.1

²⁶ Oran, age, s.19

²⁷ Ürer, age, s.35-37

²⁸ Arsava, age, s.2

²⁹ Arsava, age, s.2

Müslüman devletlerde yaşamakta olan Hristiyan tebaanın, Hristiyan devletlerce korunmaya çalışılmasının en önemli örneği ise, Osmanlı Devleti ile Batılı Devletler arasında imzalanan kapitülasyon anlaşmalarıdır.³⁰

Söz konusu düzenlemelerin hiç birinde “ azınlık kavramı” kullanılmamıştır. Koruma konusu, “din”, “inanç” ve “bir dinin mensupları” dır. Yeni Çağ’ dan itibaren egemen varlık olarak ortaya çıkan devletler, kendilerini etnik ve dinsel tanımlarla tanımlamaya başladıktan sonra, kendileri dışında saydıkları gruplara ilişkin tavırlar geliştirmeye, daha ileri düzeyde müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır. Öncelikle dinsel azınlıkların tanımlanmasıyla başlayan süreç, “ulusal azınlık” kavramına kadar genişletilmiştir.³¹

Vestefalya Kongresi, geleneksel Ortaçağ ile Yeni Çağ arasında keskin sınırlar çizen bir unsur olarak kabul edilmektedir. 1644 yılında toplanan bu kongrede Otuz yıl Savaşları sonrasında egemenler arasında toprakların yeniden paylaşılması ayrıntılanırken, bir yandan da azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlaşmada azınlık kavramı yine dini temele dayandırılmış, Protestanlara dinlerinin gereklerini açıkça yerine getirme hakkı tanınmıştır.³²

1815 Viyana Kongresi sonrası imzalanan anlaşmalar da azınlık haklarının evrimi açısından dikkate değer niteliktedir. Çünkü azınlıkların dini topluluklar değil, ulusal gruplar olarak tanımlandığı ilk anlaşmalardır. “Ulusal Azınlık” kavramı açık olarak zikredilmemekle birlikte, Viyana Kongresinde Polonya Ulusuna ulusal temsil hakkı ve ulusal müesseselerini kurma hakkı verilmiştir. Viyana sonuç kararları, bir egemenlik alanından diğer egemenlik

³⁰ Arsava, age, s.2

³¹ **Türkiye’ de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları**, s.148-149

³² Preece, age, s.70

alanına aktarılan halkların dini özgürlükleri dışında yurttaşlık ve siyasi haklarla ilgili de ilk işaretlerin ortaya çıktığı belgelerdir.³³

“Azınlık” kavramı ilk kez, büyük devletlerin Yunanistan’ a 1914’ te verdikleri, Ege Adaları’ nda yaşayan Müslüman azınlıkların himayesinin talep edildiği nota ile karşımıza çıkmıştır. Genel olarak Birinci Dünya Savaşı’ nın sonuna kadar azınlıklara din ve vicdan özgürlüğü gibi bireysel haklar ve yeni kiliseler kurma hakkı, muhtariyet tanınması, derslerin anadilde verilmesi gibi kolektif haklar tanındığı söylenebilir.³⁴

Birinci Dünya Savaşı’ ndan sonra azınlık himayesi yeni bir boyut kazanmıştır. XIX. yy sonundan itibaren yapılan anlaşmalarda azınlıklara ilişkin yükümlülükler artık devletlerin iyiniyet göstermek için kabullendikleri bir şey değildir çünkü azınlıklara ilişkin düzenlemeler devletlere dayatmalara sebep olmaktadır.³⁵

Birinci Dünya Savaşından sonra sınırların belirlenmesi ile görevlendirilen “Yeni Devletler Komitesi” isimli komite, tüm halkların kendi kaderini tayin edebileceği, egemen bir devlet kurabileceği ilkesinden hareketle yola çıksa da, etnik türdeşlik temelinde ulus-devletler oluşturma imkansız olduğunu anlamakta gecikmemiştir. Azınlıklara yurttaşlık ve siyasi eşitlik hakları ile kültürel koruma sağlanarak, azınlıkların ayrılıkçı ulusal emellerini gerçekleştirme isteğinden vazgeçeceği düşünülmüştür.³⁶ Kaldı ki Birinci Dünya Savaşı’ ndan sonra kurulmaya çalışılan azınlık koruma sistemi sadece yenilen ülkeleri ve yenseler de zayıf ülkeleri bağlayacak biçimde düzenlenmiştir, evrensel değildir.³⁷

³³ Preece, age, 73-76

³⁴ Arsava, age, s.4-8

³⁵ Preece; age, s.77

³⁶ Preece, age, s.83-95

³⁷ Oran, age, s.21

Birinci Dünya Savaşı sonrası, sınır değişimleri sebebiyle yeni azınlık grupları doğmuş, azınlıkların himayesine ilişkin birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda azınlıklar farklı etnik özellikler taşıyan bireyler olarak kabul edilmiş, anlaşmalar ile azınlıkların özelliklerini kaybetmelerini engellemek, bu özelliklerini geliştirmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşan yeni azınlık gruplarının durumu ve onlara çeşitli ülkelerde yapılan muameleler; İkinci Dünya Savaşı' nın önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti döneminde yaşanan başarısızlık ışığında yeni model arayışına girmiştir. Birleşmiş Milletlerin kapsamlı insan hakları düzenlemeleri, azınlıklara doğrudan değil fakat dolaylı bir himaye sağlamıştır. Ayrıca insan hakları konularında hazırlanan çeşitli bildiri tasarılarında azınlıklar lehine himaye hükümlerine yer verilmiştir. Bu hükümlerin en önemlilerinden biri ülkemizin de taraf olduğu, Birleşmiş Milletlerin 16.12.1996 tarihli 21 inci oturumunda kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi tasarısının 27 nci maddesidir.³⁸ Söz konusu madde; *“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.”* hükmünü ihtiva etmektedir.

Ulusal azınlık hakları ile ilgili çalışmaların en çok yapılmaya başladığı dönem ise Sovyetler Birliğinin 1989' da çöküşünün yaşandığı dönemdir. Zira Sovyetler Birliğinin çöküşü ile Orta ve Doğu Avrupa' nın komünist ülkelerinin tamamında etnik ve ulus temelli siyasi bağımsızlık talepleri ortaya çıkmıştır.³⁹

Aslında uluslar arası ilişkilerin temel konusu bireyler veya gruplar değil devletlerdir. Ancak uluslararası alanda azınlıklara karşı bir ilgisizlik söz

³⁸ Arsava, age, s.8-23

³⁹ Preece, age, s.57

konusu değildir; hatta azınlıklar zaman zaman dış ilişkilerin odağı haline gelmiştir.⁴⁰

C. AZINLIK ÇEŞİTLERİ

Azınlık türleri arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün olmamakla beraber etnik, dinsel, dilsel ve ulusal azınlıklar olarak sınıflandırma yapılabilir.

Etnik azınlık kavramı; ulusal azınlık veya milliyet kavramları yerine kullanılmaktadır. Etnik bir grup, yaşadığı ülkenin çoğunluğundan farklı bir etnik kökene sahipse ve bu grup egemen durumda değilse azınlık olarak kabul edilebilir.⁴¹ Önceleri etnik azınlık yerine ırk azınlığı kavramı kullanılmakta ise de 1950 yılında BM Alt Komisyonu'nda ırk kavramının sadece genetik özellikleri yansıtmaması nedeniyle etnik azınlık kavramının kullanılmasına karar verilmiştir.⁴²

Dinsel azınlıktan söz edebilmek için, dinin bir grubu toplumun çoğunluğundan ayırt edici özellikte olması, o grubun yaşam kültürüne etki etmesi gerekir. Azınlık kavramının ilk ortaya çıktığı 16. yüzyılda toplum ideolojisinin de din olması nedeniyle uzun yıllar azınlıkları belirlemenin en önemli ölçütü olarak “din” kullanılmıştır. Ancak insanları din değiştirebildikleri, dolayısıyla azınlık olmaktan çıkabilmelerinin kendi inisiyatiflerinde olduğu, din kavramının çok geniş yorumlanabileceği ve benzeri hususlar gör önünde bulundurulduğunda, dinsel azınlık kavramının çok belirsizleştiği ortaya çıkmaktadır.⁴³

Dünyada farklı dilleri konuşmaları sebebiyle azınlık olarak kabul edilen gruplar (dilsel azınlıklar) da bulunmakla beraber, her dilin de azınlık dili olarak

⁴⁰ Preece, age, s.41-42

⁴¹ Dalyancı, age, s.15

⁴² Akgül, age, s.14

⁴³ Dalyancı, age, s.16

kabulü mümkün değildir.⁴⁴ Dil azınlıklarının tespiti dil biliminin yöntemleri ile mümkündür. Bu konudaki en tipik örneklerden bir tanesi İtalya'daki Franko-provançeller azınlık grubudur.⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı' na kadar bir halka mensubiyetin en önemli işareti olarak görülen dil kriteri zamanla ağırlığını kaybetmiştir. Farklı dilleri konuşan grupların dilsel azınlık olarak kabul edilip edilemeyeceği hususu halen tartışmalıdır.⁴⁶ Dilsel azınlıkları belirlemede kullanılabilecek ölçütler, Avrupa Konseyi' nin kabul ettiği Bölgesel Diller ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı' nın 1 inci maddesinde belirlenmiştir. Söz konusu maddeye göre azınlık dili, bir ülkede yaşayan sayıca az olan bir grubun geleneksel olarak kullandığı, o ülkenin resmi dil ya da dillerinden farklı dilleri ifade eder. Aynı madde resmi dil ya da dillerin diyalektleri ile göçmen dilleri ve bölgesel dilleri azınlık dili olarak kabul etmemiştir.⁴⁷

Kanada' nın Fransızca konuşulan Quebec eyaletinde, İngilizce konuşan topluluğa mensup olan Ballantyne ve arkadaşları, reklam ve ilanlarda İngilizce kullanımının yasaklanarak Fransızca' nın mecbur tutulmasını sebep göstererek, azınlık haklarının ihlal edildiğinden bahisle açtıkları davada, BM İnsan Hakları Komitesi, Fransızca konuşulan Quebec eyaletinde İngilizce konuşan insanları azınlık olarak kabul edilemeyeceğini belirtirken, gerekçe olarak İngilizce konuşanların, tüm nüfus içerisinde sayısal olarak fazla olmalarını göstermiştir.⁴⁸

Ulusal Azınlık kavramı, Birinci Dünya Savaşı' ndan sonra devletler hukuku terminolojisine girmiş olup, genel olarak, kendi milli özellikleri, tarihi, kültürü yahut dili olan grupları ifade etmektedir. Esasında ulusal azınlık kavramı; etnik, dilsel ve dinsel azınlıkları da içermektedir. Hatta BM

⁴⁴ Dalyancı, age, s.16

⁴⁵ Ayhan Aybay, “Küreselleşme Sürecinde Azınlıklar: Asimilasyondan Tanınmaya” 28.11.2007, http://www.usag-sbf.org/turkce/konu_detay.aspx?id=36

⁴⁶ Akgül, age, s.14

⁴⁷ Çavuşoğlu, age. s.42

⁴⁸ Dalyancı, age, s.11

tarafından “etnik grup” ve “ulusal azınlık” kavramı aynı anlamda kullanılmaktadır.⁴⁹

Ulusal azınlık ile etnik azınlık arasındaki fark, ulusal azınlıkların tarihsel, kültürel, dilsel bağılıkları oldukları grubun egemenliği altındaki devletin sınırları içerisinde değil, başka bir devletin sınırları içerisinde yaşamalarıdır. Etnik azınlıklarda ise bağlı bulundukları grubun egemen olduğu bir ülke bulunmamaktadır.⁵⁰ Örneğin Bulgaristan ve Makedonya Türkleri ulusal azınlık, devlete sahip olmayan Korsikalılar ya da Basklar etnik azınlık olarak sınıflandırılmaktadır.⁵¹

Diğer taraftan, azınlık bilincinin yerleşmesi için tarihsel mekan çok önemlidir. Bir ülke toprakları içerisinde uzun çağlardan beri yaşayan azınlıklara otokon azınlıklar denir ve bu tür azınlıklarda alt kimlik bilinci güçlüdür.⁵²

D. AZINLIK HAKLARI

Azınlık hakları, bir devlet sınırları içerisinde yaşayan, o devlet içindeki asıl ulustan başka uluslara bağlı olan azınlığın hakları olarak tanımlanmaktadır.⁵³ Azınlık haklarının yasal temeli, uluslararası kuruluşlarca azınlıklara yönelik olarak hazırlanan belgelerdir. Bugünkü uluslararası insan hakları ve azınlık hakları belgelerinde ayrıntılı olarak düzenlenen haklar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönemde yapılan anlaşmalarda yer verilen haklardır.⁵⁴

⁴⁹ Dalyancı, age, s.17

⁵⁰ Çavuşoğlu, age, s.41

⁵¹ Akgül, age, s.13

⁵² Oran, age, s.31

⁵³ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Ankara, Yetkin Yayınları,2002, s.118

⁵⁴ İnanç, age, s.19

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bireylere tanınan haklarda olduğu gibi azınlıklara tanınan haklarda da büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönemdeki klasik yaklaşım, azınlıkların evrensel insan haklarından faydalanması yönündedir. Ancak zamanla, azınlıklara farklı haklar tanınması yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin asıl sebebinin ise etnik çatışmalardan doğan krizleri yönetmek ve istikrarı sağlamak olduğu söylenebilir.⁵⁵

Temel azınlık haklarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Varolma Hakkı

Varolma hakkı, bir devlet sınırları içerisinde yaşayan azınlık gruplarının fiziksel varlıklarını sürdürebilme hakkıdır. Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmenin 5 inci maddesi de bu konuda hükümler içermekte, azınlıkların kendi kültürlerini, kimliklerini, geleneklerini yaşatmaları için devletlerin gerekli önlemleri alması gerektiği vurgulamaktadır. Aynı sözleşmenin 16 ncı maddesinde azınlıkların yaşadığı bölgelerde nüfus oranlarını değiştirecek uygulamalardan kaçınılması öngörülmüştür.⁵⁶

2. Toplanma, Örgütlenme, İfade, Kitle İletişim Araçlarına Ulaşım, Din ve Vicdan Özgürlüğü Hakları

Toplanma, Örgütlenme, İfade, Kitle iletişim araçlarına ulaşım, Din ve Vicdan Özgürlüğü Hakları Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşmenin 7, 8 ve 9 uncu maddelerinde ve AGİT Kopenhag Belgesinin 32 nci maddesinde düzenlenmiştir. Kitle İletişim araçlarına ulaşım hiç şüphesiz bu hakların en önemlilerinden biridir. Zira, bu hakkın kısıtlanması dolayısıyla ifade ve düşünme hakkına da engel olmaktadır. Konuya ilişkin Avusturya' da

⁵⁵ Çavuşoğlu, age, s.83

⁵⁶ Dalyancı, age, s.44

yaşayan Sloven azınlık tarafından AİHM ‘ de açılan bir davada; Avusturya Yayın Kuruluşunun tekeli nedeniyle özel yayın istasyonlarının işletilmesinin yasak olması, söz konusu yayın kuruluşunda da azınlık temsilcilerinin bulunmaması, azınlıklara yönelik yapılan yayınların yetersiz oluşu AİHS’ nin 10 uncu maddesine aykırı bulunmuştur.⁵⁷

3. Eğitim Hakkı

Azınlık mensuplarının, çocuklarına, kendi dil ve kültürlerini öğretme, kendi özel eğitim kurumlarını açma, azınlık dilini öğretme hakkı vardır. Söz konusu husus Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşmenin 12, 13 ve 14 üncü maddelerinde düzenlemiştir.⁵⁸

4. Azınlık Dilinin Kullanımı ile İlgili Haklar

Bölgesel Diller ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’ nın 1 inci maddesinde azınlık dili; *“Bir devletin belirli bir bölgesinde, o devletin geriye kalan nüfusunun sayıca daha küçük bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak konuşulan ve devletin resmi dillerinden farklı olan diller”* olarak tanımlanmıştır.

Azınlık dilinin kullanımı ile ilgili UAKÇS, KSHS ve AGİT Oslo Tavsiye Kararlarında da düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler uyarınca, özel ve kamusal alanlarda azınlık dilini kullanımı serbesttir. Azınlığa mensup kişinin tutuklanması halinde kendisine anladığı dilde açıklama yapılması, gerekirse ücretsiz olarak bir çevirmen temin edilerek, savunma hakkının kullanılması gerekmektedir. Azınlıkların yoğun oldukları bölgelerde talep olması şartına bağlı olarak geleneksel yerel adlar, sokak

⁵⁷ Dalyancı, age,44-46

⁵⁸ Dalyancı, age, 46-47

isimleri, kamuya yönelik topoğrafik işaretlerde azınlık dili kullanılabilecektir. Azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde azınlık dilinde yayın yapan radyo istasyonu, televizyon kanalı ve gazetenin kurulması, devlet tarafından güvence altına alınacaktır. Elbette bu hakların hiçbirisi, ulusal bütünlük ve toprak bütünlüğünü bozma amacı ile kullanılamayacaktır.⁵⁹

1962 yılında Sloven azınlık mensubu Isop isimli kişinin, Avusturya'ya karşı, mahkemede kendi dilinde savunma yapamadığı iddiasıyla AİHM' de açılan dava, davacının Almanca'yı konuşup anlayabildiği, davalının mahkeme dilini anlamadığı durumlarda mahkemelerin tercüman bulundurma zorunluluğu olduğundan bahisle reddedilmiştir.⁶⁰

5. Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Yaşama ve Kamusal İşlere Katılma Hakkı

Herkesin ırk, dil ve benzeri bakımlardan ayrıma uğramadan kamusal işlere katılma hakkı vardır. Bu hakka ilişkin düzenlemelere UAKÇS, AGİT Kopenhag Belgesi'nde yer verilmiştir. Azınlıkların kamusal işlere etkili katılımı barış ve demokratik toplumun temel şartıdır. Bu haklar, oy verme, seçilme, yönetime katılma, dernek kurma, ifade özgürlüğü, seçim barajlarının, azınlığın siyasi temsilini engellemeyecek şekilde düzenlenmesi gibi haklardır.⁶¹

Belçika'nın Flaman bölgesinde yaşayan Fransız azınlığa mensup bireyler tarafından, Seçim Kanununa göre yemini Hollanda dilinde yapmadıkça Bölge Konseyine seçilemeyecekleri, bu nedenle azınlık statüsünde parlamentoda bulunma hakkını kaybettiklerinden bahisle AİHM'

⁵⁹ Dalyancı, age, s.47-49

⁶⁰ Dalyancı, age, s.49

⁶¹ Dalyancı, age, s.50

de açılan dava reddedilmiş, bu karar akademisyenler ve STÖ' ler tarafından eleştirilmiştir.⁶²

E. AZINLIKLARA TANINAN HAKLARIN BİREYSEL HAK MI KOLLEKTİF HAK MI OLDUĞU TARTIŞMASI

Kişilerin ancak başkalarıyla kullanabildikleri haklar kolektif haklardır. Azınlıklar söz konusu olduğunda kolektif haklar, grupların kendilerine ait farklı kültürel özelliklerini korumak ve geliştirmek için toplu olarak kullandıkları haklar olarak nitelendirilebilir. Başka bir anlatımla kolektif haklar, azınlığın ayakta kalabilmesini güvence altına alan haklardır.⁶³

Bireysel haklar azınlıklar tarafından ferdi olarak kullanılabildiği halde, kolektif haklar gruba ait fertlerle birlikte kullanılmaktadır. Bu husus azınlık kimliğinin korunmasına yardımcı olmakla beraber, azınlık hakları grup hakları olarak kabul edilirse ayrılıkçı taleplerin gündeme gelmesi söz konusu olabilir.⁶⁴

Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27 nci maddesinde, Ulusal ya da Etnik, Dinsel, Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi' nin 3(1) maddesinde ve AGİK Kopenhag Belgesinin 32(6) paragrafında ve çeşitli uluslararası belgelerde, azınlık mensuplarının toplu olarak azınlık haklarını kullanabileceği belirtilmektedir.⁶⁵

Ancak Caportorti; 27 nci maddede yer alan hakların bireysel haklar olması gerektiği yönünde ısrar ederken buna üç gerekçe göstermektedir. Birincisi, eğer azınlık hakları grup hakları olarak kabul edilirse, azınlıklar kendilerine grup olarak davranılmasını kabul etmek veya asimile olmak

⁶² Dalyancı, age, s.50

⁶³ Çavuşolu, age, s.57

⁶⁴ Dalyancı, age, s.53

⁶⁵ Çavuşoğlu, age, s.58

zorundalar. İkincisi, MC sisteminden bu yana teamül, bu hakların bireysel haklar olduğudur. Üçüncüsü ise KSHS' nin 1 inci maddesinde self-determinasyon hakkı dışında diğer tüm hakların bireysel nitelikte olduğu kabul edilmiştir.⁶⁶

Her ne kadar uluslar arası belgeler azınlık haklarının bireysel boyutunu öne çıkarsa da, tanınan bireysel hakların toplu kullanımı, dolaylı da olsa grup kimliğinin korunması sonucunu doğurmaktadır. Bireysel hak vurgusu ayrılıkça taleplerin önüne geçme amacı taşımaktadır.⁶⁷ Ancak azınlık haklarının bireysel haklar olarak kabul edilmesi, bu hakların 'birlikte' kullanımına karşı bir engel değil. UAKÇS' nin 3/2. maddesine göre, 'ulusal azınlıklara mensup kişiler hem bireysel olarak, hem de başkalarıyla birlikte topluca' azınlık haklarını kullanabilirler. Ayrılıkçı taleplere karşı önlem olarak azınlık haklarına ilişkin tüm uluslararası belgelerde yer alan 'ülke bütünlüğünün korunması' şartıdır. UAKÇS' nin 21. maddesinde, Sözleşme'nin hiçbir hükmünün uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle de devletlerin egemen eşitliği, ülke bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına aykırı herhangi bir faaliyete girişme ya da herhangi bir eylemde bulunma hakkını içerir şekilde yorumlanamayacağı belirtiliyor.⁶⁸

Hayek, bir yazısında, ilerici olduğu düşünülen birçok hareketin, bireysel özgürlükleri daha fazla ihlal ettiğini belirtir. Azınlık/Grup/Kollektif Haklar için de bu durum söz konusu olabilir. Zira bu hakların da, "insan hakları mücadelesinde ileri bir adım" olduğu düşüncesi yoğunluktadır. Ancak kollektif hakların, bireysel hakları daha fazla sınırlandıracak bir öze sahip olduğu da iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre; bireyin, bir diğeri karşısında kendisini

⁶⁶ Dalyancı, age, s.53

⁶⁷ Çavuşoğlu, age, 58

⁶⁸ Çavuşoğlu Naz, "Azınlık Hakları: Avrupa standartları ve Türkiye-Bir karşılaştırma", 27.11.2007, <http://www.cerkesplatformu.org/azinlik.htm>

azınlık olarak hissetmemesi için önemli olan azınlık haklarının değil, bireysel hakların gelişmesine çabalamak olmalıdır.⁶⁹

F. SELF DETERMİNASYON HAKKI

Bu hakkın ilk ideolojik kökenleri Aydınlanma Felsefesinde görülür. Halkların hak eşitliği, kendi kendini yönetme ve kendi kaderlerini belirleme hakkıdır. Self determinasyon hakkının evrensel bir nitelik kazanması, BM' ce hazırlanarak, 1966' da imzaya açılan Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesiyle gerçekleşmiştir.⁷⁰ Self Determinasyon halklara tanınmış bir hak olmasına karşın, zaman zaman, azınlıkların da self determinasyon hakkı olduğu ileri sürülmektedir.⁷¹

Ulusların kendi geleceğini belirleme hakkı ABD Başkanı Wilson tarafından literatüre kazandırılmıştır. Self determinasyon hakkının hukuki niteliği tartışmalıdır. BM Şartının I/II ve 55 inci maddelerinde de düzenlenen bu hak vazgeçilmez bir hak değildir, ilgili devlete açık yükümlülük yüklememektedir. Self determinasyon başta BM tarafından sömürge altında yaşayan halkların bağımsızlık elde etme hakkı olarak anlaşılmaktaydı. Daha sonra bağımsız bir ülkenin işgale uğraması gibi gelişmeler bu hakkın tüm halklara ait olduğu yönünde yorumları getirdi.⁷²

Azınlıkların self determinasyon hakkı gündeme geldiğinde, bağımsız bir devlet kurma hakkı ile ülke bütünlüğünün korunması arasında bir ikilemin doğmasına sebep olmuştur. Bu nedenle yaygın görüş, azınlıkların self determinasyon hakkını kullanamayacağı yönündedir. Kişisel ve Siyasi Haklar

⁶⁹ Vahap Coşkun, "Aslolan Birey Haklarıdır", 27.11.2007, http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=Kose_Yazilari&op=viewarticle&artid=163

⁷⁰ Çavuşoğlu, age, s.65-73

⁷¹ Dalyancı, age, s.54

⁷² İlyas Doğan, "Vatanında Yaşama Hakkı ve Sürgünün Devletler Hukukundaki Hukuki Niteliği", 28.11.2007, <http://www.akader.info/sbard/sayilar/2005Eylul/3.pdf>

Sözleşmesinde ve azınlıklara ilişkin en kapsamlı belge olan Kopenhag Belgesi'nde, azınlıklara self determinasyon hakkı verilmemiştir.⁷³

Esasında ulusal azınlıklar sorunu, ulus sayılan her topluluğun belirli bir coğrafi alan üzerinde egemenlik sahibi olmasının, uygulamadaki olanaksızlığından kaynaklanır. Bugünkü koşullar altında sahipsiz toprakların yeniden paylaşılmasından söz edilemez, zira yerleşilebilecek tüm coğrafya zaten bir devletin egemenliği altındadır. Devletlerin barışçı yollarla toprak paylaşımını kabullendiği durumlarda dahi ulusal azınlıklar sorun olmaya devam edebilecektir. Örneğin Quebec ve Kanada'nın barışçı yollarla ayrılması gündeme geldiğinde, Quebec Yerlileri ve İnuit Halkı Kanada'ya bağlı olma haklarını ve kararlılıklarını açıklamışlardır. Toprakların yeniden paylaşımı aşamasında sınırların belirlenmesi, azınlıkların devlet kuracağı topraklarda yaşayan azınlık mensubu olmayan halkın durumunun ne olacağı, bu halkın göç etmeye zorlanıp zorlanamayacağı cevaplandırılması son derece zor sorulardır.⁷⁴

Geçen yüzyılda Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında yeni devletler ortaya çıkmış, toprak paylaşımı yeniden yapılmıştır. Buna rağmen halen kendi bağımsız siyasi yönetim birimlerine sahip olmak isteyen gruplar mevcuttur. Dolayısıyla azınlık sorununun self determinasyon hakkının kullanılmasıyla çözümlenebileceğini düşünmek yanlış olur. Kaldı ki uluslararası anlaşmalarda azınlıkların devlet kurma hakkı tanınmamakla beraber, kimi uluslararası hak taleplerinin karşılanması gerekmektedir. Örneğin eşit yurttaşlık hakkı, etnik ulusal kimliklerini koruma hakkı vb.⁷⁵

Kızılderili kabilesi mensubu balıkçılıkla geçinen Bernard Ominayak tarafından, büyük ölçekte kamulaştırma yapılması sebebiyle balıkçılık

⁷³ Çavuşoğlu, age, s. 73,80

⁷⁴ Preece, age, s. 44-46

⁷⁵ Preece, age, s.48-55

faaliyetlerini sürdüremediğinden, self determinasyon hakkının ihlal edildiği iddiasıyla, Kanada' ya karşı AİHM' de açılan dava, self determinasyon hakkı için bireysel başvuru yapılamayacağı ancak balıkçılığın azınlık kültürünün devamını sağlayan bir hak olduğu ve büyük ölçekte yapılan kamulaştırmaların, azınlığın kültürel haklarını ihlal ettiği gerekçesi ile kabul edilmiştir.⁷⁶

Birleşmiş Milletler Anayasası bir madde olarak self-determinasyon hakkını düzenlenmiş ve tüm halkların bu hakka sahip olduğunu vurgulamıştır. BM' nin 2625 sayılı ve 24 Ekim 1970 tarihli kararıyla bu hakkın hangi hallerde kullanılabileceği saptanmış olup, çok uluslu bir ülkede her topluma mensup vatandaşlar eşit muameleye tabi tutuluyorsa, seçme seçilme hakkından aynı derecede yararlanabiliyorsa, devletten eşit derecede sosyal ve diğer hizmetler görebiliyorsa, halklara baskı ve ayrımcılık uygulanmıyorsa bunun bir ülke bütünlüğü temsil ettiği ve herhangi bir ayrı hak doğamayacağı ifade edilmiştir. Ama aynı topraklar üzerinde bir halk, memleketi yönetecek yasama ve yürütme organlarına seçme ve seçilme hakkından yoksun kılınırsa ve hükümetleri kendilerini temsil edemez duruma gelirse, o halka baskı, şiddet ve ayrımcılık uygulanırsa, insan hakları yok edilirse, kültürel ve fiziki varlığı yok edilmeye çalışılırsa o zaman self-determinasyon hakkı tartışılmaz şekilde geçerlidir.⁷⁷

Halkların kendi geleceğini belirleme hakkının dayanağı olarak görülen BM Şartı' nın 55 inci maddesi bu konuyu kesinleştirmemiştir. Zira 55/l' de hem dostane ilişkilerden söz edilmekte hem de "istikrar" vurgusu yapılmakta, sömürge yönetimi altındaki halklar dışında kalanlara self determinasyon hakkı tanınmamaktadır. Diğer taraftan, BM, toprak bütünlüğü ilkesi ve kendi geleceğini belirleme ilkesi karşı karşıya geldiğinde, (Bangladeş ve Eritre

⁷⁶ Dalyancı, age, s. 56

⁷⁷ Sabahattin İsmail, "Self-Determinasyon hakkı nedir? Türk halkının Self-Determinasyon hakkı var mı?",28.11.2007, <http://www.emu.edu.tr/English/ingeneral/trnc/books/sabahattinismail150soru/cevaplar/Soru86.htm>

örnekleri bir yana bırakılacak olursa) her zaman ülkelerin toprak bütünlüğünden yana tercihte bulunmuştur.⁷⁸

G. POZİTİF AYRIMCILIK İLKESİ

Genel eşitlik ilkesi gereği, ulusal ayrımcılığa dayalı herhangi bir ayrım yapılmaması esastır. Pozitif ayrımcılık ilkesinde ise amaç, azınlıkların kendilerine özgü kimliklerinin korunması için uygun koşulların yaratılması, azınlıkla çoğunluğun arasında gerçek eşitliğin sağlanmasıdır. Bir başka deyişle, tam ve etkili eşitliği gerçekleştirmek için devletlerin alması gereken özel önlemleri ifade eder. Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşmenin 4 üncü maddesinin 2 nci paragrafının mantığında azınlıkların isteği dışında asimilasyon politikası uygulama yasağı vardır. Pozitif ayrımcılık azınlık haklarının olmazsa olmaz şartıdır.

Eşitlik ilkesini bozar biçimde bazı yurttaşlara ayrıcalıklı haklar tanınmasının sebebi, dezavantajlı durumda bulunan grupların ancak ayrıcalıklı haklar tanınarak, diğer yurttaşlarla eşit konuma getirilebileceği gerçeğine dayanmaktadır. Zira azınlık olmak her zaman bir dezavantajdır. Dünyanın bir noktasında azınlık olan bir kişi aslında her yerde azınlıktır. Örneğin Almanya’ da yaşayan Türk kökenli işçilerin adı Almanya’ da “karakafa”, Türkiye’ de “Almancı” dır. Benzer şekilde İstanbul’ da yaşayan Rum Türkiye’ de “gavur” sayılır. Yunanistan’ da ise “Tukosporos”. (Türk Tohumu). Kaldı ki, pozitif ayrımcılık yalnızca azınlıklar için değil, dezavantajlı tüm gruplar için söz konusu olabilir. Örneğin kadınlar doğuştan dezavantajlara sahiptir ancak pozitif haklarla eşit duruma gelebilirler.⁷⁹

⁷⁸ İlyas Doğan, “Kendi Geleceğini Belirleme İlkesi”, 29.11.2007, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>, s.3,5

⁷⁹ Oran, age, s.32-35

Ancak devletin genellikle pozitif hakları vermekten kaçındığı görülür. Bu tavrın asıl nedeni, azınlığın güçlenerek, ayrılıkçı taleplerde bulunması korkusudur. Oysa pozitif hakların verilmesinin ülke bütünlüğüne katkısı vardır. Çünkü böylece azınlık grupları kendilerini itilmiş, ezilmiş hissetmezler, bunun sonucu olarak da kendi devletlerini kurmak için herhangi bir gerekçe ve meşruiyet kalmaz.⁸⁰

Azınlıklara verilen pozitif haklarla ilgili farklı yorumlar yapmak da mümkündür. Örneğin, zaten “öteki” olarak kabul edilen gruba verilen artı haklara karşı tepkiler oluşabilir. Bu haklar azınlık gruplarını tecrit ettiği için azınlık gruplarının gelişimini önleyebilir. Örneğin azınlık dili ile öğretim yapan okullarda okuyan çocukların resmi dili öğrenmeleri güçleşebilir dolayısıyla hayatlarını kazanmaları zorlaşabilir. Diğer taraftan, tüm gruplara ayrıcalıklı haklar verilmesi devletlerin kaynak tahsisi bakımından mümkün olmayabilir. Hatta gruplar arası kıskançlıklar ve dolayısıyla yarışlar oluşabilir. Bu sebeple belli azınlıklara pozitif haklar tanımak yerine alt kimlikleri korumayı güçleştiren yasakları bütünüyle ortadan kaldırmak suretiyle negatif hakları alabildiğine genişletmek şeklinde bir çözüm bulunabilir.⁸¹

H. AZINLIK HAKLARININ SINIRLANDIRILMASI

Temel insan haklarında olduğu gibi azınlık haklarının da sınırlandırılması mümkündür. UAKÇS’ nin 19 uncu maddesinde; savaş ya da ulusun varlığını tehdit eden bir tehlike halinde, durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası yükümlülöklere aykırı düşmemek kaydıyla azınlık haklarının kullanımına sınırlama getirilebileceği hatta durdurulabileceği (derogasyon) düzenlemiştir. Diğer taraftan, azınlıklar kendilerine tanınan hak ve özgürlükleri kullanırken, ulusal mevzuata ve başkalarının haklarına saygı göstermekle yükümlüdürler. Bu haklar hiçbir biçimde ülkesel bütünlüğe,

⁸⁰ Oran, age, s.35-37

⁸¹ Oran, age, s. 38-45

politik bağımsızlığa aykırı bir faaliyette bulunma veya eylem yapma hakkı vermemektedir.⁸² Diğer taraftan devletlerin keyfi sınırlamalarının önüne geçmek için UAKÇS' de azınlıklara tanınan hakların sınırlandırılmasında, sınırlı sayım ilkesi benimsenmiştir. Azınlık haklarının sınırlandırılmasında kilit kavram çoğulcu demokratik toplum düzenidir. Demokratik toplumlarda, diğer insan hakları ile birlikte azınlık hakları da korunur. Ancak ülke bütünlüğü ve kamu düzeninin gerektirdiği durumlarda, ölçülülük ilkesi çerçevesinde sınırlandırılabilir.⁸³

En büyük sorun, azınlık gelenek ve kültürünün, temel insan haklarına aykırı olması durumunda ortaya çıkacaktır. Örneğin Avusturya' da açılan bir boşanma davasında çocukların velayeti, anne Yehova Şahitlerine mensup olduğu için ve Yehova Şahitleri kan naklini reddettiğinden, çocukların yaşam ve sağlığının tehlikeye girebileceğinden bahisle, babaya verilmiştir.⁸⁴

Görüldüğü gibi istisnai durumlar haricinde azınlık haklarının kısıtlanması söz konusu değildir.

⁸² Dalyancı, age, s.51

⁸³ Çavuşoğlu, age, s.112-120

⁸⁴ Çavuşoğlu, age, s.121

İKİNCİ BÖLÜM

II. OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIKLAR

A. TANZİMAT' TAN ÖNCE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

İslam Hukuku insanları, Müslüman ve gayrimüslim olarak iki sınıfa ayırmaktadır. Gayrimüslimler de Müşrikler ve Ehl-i Kitaplar olarak iki zümreye ayrılır. Ehl-i Kitap kendilerine Kutsal Kitap gönderildiğine inanılan gruplardır. Tartışmalı olmakla beraber bunlar; Hristiyanlar, Museviler, Mecusiler ve Sabilerdir. İslam Hukukuna göre Gayrimüslümler İslam Devletinin hakimiyetini kabul ettikleri taktirde “zımmi” statüsüne kavuşurlar ve pek çok konuda Müslümanlarla eşit hale gelirlerdi.⁸⁵

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren daima azınlık gruplarını bünyesinde barındırmıştır. Özellikle uygulanan baskı ve zulümlerden kaçan pek çok Yahudi Osmanlı topraklarına sığınmıştır.⁸⁶

Osmanlı İmparatorluğunda yaşamış olan Gayrimüslimler mezhep ve etnik durum bakımından şu şekilde tasnif edilebilir;

Din ve mezhep bakımından;

➤ Katolikler

- Latinler
- Katolik Ermeniler
- Katolik Gürcüler
- Katolik Süryaniler

⁸⁵ Önder Kaya, **Tanzimattan Lozan' a Azınlıklar**, İstanbul, Yeditepe Yayınları,2005, s.13-15

⁸⁶Gülnehal Bozkurt, “ Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1994, s.49

- Kildaniler
- Maruniler
- Katolik Kiptiler
- Katolik Rumlar

➤ Museviler

- Rabbaniler
- Karailer
- Samiriler

➤ Sabiler

Etnik bakımdan;

- Rumlar
- Yunanlılar
- Bulgarlar
- Sırp
- Hırvatlar
- Karadağlılar
- Bosnalılar
- Arnavutlar
- Romenler
- Gagavuz Türkleri
- Macarlar
- Polonyalılar
- Çingeneler
- Ermeniler
- Gürcüler
- Süryaniler
- Kildaniler

- Araplar
- Yahudiler
- Kiptiler
- Habeşler⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğunda, din, siyasal düzende merkezi bir yer işgal ediyordu. Şeriatı uygulamakla yükümlü olan sultan, şekli olarak, imparatorluk sınırları içindeki toprakların ve bütün tebaanın sahibiydi. Klasik Osmanlı toplum yapısı, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Seyfiye, Kalemiye ve İlmiye sınıflarından oluşan yönetenler vergi vermezdi. Yerleşim yönünden köylü, şehirli, göçebe; din yönünden Müslüman, zımmi; hukuk yönünden hür, köle olarak ayrılan yönetilenler, reaya olarak adlandırılırdı. Reaya, “riayet eden” yani devlete itaat eden halk anlamını taşır. Önceleri bütün tebaa için kullanılırken, zamanla yalnız gayrimüslim tebaa için kullanılmaya başlamıştır. İslam Hukukuna göre, Ehl-i Kitap olan gayrimüslimler, İslam Devleti hakimiyetinde yaşamayı kabul ettikleri takdirde, kendilerine, Allah ve Peygamberin zimmesi verilir, böyle kimselere zımmi denilir. Zimmetin kelime anlamı himaye etme, koruma, sahip çıkmadır. İslam devleti, Allah adına zımmileri korumayı, himaye etmeyi taahhüt eder.⁸⁸

Gayrimüslim vatandaşlar yönetici zümresinde yer alamıyordu ancak, can, mal ve ırzları tamamen şeriatın güvencesi altındaydı. Tarım, sanat ve ticaret alanında, dini ibadetleri konusunda geniş müsaadeleri vardı. Askerlik yükümlülükleri yoktu, savaşa katılmak ve çalışmalarını önleyen başka engelle rastlamadıklarından, nüfusça kayba uğramazlardı dolayısıyla genellikle zımmi köyleri Müslüman köylerinden daha zengindi. Gayrimüslimler, Müslümanların verdiği zekattan muaftı, askerlik yapmadıkları için erkek gayrimüslimler cizye adı altında bir vergi verirlerdi. Tarım ürünlerinde

⁸⁷ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’ a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001, Ankara, s.52,53

⁸⁸ Demirci, age,,s. 1-17

Müslümanlardan “öşür”, Hristiyanlardan, “haraç” adı altında vergi alınırdı.⁸⁹ Kadın ya da erkek zimmilerin mallarından zekat alınmamış, kazançlarının %5’ i gelir vergisi olarak alınmıştır.⁹⁰

Hiç bir gayrimüslim, dini yüzünden haksızlığa uğramadığı gibi, kanun önünde eşit statüsü de korunmuştur. Semt pazarlarının günü bile gayrimüslimlerin dinî günlerine denk getirilmemeye çalışılmıştır. Bilecik’de semt pazarının günü mahallî idare tarafından Pazartesi’nden Pazar gününe alındığında; ibadet ettikleri güne rast geldiğinden dolayı gayrimüslimlerin şikâyetleri üzerine pazarın merkezî idare tarafından tekrar Pazartesi gününe alındığı bilinmektedir. Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde zorla İslamlaştırma görülmemiştir.⁹¹

Cizye mükellefleri üç sınıfa ayrılıyordu. Zenginlerden yıllık kırksekiz, orta hallilerden yıllık yirmidört, fakirlerden yıllık oniki dirhem cizye vergisi alınırdı. Ruhban kesimden bu vergi alınmazdı. Bu uygulama Tanzimat’ a kadar, beş buçuk asır boyunca değişmemiştir. Tanzimat’ tan sonra Gayrimüslimlerden bedel-i askeriye adı altında bir vergi alınmaya başlamıştır.⁹²

Cizyesini ödeyen gayrimüslimlerin can, mal ve iman hürriyetleri devlet güvencesi altındaydı. Bu şekilde güven içinde ticaret ve sanatla uğraşan gayrimüslim halk, Osmanlı Devleti’ nin iktisadi hayatında çok önemli bir konuma gelmişlerdir. Özellikle Müslümanların ticarete rağbet etmemesi bu durumu daha da perçinlemiştir. Tüm bu nedenlerle ticari hayat adeta gayrimüslimlerin tekeline girmiştir.⁹³

⁸⁹ Kaya, age, s.18-23

⁹⁰ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaa’ nın Yönetimi**, İstanbul, Risale Yayınevi, 1990, s.22

⁹¹ Osman Selim, “Osmanlı Dünyası’ nda Gayrimüslimler”, 30.11.2007, http://www.yeniumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=410

⁹² Macitoğlu, age, s.379

⁹³ Kaya, age, s.18-23

Zımmilere şeri hükümler uygulanmaz, özel hukuk açısından kendi topluluklarının hukuku uygulanırdı.⁹⁴ Gayrimüslimler, Müslümanların yararlandıkları pek çok haktan yararlanmakla birlikte, eğitim, ibadet ve aile hukuku gibi alanlarda özerk bir statüye tabi tutulmuşlardı, aile ve miras gibi özel hukuk ile ilgili alanlarda kendi mahkemelerinin kanunlarına tabiydi. Kendi kimliklerini koruyabiliyor, asimile edilme gibi bir tehdit ile karşılaşmıyorlardı.⁹⁵ Zımmiler tarafından bir yakınma gelmedikçe, Osmanlı Devleti özel hukuk işlerine müdahalede bulunmuyordu. Zımmilerin bu tür davaları, dinsel cemaatleri tarafından kurulan heyetlerce görülüyordu. İsterlerse kadıya gitmekte de serbesttiler. Zımmi ve Müslümanlar arasında çıkan özel hukuk uyuşmazlıkları ve zımmilerin ceza hukuku işleri ise kadı tarafından çözümlenirdi. Osmanlı Hukuk sisteminde zımmilere Müslümanların yarısı kadar ceza verildiği örnekler oldukça çoktur.⁹⁶

Osmanlı düzeninin diğer bir vasfı; “millet” sistemine göre teşkilatlanmış olmasıdır. “Millet” kavramı temelini İslam Hukukundan alan, bir din veya mezhebe bağlı topluluk olarak kullanılmıştır.⁹⁷ “Millet” kelimesi Kur’ an’ da onbeş ayette yer almakta ve “din” anlamında kullanılmaktadır. Kur’ an’ da etnik grubun karşılığı “kavm” kelimesi olarak kullanılmıştır.⁹⁸ Osmanlı Devletinde bireyin kendini tanımlaması etniklik değil, dindir. Millet Sisteminin temelleri, Fatih Sultan Mehmet döneminde, İstanbul’ un fethi sonrası, Fatih’ in Hristiyan, Yahudi, Rum ve Gregoryen cemaatleri tanımasıyla atılmıştır.⁹⁹ Fatih özellikle Ortadoks kilisesinin tekelden yönetilmesini sağlamaya, Katolik ve Ortadoks Hristiyanlarının birleşmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Ortadoks Patriği Bizans’ tan görmediği hürmeti Osmanlı hükümetinden görmüş, hatta İstanbul Patriği bütün Balkan Ortadokslarının ruhani lideri

⁹⁴ Kaya, age, s.15

⁹⁵ Demirci, age, s.10-20

⁹⁶ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınevi, 1999, s.179

⁹⁷ Demirci, age,21-25

⁹⁸ Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s.33

⁹⁹ Ürer, age, s.111-121

haline getirilmiştir.¹⁰⁰ Diğer taraftan Fatih bu düzenlemelerle Patriğe önceki dönemlerden farklı olarak “Millet Başı” unvanını vermiştir. Bu onları ruhani yetkilerin yanında, cismani yetkilere de kavuşturmuştur.¹⁰¹

Osmanlı Devletinde anlamlı olan toplumsal birim; grup, yani cemaattir. Devlet bir gruba bağlı olmayan kişilerin varlığından rahatsız olmakta ve herkesi bir grup üyesi olmaya zorlamaktadır. Millet sistemi olarak adlandırılan bu sistem din esasına dayalıdır. Din dışında ayırıcı bir kimlik yoktur. Bu sistemde Müslümanlar egemen millet (Millet-i Hakimiye), gayrimüslimlerden oluşan halk ise, egemenlik altındaki toplumu (Millet-i Mahkumiye) oluşturur.¹⁰² Millet sisteminin temsil ettiği şey, gayrimüslimlerin faaliyetlerinin büyük bir bölümüne ilgisiz kalınmasıdır. Her cemaate bir düzen kurma hakkı verilmiş, her türlü dini ve cemaat ile ilgili işlerde, yasa koymada hatta vergi toplamada serbesti tanınmıştır. Osmanlı Devletinde azınlıklara verilen bu ayrıcalıklar, Avrupa’ da azınlık haklarının en üst düzeyde olduğu 1919-1939 yıllarında verilen haklarla kıyas dahi kabul edilemez düzeydedir. Ancak yine de millet sistemi Osmanlı Devletinin çöküşünü hızlandıran bir etken olmuştur.¹⁰³

Millet Sisteminde her cemaat, padişahın onaylaması koşuluyla kendi başkanlarını kendileri seçer, adliye, eğitim, sosyal güvenlik, evlenme, boşanma, miras gibi işlerini, merkezi idarenin denetim hakkı saklı olmak üzere kendileri düzenlerdi. Her gayrimüslim milletin başında, Osmanlı yönetimince onaylanmış, bir patrik veya hahambaşı bulunuyordu. Milletbaşı denilen en yüksek dini liderin geniş kapsamlı yetkileri bulunuyor, hatta vezirliğe eşit payede tutuluyordu. Milletbaşı cezai konular dışında yargılama yetkisine dahi sahipti. Osmanlı yönetimi de milletbaşını milletin sözcüsü olarak tanıyor ve aldığı kararları kendi otoritesi ile destekliyordu. Cemaatler arası ilişki azdı ve modern toplumdaki azınlık ferdi gibi çevre ile didişme,

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, s.62

¹⁰¹ Ali Güler, **Osmanlı’ dan Cumhuriyet’ e Azınlıklar**, Ankara, Çetin Ofset, 2007, s. 9

¹⁰² Demirci, age,21-25

¹⁰³ Ürer, age, 121-126

kimlik ispatı, asimile olma, asimilasyona karşı direnme dolayısıyla da çatışma yoktu.¹⁰⁴ Kıbrıs Şeriye sicillerinde yapılan bir araştırmada 1786-1834 yılları arasında elli yıllık devrede Hristiyan ve Müslümanlar arasında toplam yalnızca yedi adet dava görüldüğü, bunların altı tanesinin gayrimüslimler lehine sonuçlandığı ortaya çıkmıştır. Kural olarak Osmanlı Devleti' nin kuruluşundan itibaren, gayrimüslimlere karşı herhangi bir peşin hükümlü bakış veya ferdi haklar konusunda herhangi bir ayrıma tabi tutulmaları söz konusu değildi. Örneğin bir köyde zımmilere zulmettikleri sabit olan iki sipahinin tımarları ellerinden alınmıştır. Zımmiler dinlerinin gerektirdiği ibadet ve ayinleri hususunda tamamen serbesttiler. Hiçbir şekilde bir İslamlaştırma politikası güdülmemiştir.¹⁰⁵

Gayrimüslimlerin, şeri mahkemelerde şahitlikleri kabul edilmiyordu. Müslümanlara has kıyafetler giymeleri, ata binmeleri, silah taşımaları, dini ibadetlerini Müslümanların önünde yapmaları, Müslümanlardan daha gösterişli giyinmeleri, hamamda nalınsız gezmeleri, çan çalmaları, evlerini Müslümanlardan yüksek yapmaları, açık renge boyamaları yasaktı. Hatta başlarına çingirak takmaları, çeşitli renklerde giyinme, sokakta kaldırımdan gitme, Müslüman birini görünce yol verme zorunlulukları vardı. Bazı dönemlerde, giysilerinin kumaşlarının cinsine kadar belirlenmiştir. Şunu söylemek gerekir ki; bu ayrım yalnızca dini sebeplerle değil ekonomik sebeplerle de olmuştur. Bazı kumaşların fiyatlarının çok artmasını engellemek, cizye tahsildarlarının gayrimüslimleri kolay tanımasını sağlamak gibi amaçlar da güdülmüştür. Diğer taraftan bu yöntem ile gayrimüslimlerin asimile olmasının önüne geçilmiştir. Osmanlı Devletinde, Gayrimüslimlere karşı, olumsuz tutumların varlığı su götürmez bir gerçek olmakla beraber, herhangi bir gruba karşı Hristiyan dünyasındaki anti-semitizm türünden köklü bir düşmanlık hissinin varlığına ilişkin hemen hemen hiçbir iz yoktur. Müslümanların Gayrimüslimlere karşı tutumunda nefret, korku ya da

¹⁰⁴ Demirci, age, s.21-28

¹⁰⁵ Kenanoğlu, age, s.281-286

düşmanlık değil, bir tür hakir görme, küçümseme duygusu hakimdir. ¹⁰⁶ Kaldı ki konulan bu kurallar çok katı bir biçimde uygulanmamıştır. Daha çok belli kriz dönemlerinde konulan kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Shaw' ın konuya ilişkin değerlendirmeleri şöyledir;

“ Osmanlı elbise kuralları bir ayrımcılık olarak değerlendirilmiştir. Halbuki elbiseler yönetici sınıf arasında da rütbe ve ait olunan sınıfa göre farklıydı. Elbise kuralları fertler ve gruplar için farklı yer ve zamanlarda değişiklik gösteriyordu. Yeşil Müslümanlara tahsis edilmişti. Müslümanlar ayrıca parlak ve açık renkte giysiler giyiyorlardı. Müslümanların sarığı beyaz, ayakkabıları sarıydı. Bununla beraber Yahudilerin bu geleneğe uymadığı, farklı bölgelerde beyaz sarık ve kırmızı ayakkabı kullandıkları görülmüyordu. 16. yüzyılın büyük kısmında İstanbul Romanyotları bu kurallara aldırımsızın sarı başlık giyiyorlardı. Kurallar sürekli yenileniyordu fakat pek etkili olmuyordu.” Kılık kıyafete ilişkin kısıtlamalar Müslüman halk için de getiriliyordu. Örneğin Müslüman kadınların Frenk hanımlar gibi şemsiye kullanması yasaktı. ¹⁰⁷

Ceza Hukuku bakımından Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin eşitliğinden söz edilebilir. Hatta, zaman zaman gayrimüslimler lehine uygulamalar olmuştur. Aynı suçu işlemiş bir zımminin, Müslümanın ödediği cezanın yarısını ödemekle yükümlü olması ilginç bir noktadır. Osmanlı devletinde milletler arasında bir hiyerarşi olmasına ve Müslüman milleti bu hiyerarşinin üst kısmında yer almasına rağmen, adalet ve yargı alanında ayırım yapılmamasına özen gösterilmiştir. 19 uncu yüzyılda Osmanlının gayrimüslim tebaaya karşı bakışı daha farklıydı. II. Mahmut' un; *“ Ben tebaamı camide, kilisede ve havrada ayırırım”* sözü, Tanzimat Dönemi bakış açısının ipuçlarını vermektedir. Bu söz ile Padişahın tebaasını eşit gördüğü, dini inançlarının ibadethaneleri dışında belli olmayacağı ve olması da gerekmediğine olan inancın oluştuğunun göstergesidir. Yine Rıza Paşa' nın;

¹⁰⁶ Kaya, age, s.16-17

¹⁰⁷ Macitoğlu, age, s.343

“Cümleniz bir imparatorun tebaaları, aynı babanın çocuklarıdır.” sözü Osmanlı’ da radikal bir değişimin habercisidir.¹⁰⁸ Yüzyıllar süren Osmanlı egemenliği boyunca Boşnaklar dışında kitle halinde din değiştiren olmamıştır. Bu a dini hoşgörünün bir kanıtıdır.¹⁰⁹

Doktrinde hakim ve yaygın görüş Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti içerisinde otonom veya yarı otonom olduğu yönünde ise de, “millet sistemi” nin varlığını kabul etmeyen görüşler de mevcuttur. Son zamanlarda bu sistemin varlığı hakkında yeterli belge olmaması sebebiyle ciddi eleştiriler yöneltilmektedir.¹¹⁰

Osmanlı devletinde tanınan dört millet vardır. Bunlar; Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Müslümanlardır.

1. Rumlar

İstanbul’ un fethinden sonra Fatih’ in Patriğe karşı göstermiş olduğu tolerans, Fatih’ ten sonraki Padişahlar tarafında da devam ettirilmiş, Patrikhane, Osmanlı Devleti içinde adeta bir devlet haline gelmiştir. Rum halkı, Patrikhane öncülüğünde bağımsız bir dini hayat sürmüş, kendi eğitim kurumlarını açmış, güven içinde sanat ve ticaretle ilgilenmiştir.¹¹¹

Esasında Osmanlı Devletinde farklı dinlerden olan milletlere karşı hoşgörünün, Osman Bey zamanından itibaren bir politika olarak devam ettiği görülmektedir. Tarihçi Hammer Osman Bey’ in adaletini şöyle anlatmaktadır; *“Bir Cuma günü Germiyan Türk Beyi Alişir’ in uyrukluğunda olan bir Müslüman ile Bilecik Rum Komutanlığına bağlı bir Hristiyan arasında çıkan*

¹⁰⁸ Demirci, age, s. 42-47

¹⁰⁹ Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansı’ nda Azınlıklar Sorunu**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 2002, s.10

¹¹⁰ Kenanoğlu, age, s.31

¹¹¹ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı’ dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, s.18

kavgada Osman Bey Hristiyan'dan yana hüküm verdi. Bunun üzerine bütün ülkede Ertuğrul' un oğlu Osman' ın hak ve adalet severliğinden söz edilmeye başlandı.” Osman Bey’ in bu politikası ülke sınırlarının hızlı genişlemesini sağladı, hatta Bursa’ nın fethinde kuvvet kullanmaya gerek kalmadı. Bursa Beyinin veziri Saroz’ a kaleyi neden savaşımadan teslim ettiği sorulduğunda , *“Size itaat edenler rahat içindeler. Biz de rahatlığa heves ettik.”* demiştir. Yine Edirne ve Trakya’ da Osmanlı Fetihleri Musevi cemaat içerisinde sevinçle karşılanmıştır.¹¹²

Ortodoks Rumlar, Osmanlı Devletinde seçkin ve ayrıcalıklı bir etnik gruptu. Esasında, Osmanlı politikasının amacı, Ortadoks kilisesinin tekelden yönetilmesini sağlamak, Katolik ve Ortadoks Hristiyanlarının birleşmesinin önüne geçmektir. Ortadoks Kilisesinin imtiyazları sebebiyle, Yunan Dili ve Edebiyatı herhangi bir engelle karşılaşmaksızın yaşamış, öğretilmiş, hatta Rumca fermanlar kaleme alınmış, Rumca yarı resmi dil olarak kullanılmıştır. Rumlar herhangi bir etnik gruba göre imtiyazlı durumda olmuşlardır. Hatta “Türk” adının 18-19 uncu yüzyıla kadar kaba, köylü anlamında kullanıldığı biliniyor.¹¹³ Ortadoks patriği, tüm Hristiyan Ortadoksların ruhani lideri olarak kabul edilmiş, seçimi padişah tarafından onaylandığı için de Padişah’ ın memuru olarak kabul edilmiştir. Patrik Ortadoksların başı olması sebebiyle, milleti ile ilgili konuşma yapmak üzere her zaman divanda söz alma hakkına sahiptir.¹¹⁴ Sinod meclisi adı verilen meclis dini ve idari işlerde Patrik’ e yardım etmiştir. Bağımsız kiliselerini kuruncaya kadar Bulgarlar ve Sırp’ lar da Rum Milleti adı altında düzenlenmiştir.¹¹⁵

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Katolikler de bulunmakla beraber, onlara yalnızca serbestçe ibadet ve çalışma hakkı tanınmıştır. Bunun en önemli sebepleri Katoliklerin sayıca az oluşu, Katoliklerin dini bakımdan Roma’ daki Papalığa bağlı oluşu, üçüncü sebep ise Ortadoks

¹¹² Eryılmaz, age, s.24-27

¹¹³ Ortaylı, age., s.62

¹¹⁴ Eryılmaz, age, s.26-29

¹¹⁵ Kaptan, age, s. 17-19

kilisesinin canlı tutulmak suretiyle, Katolik Kilisesine yakınlaşmasının önüne geçmektir.¹¹⁶

Osmanlı Devletinde Rumlar hep ayrıcalıklı muamele gördüğünden, Rum çocukları zamanın en iyi öğretim kurumlarında eğitim görmüş hatta yurtdışına gitmişlerdir. Bu durum Türk nüfusun batı dillerini öğrenmedeki isteksizlikleriyle birleşince, Osmanlı Devletinin dış işleri Rumlar tarafından yürütölür hale gelmiştir.¹¹⁷

18. yüzyılda Ortadoks patrikhanesi geniş yetkilerini kullanarak Rum Milliyetçiliğini ön plana çıkaran faaliyetlere başlamış, Patrikhane ve Rus desteği ile Etnik-i Eterya, Mavro Mira, Pontus Rum gibi bölücü teşkilatlar kurulmuştur. Bu teşkilatların kurulmasında desteği olan tüm din adamları idam edilmek suretiyle cezalandırılmışlardır.¹¹⁸

2. Ermeniler

Ermeni milletin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Birinci görüşe göre Nuh' un torunu Hayk ile Balkanlar' dan gelen Ermenilerin birleşmesinden meydana gelmişlerdir, ikinci görüşe göre Hititlerin soyundan gelmektedirler, üçüncü görüş Hayk' ın soyundan gelmektedirler, dördüncü görüşe göre ise Frigyalılar ile birlikte Anadolu' ya gelmişlerdir.¹¹⁹

Ermeniler Türk idaresi altına 1071 Malazgirt Savaşı ile girmişler, Fatih döneminde, Rusların, Romalıların, İranlıların; Bizanslıların tanıdığı haklardan çok daha fazlasını kısa sürede elde etmişlerdir. 1461' de İstanbul' da bir Ermeni Patrikhanesi kurulmuş, Süryani, Kıpti ve Habeş Kiliseleri, söz konusu

¹¹⁶ Eryılmaz, age,s.29,64

¹¹⁷ Vahapoğlu, age, s.18-19

¹¹⁸ Vahapoğlu, age, s.20-21

¹¹⁹ Vahapoğlu, age, s.22

Patrikhaneye bağlanmıştır. Ekonomik ve sosyal düzeyi çok yüksek olan Ermenilerin milli faaliyetlere girmeleri 19. yy' da yoğunlaşmıştır.¹²⁰

Esasında Fatih döneminde Ermeni Milletinin nüfusuna bakıldığında, Ermeni millete bu denli geniş haklar verilmesini gerektiren bir durum yoktur. Fatih' in bu yolla, İstanbul' da Ermeni nüfusunu artırmayı istediği düşünülmektedir. Gerçekten de 19. yy' da Ermeni nüfusunun en kalabalık olduğu şehir İstanbul olmuştur.¹²¹

3. Yahudiler

Hız. Süleyman devrinde Filistin' de yaşayan Yahudiler, istilalar sonrasında bu topraklardan dünyanın değişik yerlerine dağılmışlardır. Osmanlı topraklarına gelen ilk Yahudi grup, Almanya ve Polonya' dan gelen Eskenazi Cemaatidir. İkinci grup Safaradiler, üçüncü grup ise Kırım' dan gelen Karaimlerdir. İstanbul' un fethinden sonra, Fatih diğer dini azınlıklara tanıdığı hakları Yahudi Cemaatine de tanımıştır.¹²²

Yahudi Cemaati dünyanın hiçbir yerinde görmedikleri hoşgörüye Osmanlı topraklarında mazhar olmuşlardır. Yahudi Cemaatine tanınan haklar sebebiyle İstanbul'a dünyanın pek çok yerinden Yahudi göçü başlamıştır. Osmanlı Devleti de bu göçleri teşvik etmiştir. Osmanlı Devletinin Yahudi ticari birikimi ve sermayesini çekmeyi amaçladığı düşünülmektedir.¹²³

¹²⁰ Vahapoğlu, age, s.22-28

¹²¹ Eryılmaz, age, s.30-31

¹²² Vahapoğlu, age, s.28-30

¹²³ Eryılmaz, age, s.30-69

B. GÜLHANE HATTI HÜMAYUNU VE AZINLIK HAKLARINA ETKİLERİ

Tanzimat sözcüğü “nizam verme” anlamına gelen “tanzim” sözcüğünün çoğuludur. Lale Devrinde Tanzimat ile kastedilen orduda yapılan yeniliklerdir. 19 uncu yüzyılda ise Osmanlıda her alanda yapılan değişiklikler, düzenlemeler “Tanzimat” olarak adlandırılmıştır.¹²⁴

Tanzimat, bir dönem olarak modern anlamda kanunlaştırma hareketlerini ifade eder. Devletin merkezileştirilmesi, yani merkezin taşra üzerindeki gücünün modern araçlarla pekiştirilmesi bu kanunlaştırma hareketinin temel amacıdır. Yeni düzeni hayata geçirecek yeni kurumların ihdası, yine bu perspektifin mantıki sonucudur. Tanzimat’ ı bir bütün olarak bu nitelikleriyle tanımladığımız zaman bu hareketi 3 Kasım 1839’dan daha eski bir tarihe taşımamız gerekir.

Sultan Abdülmecit döneminde Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan ferman, 1789 Fransız İhtilali ile Avrupa’ da yayılan İnkılap hareketlerinin Osmanlı Devleti’ ndeki ilk tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde Osmanlı Devleti’ nin uğraştığı en önemli mesele Kavalalı Mehmet Ali Paşa Meselesi’ dir. Söz konusu meselenin, Tanzimat Fermanının ilan edilmesinde önemli etkisi olmuştur. Fermanın okunduğu sırada devletin bütün ileri gelenleri, yabancı devlet elçileri tüm milletbaşları hazır bulunmuştur.¹²⁵

Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği yıllarda (1844 nüfus sayımına göre) toplam olarak 35.350.000 olan Osmanlı nüfusunun etnik dağılım bakımından 12.800.000’ ini Türkler; 2.000.000’ unu Rumlar; 2.400.000’ ini Ermeniler; 150.000’ ini Yahudiler; 6.200.000’ ini Slavlar; 4.000.000’ unu Rumenler; 1.500.000’ ini Arnavutlar; 36.000’ini Tatarlar; 4.700.000’ ini Araplar; 235.000’ ini Süryani ve Keldaniler; 30.000’ ini Dürzîler; 1.000.000’ unu Kürtler; 85.000’

¹²⁴ Kaya, age, s.65

¹²⁵ Kaya, age, s.65-67

ini Türkmenler; 214.000' ini Çingenerler; dinî dağılım bakımından ise 21.000.000' unu Müslümanlar; 13.000.000' unu Rum-Ortodokslar; 900.000' ini Katolikler; 50.000' ini Musevîler ve 300.000' ini diğerleri teşkil etmektedir.¹²⁶

1. Tanzimat Fermanını Hazırlayan Sebepler

19 uncu yüzyıla kadar Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslimler son derece rahattı. 1699' da Osmanlı Devleti ilk defa bir savaştan yenik olarak ayrılmış, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile de ilk defa, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Kırım, Rusya' ya terkedilmiş, Rus İmparatoriçesinin Osmanlı Devletinde yaşayan Ortadoks Hristiyanları himaye etmesi kabul edilmiştir. Kapitülasyonlarla da Osmanlı Devletindeki Katolik tebaa üzerinde Fransa' nın himaye hakkı kabul edilmiştir.¹²⁷ 1789 Fransız İhtilali' nden sonra milliyetçilik ön plana geçmeye başlamış, imparatorluklar dağılma sürecine girmiştir. Bu dönemde Fransa, İngiltere ve Rusya' nın, Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimleri hareketlendirmeye başladıkları görülmektedir. 19 uncu yüzyılda Osmanlı devletinin gücünün zayıflamasıyla yabancı devletlerin müdahalesi de gitgide artmıştır. Osmanlı Devletinde yaşayan Katolikler genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya, Protestanlar; İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, Ortadokslar da Rusya tarafından himaye edilmişler ve büyük devletler tarafından gizlice paylaşılmışlardır.¹²⁸

Büyük Devletler faaliyetlerini özellikle misyonerlik faaliyetleri altında sürdürmüşlerdir. Öyle ki, yapılan baskılar sonucu 1830 yılında, sonradan Katolik olan Ermeniler, 1850 yılında da Protestanlığa dönen Ermeniler

¹²⁶ Ejder Okumuş, "Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Tanzimat Fermanı' nın Anlamı", 30.11.2007, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>

¹²⁷ Eryılmaz, age, s.91-93

¹²⁸ Kaya, age, s.67-68

cemaat olarak tanınmış, böylece millet sisteminde büyük bir çatlak ortaya çıkmıştır.¹²⁹

Milliyetçilik akımlarının dışında, Osmanlı Devletinde 19 uncu yüzyılda askeri-teokratik düzen bozulmuştur. Düzenini yitiren ordu, bir otorite unsuru olmaktan çok, sorun üreten bir kurum haline gelmiştir. Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti Mısır sorunu ile uğraşırken, dönemin sadrazamı Mehmet Ali Paşa bu sorunu bertaraf edebilmek için İngiltere desteğini sağlamayı amaçlamış ve İngiltere lehine büyük ekonomik avantajlar sağlayan Balta Limanı Anlaşması' nın imzalanmasını sağlamıştır.¹³⁰ Osmanlı Devleti İngiliz desteği ile ancak 1840 yılında Mısır sorununu çözebilmiştir.¹³¹ Tanzimat Fermanının ilan edilmesiyle Mısır Sorunu iç içe konulardır. Zira Tanzimat Fermanının ilan edilmesinin bir sebebi de Mısır Sorununda dış destek almaktır. Kaldı ki Mustafa Reşit Paşa dış sorunlarda çözüm için, içte yeniliği zorunlu görmektedir.¹³²

İngilizlerle yapılan anlaşmaların benzerleri başka Avrupa Devletleri ile de imzalanmış, Avrupalı tüccarlar gerek kapitülasyonlar gerek ticari anlaşmaların sağladığı imkanları kullanarak 19 uncu yüzyılda Gayrimüslim Osmanlı tebaası ile yakın ilişkiye girmiş, bu durum hem milliyetçilik duygularının güçlenmesine sebep olmuş, hem de gayrimüslim tüccarın iktisadi bakımdan güçlenmesini hızlandırmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı tabiyetinde bulunan tüccar, yabancı tüccarla rekabet edemez hale gelmiş, ticari faaliyetlerini sürdürebilmek için ya tabiyet değiştirmiş ya da yabancılarla ortak olmak zorunda kalmıştır. Bu durumda Rum ve Ermeniler, ticari tecrübeleri sayesinde yabancılar için vazgeçilmez ortaklar haline gelmiş, bu kişiler “Laventenler” olarak anılan yeni bir sınıf oluşturmuşlar, bu yeni sınıf ayrılıkçı güçleri daha da körüklemiştir. Bunun yanı sıra Balkanlarda ayrılıkçı

¹²⁹ Kaya, age, s.68-70

¹³⁰ Kaya, age, s.70

¹³¹ Eryılmaz, age, s.93

¹³² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, s.75-84

hareketler hızlanmış, 1829’ da Yunanistan bağımsızlaşmış,1812’ de Sırbistan’ a özerklik tanınmış, Bulgar ayaklanması da sinyallerini vermeye başlamıştır.¹³³

Osmanlı Devleti, siyasi bunalımlar içerisinde bulunduğu ve ayrılıkçı fikirlerin hızla yayıldığı bu ortamda, Tanzimat Fermanını ilan ederek imparatorluğu bir arada tutabileceğine inandığı “Osmanlıcılık” fikrini canlandırmaya çalışmıştır. Zira fermanın içeriğindeki en önemli değişiklik tüm tebaanın eşitliğidir.¹³⁴

2.Tanzimat Fermanının İçeriği

Tanzimat’ ın birinci görevi, dağılma halindeki kitleleri yenilikler çevresinde toplamak, devlet faaliyetlerini hukuki güvence esasına dayanarak merkez gücü yeniden kurmaktır. Tanzimat Fermanı kişi haklarını düzenleyen eksik ancak derli toplu ilk belgedir.¹³⁵

Tanzimat Fermanının hükümlerinin genel çerçevesini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın ırz, namus, mal, can ve yasalar önünde eşitliği ilkesinin sağlanması, verginin düzenli bir usule göre belirlenmesi ve toplanması, askerlik ödevinin belli bir usule bağlanması konularıdır. Tanzimat Fermanının hiç kuşkusuz en çok tartışılan yönü, Müslüman ve Gayrimüslim Halk arasındaki eşitlik meselesidir. Bu husus Ferman’ da şu şekilde ifade edilmiştir;

¹³³ Eryılmaz, age, s.92-94

¹³⁴ Kaya, age,s.70

¹³⁵ Tanör , age, s.88-89

“...tebaayı Saltanat-ı Seniyyemizden olan ehl-i İslam ve milel-i şer’ i iktizasınca kaffe-i Memalik-i Mahsusemiz ahalisine taraf-ı Şahanemizden emniyet-i kamile verilmiş...” ¹³⁶

Ferman sırasıyla aşağıda belirtilen düşünce ve buyrukları içeriyordu;

- Osmanlı Devleti, İslam esaslarına göre yönetilmiş ve bu nedenle çok güçlü dirlikli bir yaşam sürmüştür.
- Son 150 yıldır İslam esaslarına uyulmaz olmuştur. Böylece çöküş başlamıştır.
- İslam esaslarına uyulmazsa devlet yaşayamaz.
- Bu amaca ulaşılabilmesi için yeni kanunların çıkarılması şarttır. Bu kanunlarla gerçekleştirilecek ilkeler; can güvenliği, ırz ve namus güvenliği, mal güvenliği, vergi toplama güvenliği, askerliğin belli bir süre ile sınırlandırılmasıdır.
- Ceza davaları aleni yapılacak, hakim hükmü olmadan kimse cezalandırılmayacaktır. (Suç ve cezanın yasallığı)
- Rüşvetin önüne geçilecektir. ¹³⁷

Gülhane Fermanı’ nda yer alan esasların başında mal, can ve namus emniyeti gelmektedir. Şariat ve kanun bakımından hüküm olmadıkça hiç kimse hakkında hüküm verilmemesi müsaderenin kaldırılması, iltizam usulüne son verilmesi, servete göre adaletli vergi dağılımı, askerlik süresinin kısaltılması temel ilkeler olup, tartışmasız en önemli ilke tüm bu haklardan tüm tebaanın eşit olarak istifade edebilmesidir. ¹³⁸

¹³⁶ Kaya, age, s.71

¹³⁷ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 1999 s.271-273

¹³⁸ Eryılmaz, age, s. 96-98

3.Tanzimat Fermanının Uygulanışı

Tanzimat Fermanı ile getirilen tebaanın eşitliği ilkesi ilk hukuk alanında kendini göstermiştir. Bilindiği gibi Tanzimat' tan önce Müslüman halkın davaları, şeri mahkemelerde görülür, gayrimüslimlerin davaları ise kendi cemaat mahkemelerinde görülürdü. Tanzimat ile beraber, Karma Ticaret Mahkemeleri ve Karma Asliye Mahkemeleri kurulmuştur. Karma Ticaret Mahkemeleri, yabancı devlet tebaası ile Osmanlı tebaası arasındaki ticaret davalarını, Karma Asliye Mahkemeleri ise iki tebaa arasındaki cinayet davalarını çözümlemekle görevlendirilmişlerdir. Hristiyan tebaanın şahitliği mahkemelerde kabul edilmeye başlamış ve bu mahkemelerde jüri üyeleri arasında gayrimüslim tebaaya yer verilmiştir. Bununla beraber, cemaat mahkemeleri kaldırılmamış, gayrimüslimlerin arasındaki hukuki uyuşmazlıklar bu mahkemelerde görülmeye devam etmiştir.¹³⁹

1839' da Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ancak Tanzimat uygulamaları 1840'ta yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Uygulamanın nasıl yapılacağı konusunda planlanmış, hazırlanmış araçlar yoktur. Özellikle vergilerin tahsilinin adilane gerçekleştirilmesi için nüfus ve mal sayımına ihtiyaç vardır. Ancak bunun içinde kalifiye eleman yoktur. Bütün bu nedenlerden dolayı Tanzimat'ın öngördüğü mali, idari, askeri, yenilikler imparatorluğun tamamında değil, belli eyaletlerinde uygulanmaya başlanmıştır.

1838'de kurulan Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulayıcısı olmuştur. Tanzimat Fermanında yer alan prensiplerin uygulanması, bu amaçla gerekli mevzuatın hazırlanması ve yapılan çalışmaların denetimi Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın görevi idari olmakla birlikte meclis yasama ve yargı yetkisine de sahiptir. Zira fermanla birlikte gerekli kanunları yapma yetkisi Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir. Çok sayıda üst düzey yönetici Tanzimat'a aykırı davranışları nedeniyle Meclis-i Vâlâ'da

¹³⁹ Kaya,age, s.72-73

yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Daha sonraları “Tanzimat Meclisi” kurulmuştur. Tanzimat Meclisi, hazırlık nizamnamesinde de belirtildiği gibi, görev olarak daha evvel Meclis-i Vâlâ’nın sürdürdüğü yasama görevini üstlenmiş olup, bu alanda Meclis-i Tanzimat’ın yetkisi Meclis-i Vâlâ’dan daha fazladır.

Tebaanın eşitliği ilkesi gereği gayrimüslimlerin eğitim haklarında da gelişmeler olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti’nde azınlıkların devletin kuruluşundan bu yana eğitim kurumları açmada, kendi dillerini öğretmede, kendi dillerinde eğitimlerini sürdürmelerinde bir engel olmamıştır. Gayrimüslimlerin eğitim meselesi ile ilgili en önemli düzenleme “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” dir. Söz konusu kanuna göre, gayrimüslim cemaatlerin okulları Osmanlı maarifince denetlenecektir.¹⁴⁰

Tanzimat Fermanının yenilik getirdiği bir diğer alan askerlik ile ilgili uygulamalardır. Tanzimat öncesinde bazı istisnalar hariç yalnızca Müslümanlar askere alınır, gayrimüslimlerden askerlik yapmamalarının karşılığı olarak Cizre vergisi alınırdı. Fermandan sonra Gayrimüslimlerin de orduya alınmasının çalışmaları yapılmıştır.¹⁴¹ Osmanlı tarihinde ilk olarak 1847 yılında Rumlar, deniz kuvvetlerinde hizmete çağırılmış, ancak gösterilen isteksizlik karşısında Bab-ı Ali bu uygulamayı tehir etmiştir. İkinci Viyana Konferansından önce Bab-ı Ali, bir iyiniyet gösterisi olarak, cizyeyi kaldıracağını ve reayayı orduya ve idarenin çeşitli kademelerine kabul edeceğini yabancı elçiliklere bildirmiştir.¹⁴² Ancak milliyetçilik akımlarının bu denli güçlü olduğu bir dönemde gayrimüslim tebaa askerlik konusunda isteksiz davranmış, birkaç deneme dışında gayrimüslimlerin askerlik yapması hususundaki düzenlemeler kağıt üzerinde kalmıştır.¹⁴³ 1857 yılında cizye vergisi kaldırılarak yasa gereği askere alınması gereken gayrimüslim tebaa

¹⁴⁰ Kaya, age, s. 73-74

¹⁴¹ Kaya, age, s.76-77

¹⁴² Eryılmaz, age, s.99

¹⁴³ Kaya, age, s.76-77

için “askeri bedel” mecburi hale getirilmiştir. Bu uygulama askerlik yapmak istemeyen Müslümanlara da teşmil edilmiştir.¹⁴⁴

Diğer taraftan, Gayrimüslimlere yerel yönetim meclislerinde görev yapma hakkı verilmiştir. Osmanlı Devletinin en küçük yönetim ünitesi mahallelerdir. Başlangıçtan beri gayrimüslim tebaanın oturduğu mahallelerin yönetimi papazlar ve kocabaşılardadır. Ancak gayrimüslim tebaa bazı üst düzey memuriyetlerde bulunamamakta ve askerlik görevi yapamamaktadır. Bunun istisnası 17 nci yüzyıldan itibaren Fenerli Rumların batı dillerini iyi bilmeleri sonucu Hariciye Nazırlığında yer almaya başlamalarıdır. Bunda Müslümanların Arapça ve Farsça öğrenmeleri, batı dillerine ilgi duymamalarının büyük bir payı vardır. Bu sayede Fenerli Rumlara devlet kademelerinde Divan-ı Hümayun Tercümanlığı gibi kilit noktalar verilmiştir. Ancak Rum isyanından sonra, özellikle II. Mahmut’ un politikası gereği belli kademelere Müslümanların getirilmesi tercih edilmiştir. Ancak Mustafa Reşit Paşa hükümeti sırasında, Hariciyede Ermenilerin pek çok göreve getirildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra Ermeniler Vali, Müfettiş hatta Bakan unvanlarını alabilmişlerdir.¹⁴⁵

Ancak uyruklar arası eşitliği gerçekleştirmek için ilan edilen Ferman ve batıdan iktibas edilen kanunlar, eski imtiyaz ve kapitülasyon engellerini aşamamış, büyük devletlerin gayrimüslim azınlıklar üzerindeki hak iddialarının önüne geçememiştir. Bab-ı Ali tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar ve eşitliği sağlama adına çabalar, kendi cemaatleri üzerindeki ekonomik, sosyal ve dini haklarından vazgeçmek istemeyen cemaat liderlerini huzursuz ederken, bazı faaliyetleri kapitülasyonlara müdahale sayan büyükelçilerin itirazlarıyla karşılaşmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Eryılmaz, age, s.100

¹⁴⁵ Eryılmaz, age, s.100-108

¹⁴⁶ Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s.35-40

Tanzimat'la birlikte herkes için geçerli din-dışı bir hukuk alanının oluşmaya başlamasının temelinde eşitlik meselesi yatmaktadır. Bu da herkes için geçerli olan laik hukukun gelişimini sağlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eşitliğin zaten daha önce de Osmanlı toplumunda Gayrimüslim milletlerin haklarının gözetildiği ve yeni şeyler getirmediği söylenebilir. Ancak Tanzimat öncesinde Müslüman olmayan kesimlerin hakları dinî hoşgörü çerçevesinde korunurken, Tanzimat ile modern anlamda insan hakları ve özgürlükleri tanınmaya başlamıştır. Bu ise laikleşmenin en önemli zeminidir.¹⁴⁷

4. Tanzimat Fermanına Yönelik Tepkiler

Yabancı baskısıyla, tepeden inme bir şekilde kabul edildiğinden, Müslüman halk arasında ferman bir yabancı icadı olarak görülmüş ve benimsenmemiştir. Diğer taraftan ferman, gayrimüslim tebaa arasında da, özellikle Fener-Rum Patrikhanesinde hoş karşılanmamıştır. Zira Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Rumlar, bu ayrıcalıklarını kaybetmişlerdir. Gerçekten de Fener Patrikhanesi zamanla eski gücünü yitirmiş, 1870 yılında bağımsız bir Bulgar Ortadoks, 1878 yılında Arnavut Ortadoks, 1879 yılında Sırp Ortadoks, 1885 yılında da Romen Ortadoks Kilisesi kurulmuştur.¹⁴⁸

Fermanın sonunda, dost devletlerin, bu usulün ilelebet bekasına tanık olmaları için, İstanbul' daki tüm elçilere resmen bildirileceği belirtilmiştir. Yani devletin ıslahatında yabancı devletlere noter hatta garantör işlevi yüklenmiştir. Bu konuda Fuat Paşa' nın yorumu şu şekilde olmuştur; “ *Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet (Padişahı kastediyor) cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise*

¹⁴⁷ Ejder Okumuş, “Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Tanzimat Fermanı' nın Anlamı”, 30.11.2007, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>

¹⁴⁸ Kaya, age, s. 77-79

bir kuvvet hasıl etmeye imkan yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kudret uygulamaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir.”¹⁴⁹

Tanör ise Müslümanların ve Gayrimüslimlerin fermanı sevinçle karşıladığını, eski rejime ve istibdata alışmış kesimlerin özellikle Fener Rum Patrikhanesinin fermanı olumsuz karşıladığını belirtmektedir.¹⁵⁰

C. ISLAHAT FERMANI VE AZINLIK HAKLARINA ETKİLERİ

1. Islahat Fermanını Hazırlayan Sebepler

Islahat fermanı, Tanzimat döneminin fermanlarından biridir. Esas itibariyle Gülhane Hatt-ı Hümayununun bir tamamlayıcısı olarak nitelendirilebilir. 1854 yılında, Kırım Savaşı ile Osmanlı Devleti ilk kez borç almış, bunu da bir dizi borç anlaşması takip etmiştir. Bu sebeple Tanzimat yıllarında batılı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki himayeci politikalarının artırmışlar, özellikle azınlıkları koruma adı altında içişlerine müdahale etmeye başlamışlar, azınlıkların özerk yönetim ve reform taleplerinin temsilciliğini üstlenmişlerdir. Çar 1. Nikola, 1848 ihtilallerinin sarstığı Avrupa’ nın içerisinde bulunduğu durumu fırsat bilerek, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile kendisine verilen fakat pek uygulanmayan, yaklaşık 12 milyon civarındaki Osmanlı tebaası Ortadoksların koruyuculuğunun resmen kendisine verilmesi yönünde Osmanlı Devletine ultimatom vermiş, Osmanlı Devleti’ nin İngiltere ve Fransa’ nın da desteğine güvenerek, Rusya’ nın tüm isteklerini reddetmesi, 1853-1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı başlamasına sebep olmuştur.¹⁵¹

¹⁴⁹ Metin Kunt v.d., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988, s.122

¹⁵⁰ Tanör, age, s.93-94

¹⁵¹ Demirci, age.,s. 115

1856 yılında bölgeye barış getirmek için toplanan Paris Kongresi sırasında, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa' nın baskıları ile Paris Anlaşmasının imzalanmasından altı hafta önce 28 Şubat 1856' da, imparatorluğun her tarafında din eşitliğini beyan eden Islahat Fermanını ilan etmiştir. Başka bir deyişle, Kırım Savaşından sonra, Osmanlı' nın elverişli bir barış anlaşması imzalamasının sağlanması için, dış baskılar altında ilan edilmiştir. Bu fermanın ilanında, Düyun-u Umumiye' ye yol açan borçlanmaların da çok büyük etkisi olmuştur.

Gayrimüslimler lehine yeni hak ve imtiyazlar sağlayan ve Âlî Paşa tarafından ilan edilen Islahat Fermanının, Paris Barış Antlaşmasında yer alması, Osmanlı Devleti aleyhine yeni bazı hususları ortaya çıkartmıştır. Avrupa devletleri, her ne kadar bu maddeyle Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmamayı garanti ettilerse de, aslında bu fermanın uygulanmasından doğacak meselelerle Osmanlı Devletinin iç işlerine aynı zamanda ve ortaklaşa müdahale edebilecekleri yeni bir kapıyı açmıştır. Gayrimüslimlere ve Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyazlar hüviyetindeki kapitülasyonların kaldırılmayıp, sürdürülmesi de bu müdahaleyi kolaylaştırmıştır.

Islahat fermanı, 1839' da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu' nu tekrar etmekle beraber, onu genişletmiş ve Hristiyan tebaaya, Müslümanlarla eşit haklar tanımıştır.

30 Mart 1856' da imzalanan Paris Anlaşması ile de, Osmanlı Devleti' nin bir Avrupa Devleti olduğu kabul edilmiş, İmparatorluğun bağımsızlığı güvence altına alınmış, ayrıca 9 uncu maddesi ile Islahat Fermanına atıfta bulunulmuştur. Söz konusu madde ile Avrupalı Devletler, fermanın yüksek değerini kabul ediyor, imparatorluğun içişlerine karışmayacaklarını belirtiyorlardı.¹⁵² Söz konusu madde şu şekilde düzenlenmiştir;

¹⁵² Demirci, age.,s. 116-119

“Padişah Hazretleri, tebaalarının refahı için sarfetmekte oldukları devamlı himmetleri yolunda, din ve ırk farkı gözetilmeyerek, cümlesinin durumunu ıslah edici olmakla beraber, İmparatorluğun Hristiyan halkı hakkında inaytkar niyetlerini teyit eden bir yüksek ferman ihsan buyurmuş olduklarından ve bu hususta olan asil düşüncelerine bir delil göstermek istediklerinden, müstakil iradelerinden sadır olmuş olan işbu yüksek fermanın Paris anlaşması Devletlerine tebliğini tensip buyurmuşlardır.

Paris Anlaşması Devletleri, bu tebliğin yüksek değerini isbat ve teyit ederler. Şurası kesin olarak kararlaştırılmıştır ki bu tebliğ Padişah Hazretlerinin ne kendi tebaasıyla olan hükümdarlık işlerine ve ne de Devletlerinin iç işlerine arı veya birlikte olarak müdahale etmek için hiçbir halde Paris Muahedesi Devletlerine bir hak ve salahiyet vermiyecektir.”¹⁵³

Gerçekte ise, fermanın böyle bir belgede zikredilmiş olması, Osmanlı Devleti’ nin içişlerine müdahale edilmesine devam edilmesine sebep olmuştur. Ancak, aynı anlaşma ile Osmanlı Devleti, Avrupa Uyumu’ nun bir üyesi, yani bir Avrupa Ülkesi olarak kabul edilmiştir. Zaten, İmparatorluğun içişlerine müdahale olabileceğini öngören Osmanlı Devleti de Islahat Fermanının, Paris Anlaşmasında bulunmaması için büyük çaba sarfetmiştir. İngiltere’ nin Gayrimüslimlere haklar verilmesi hususunda anlaşmaya madde koymaya çalışması, Osmanlı Temsilcileri son derece tedirgin etmiş, Fatih zamanından beri Gayrimüslimlere verilmiş hakların yeterli olduğu iddia edilmiştir. Ancak Babıali uzun direnmelerden sonra, Osmanlı Devletini temsil eden Ali Paşa’ nın çabalarına rağmen, Islahat Fermanının kabul etmek zorunda kalmış, ayrıca Fermandan anlaşmada da bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti Kırım Savaşını kaybetmemiş olmasına rağmen, müzakere masasında, tıpkı mağlup bir devlet gibi tavizler vermek zorunda kalmıştır.

¹⁵³ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi II.Cilt.**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.6

2. Islahat Fermanı' nın Tahlili

Osmanlı İmparatorluğu' nda, her dinden ve milletten tebaaya Gülhane Hattı Hümayunu ile verilen haklar teyit edilmiştir. Zaten Islahat Fermanı, bir anlamda, Tanzimat Fermanının devamıdır.

Söz konusu ferman ile;

- Her din ve mezhebin töreninin serbest olacağı, din ve mezhep değiştirme konusunda kimsenin zorlanmayacağı,
- Cemaatlerin, Hükümetin nezareti altında meclis kuracağı, cemaatlerin bu meclis ve patrikleri tarafından yönetileceği,
- Rahiplere, her ne ad altında olursa olsun verilen aidatların kaldırılacağı, bunun yerine, hükümet tarafından maaş bağlanacağı,
- Rahiplerin mallarının, hiçbir zarar gelmemek koşuluyla, cemaat meclisleri tarafından idare edileceği,
- Tüm Osmanlı tebaasının memur olabileceği, bu konuda din ve milliyet ayrımı yapılmayacağı, eyalet ve livalara oluşturulan meclislerde Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan üyelerin seçim usullerinin güvenliğini sağlamak için, nizamnamelerde gerekli düzenlemeler yapılacağı,
- Irk ve millet ayrımı içeren bütün ifadelerin Osmanlı mevzuatından ve belgelerinden çıkarılacağı, halk arasında ve memurlar tarafından ayırım yapılması, küçültücü muamelede bulunulmasının kanunla yasaklanacağı, tüm tebaanın herhangi bir ayırım olmaksızın tüm okullara kaydının sağlanacağı,

azınlıkların okul açabileceği, ancak bu okulların, hükümetçe teftiş edileceği,

- Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki davaların karma mahkemelerde görüleceği, herkesin kendi dinine ve mezhebine göre yemin edeceği, davanın her iki tarafının da gayrimüslim olması halinde, isterlerse davalarının patrik, reis veya meclisleri nezdinde çözümlenebileceği,
- Müslümanlardan ve Gayrimüslimlerden eşit vergi alınacağı, iltizam usulüne son verileceği, bayındırlık işleri için eyalet ve sancaklardan özel bir vergi alınacağı, Gayrimüslimlerin de askerlik yapacağı,
- Polis teşkilatının, tüm ülkede can ve mal güvenliğinin sağlanması için yeterli hale getirileceği, cezaevlerinin koşullarının iyileştirileceği, cezaevinde, işkence ve kötü muameleye kalkışanların cezalandırılacağı,
- Rüşvet almanın cezalandırılacağı,
- Babıali ile yabancı devletler arasında belirlenecek esaslara göre, yabancıların mülk edinebileceği hususlarına yer verilmiştir.¹⁵⁴

Bunların dışında, yalnızca gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerde alenen ayin ve ibadet yapabilecekleri, herhangi bir izne tabi olmaksızın ibadethanelerini tamir edebilecekleri, yeniden inşa edebilecekleri, bir cemaatin diğer cemaatlerden üstün olduğunu gösteren bütün tabirlerin yazışmalardan çıkarılması, gayrimüslimlerin istediği gibi okul açabilecekleri

¹⁵⁴ Karal, age.,s.1-5

ancak öğretmen atamalarının padişah onayına bağlı olacağı ve denetleneceği hususu da düzenlenmiştir.¹⁵⁵

Islahat Fermanı da, maddelerinden anlaşılacağı üzere, Tanzimat Fermanı gibi, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki gayrimüslimleri, özellikle Hristiyanları, Müslümanlarla aynı haklara kavuşturmayı esas almıştır. Bu iki fermanın görünürdeki gayeleri, bütün Osmanlı toplumunu; ırk, din ve dil ayrımı gözetmeden kaynaştırmayı sağlamak idiye de tatbiki aksi olmuştur. Bu ferman, gayrimüslimlerle Müslümanları kaynaştırmak şöyle dursun, çeşitli gayrimüslim unsurların, hattâ aynı mezhepten olan çeşitli ırkların bile birbirleriyle bir arada yaşamalarını sağlayamamıştır.

Bu ferman, konu olarak, sadece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmiştir. Nitekim, Tanzimat'ın ve arkasından 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni haklarla, Osmanlı tebaası içindeki gayrimüslimlerin durumu, Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma geldi. Avrupa'nın himaye siyaseti sayesinde, büyük ekonomik güce ve siyasî haklara da kavuşuyorlardı. Artık resmen millet terimiyle tanımlanan dinî cemaatlerin, gelişme ve genişleme imkânları artmış bulunuyordu. Öte yandan Avrupa devletlerinin, Osmanlı hükümetini böyle bir fermanı ilana mecbur bırakması, kendilerine siyasî, ekonomik, hukukî ve kültürel alanlarda, yeni çıkarlar sağlamayı hedef alıyordu. İngiltere, Kırım Savaşı ile Rusların sıcak denizlere inmesini önüyor, Fransa da Akdeniz ticaretinin emniyetini sağlıyor, ayrıca Katoliklerin hâmilliğini üzerine alıyordu. Rusya ise, savaşta kaybettiğini, bu fermanla masa başında kazanmıştı. Ayrıca, Âlî Paşa'nın, bu fermanın Paris Antlaşması maddeleri içinde yer almasını istemesi, batılı devletlerin, iç işlerimize müdahalesine imkân verdi.

Diğer taraftan, zimmilerle Müslümanların eşit tutulması Şeri Hukuka aykırıdır. Ancak hukuk devleti ilkesi bakımından, Islahat Fermanı ilkeleri, Tanzimat fermanını olumlu bir biçimde tamamlamaktadır. Fakat zimmilere ve

¹⁵⁵ Kaya, age., s.87-95

yabancılarla yargılama bakımından tanınan ayrıcalıklar hukuki birliği sarsıcı niteliktedir. Müslümanlar için konulmuş şeri hukuk, Müslüman olmayanlar için uygulanamayacağından, her iki grubun da bağlı olacağı genel nitelikli kanunlar hazırlanması gerekti. Bazı alanlarda şeri hukuk uygulanmaya devam ederken, bazı alanlarda batı mevzuatı esas alınarak düzenlemeler yapıldı. Islahat Fermanı ile Müslüman ve Zımmiler arasında eşitlik sağlanmaya çalışıldı ancak, kişi aile ve miras hukukunda zimmilerin ve Müslümanların kendi dinsel hukukunun uygulanmaya devam etmesi, amaçlanan hukuki eşitliğin gerçekleşmesine engel oldu. 1858’ de Arazi Kanunnamesi çıkarıldı. Bu kanun ile Osmanlı devletindeki toprakların bölümlenmesi ve tanımlanması yapılmıştır. Gayrimüslim cemaatlerin idaresinde değişiklik yapılmış, cemaat şeflerinin dünyevi yetkileri ellerinden alınarak, cemaat yönetimi laik kişilerden oluşan meclislere bırakılmıştır.¹⁵⁶

3. Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanının Karşılaştırılması

Her iki ferman da, Osmanlının güç dönemlerden geçtiği sıralarda ilan edilmiştir. Islahat fermanı Kırım Savaşı sonunda, Tanzimat Fermanı ise Mısır Savaşı sonunda ortaya çıkmıştır. Her iki ferman da batılı devletlerin desteğini alma amacı vardır. Ancak Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanında yabancı tesiri olmasına rağmen, temelde özgür irade ile oluşturulmuştur. Islahat Fermanının esasları ise Ali Paşa ile İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılmıştır. Hatta Islahat Fermanının hitap kısmında “Osmanlı Devletinin iyiliğini isteyen ve dostu bulunan büyük devletlerin yardımlarına temas edilmektedir. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra bilgi edinmeleri için yabancı elçiliklere verilirken, Islahat Fermanı bir madde olarak Paris Anlaşmasında ifade edilmiştir. Tanzimat Fermanında Müslüman-Zımmi eşitliği açıkça belirtilmemiş, ama uyruklara tanınan güvenceler dolayısıyla böyle bir eşitliğin söz konusu olabileceği tahmin

¹⁵⁶ Üçok, Mumcu, Bozkurt, age., s.274-275

edilmiş, fakat uygulamada zimmilere karşı eski davranış sürdürülmüştür. Islahat Fermanında ise Müslüman-zimmi eşitliği açıkça ifade edilmiş ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı bütün tebaanın can, mal, ırz, namus gibi haklarının güvenliğini sağlamış, vergi ve askerlik hizmetlerini düzenlemiştir. Islahat fermanında ise tabi hakların korunması dışında temel vurgu, tebaanın eşitliği hususundadır. Din ve ırk farkı gözetmeksizin herkesin memur olabilmesi, eyalet meclislerinde temsil edilebilmesi gibi haklar tanınmıştır. Tanzimat Fermanı herhangi bir uluslararası belgede bulunmadığından, Osmanlı Devletinin egemenlik hakkına aykırı değildir. Paris Anlaşmasına konulan Islahat Fermanı ise Osmanlı Devletine karşı dış müdahalelere açık kapı bırakmıştır.¹⁵⁷ Diğer taraftan, ıslahat Fermanının yalnızca Müslüman ve zimmi eşitliğini sağladığını söylemek eksik bir anlatım olur. Zira bu ferman ile gayrimüslimler milletbaşlarının yoğun baskısı altından kurtulmuş, bazı yetkiler seçilecek meclislere devredilmiştir. Yani gayrimüslimler, kendi cemaatlerinin yönetiminde de din adamlarıyla eşit hale getirilmişlerdir.¹⁵⁸

4. Islahat Fermanının Etkileri

Islahat Fermanı, Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu gibi, sessizlikle karşılanmamış ve çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. En büyük eleştiri Fransız elçisi; *“Devlet-i âliyyenin bu kadar fedakârlık edeceğini me’mûl etmez idik (ummazdık). Canning (İngiliz elçisi) ne dediyse vükelâ-yı devlet-i âliyye (Osmanlı devlet adamları) kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı, ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim”* diyerek ortaya koymuştur. Cevdet Paşa da; *“Bu Islahat Fermanı’ndan dolayı millet-i İslâmiyye dilgîr (gönlü yaralı) olarak vükelâyı hâzırayı fasl ve mezemmet eder (kötüler) oldular”* diyerek, fermanın nasıl karşılandığını ifade etmektedir. Hariciye Nazırı Fuad Paşa ise,

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi II.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.5-6

¹⁵⁸ Güler, age., s.13

aksine, bu belgenin anlaşmaya konulması ile yabancı müdahalenin önleneyeğini savunmuştur.

a) Gayrimüslimlerin Tepkileri

Öncelikle Rumlar, tüm gayrimüslimlerle eşit hale getirilerek Osmanlı Devletindeki ayrıcalıklı durumlarını kaybettikleri için Islahat Fermanından hoşnut kalmadılar. Fermanın ilan edilmesiyle Hristiyan ve Yahudiler belediye ve eyalet meclislerinde yer almaya başladılar. Mahkemede şahitlikleri kabul edildi ve kendi dinlerine göre yemin ederek ifade verebildiler. Islahat Fermanından birkaç ay sonra Gayrimüslim tebaadan bazı temsilciler Meclis-i Vala' ya atandılar. Ferman ile Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmış ancak Gayrimüslimlerin, kendilerine tanınan hukuki imkanları, batının diplomatik desteği sayesinde, Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görülmüştür.¹⁵⁹

Gayrimüslimlerce, askere alınmalarının kanunen kabul edilmiş olması iyi karşılanmamıştır. Zira savaşa katılmamaları gayrimüslimlerin zenginleşmesini sağlamıştır. Oysa savaşa katılan Müslümanlar savaşta hayatlarını yitirmemişlerse bile evlerine döndüklerinde koşulların değiştiğini, topraklarının gaspedildiğini görüyorlardı.¹⁶⁰ Islahat Fermanına asıl tepki Hristiyan alt sınıftan gelmiştir. Zira Rum Ruhban, yüksek rütbeli ruhban ve Ermeni maliyecilerin sosyal koşullarında değişiklik yapılmasına hiç ihtiyaç yoktu. Bunlar az vergi verdiği, askerlik hizmetinden muaf oldukları için tepki gösteriyorlardı. Papaz aidatlarının kesilmesi de Ruhbanlardan tepki aldı.¹⁶¹ Çünkü papazlar Islahat Fermanından önce sahip oldukları yetkileri nedeniyle mensuplarından vergi topluyordu. Islahat Fermanıyla papazlara maaş

¹⁵⁹ Demirci, age, s. 143-144

¹⁶⁰ Salahi Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü" Belleten Dergisi, m Sayı 195, Aralık 1985, s.650

¹⁶¹ Karal, age, s.7-28

bağlanmış, gayrimüslim tebaadan vergi adı altında haksız gelir elde etmelerinin önüne geçilmiştir. Esasında Gayrimüslim tebaa, kendi ruhani reislerinin büyük baskısı altında idi. Bu baskı Osmanlı yöneticilerinin baskısının kat kat üstündeydi.¹⁶²

Islahat Fermanının etkisiyle, Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde de ayaklanmalar yaşanmıştır. 1858'de Cidde'de, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışma çıkmış, Fransız ve İngiliz konsolosları kendi tebaalarını korumaya çalışırken öldürülmüş, bunun üzerine, İngiliz ve Fransız donanmaları, Osmanlı Devletine sormadan, şehri bombalamış, faillerden on kişiyi yakalayıp idam etmişlerdir. Cidde' nin bir Osmanlı toprağı olduğu ve bağımsız bir devletin topraklarında işlenen bir suçun failini, ancak o devletin cezalandırabileceğı milletlerarası bir kaide, teamül olduğu düşünülürse, batılı devletlerin Osmanlı içişlerine ne kadar müdahil olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır.¹⁶³

Bir diğer ayaklanma Lübnan' da olmuştur. Lübnan' da nüfusun büyük bir kısmı Maruniler geri kalan kısmı ise Dürziler, Mütevaliler Nuseyriiler, İsmaililer ve Rum-Katoliklerden oluşmaktaydı. Maruniler Katolik, Dürziler ise Müslümandı.¹⁶⁴ Müslüman Dürziler ile Maruniler arasında zaten öteden beri çekişme vardı. Islahat Fermanının ilan edilmesiyle, kendilerini Dürziler karşısında ezik hisseden Maruniler fermanı faydalananarak kendi aralarında teşkilatlanmaya başladılar. Islahat Fermanı, farklı din ve mezhepleri kaynaştıracak yerde, İngiliz ve Fransız desteğı ile Dürziler ve Marunilerin boğazlaşması içi zemin hazırlamış oldu. Hükümet ise olaya müdahale etmekte çok gecikti. Müslüman bazı ayak takımı, tüm Hristiyan mahallesini yağmalayıp, ele geçirdikleri Hristiyanları katlettiler.¹⁶⁵ 27 Mayıs 1860 tarihinde 7-12 bin insan ölmüş, 300-360 köy, 500-560 kilise, 40-42 Manastır,

¹⁶² Eryılmaz, age, s.113-114

¹⁶³ Demirci, age, s.159-163

¹⁶⁴ Eryılmaz, age, s.127

¹⁶⁵ Karal ,age, s.29-42

28-30 okul yakılıp yıkılmıştır. Bölgeye fevkalade memur sıfatı ile gelen Fuat Paşa 17 Temmuz 1860' ta Beyrut' a ulaştığında, Şam' da bu olayların etkisi ile Müslümanların Hristiyanlara saldırdığını öğrenerek bu bölgeye geçmiş, ordu kısa sürede duruma hakim olmuş, Şam' da teşkil eden olağanüstü mahkemede yargılananlardan 56 ' sı asılarak, 111' i de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Öldürülenlerin tamamı Müslümanlardır.¹⁶⁶

Ancak Lübnan ve Şam' da meydana gelen olaylar uluslararası bir sorun haline gelmiş, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya alınan önlemleri görüşmek için bir komisyon kurulmasını istemişler, kurulan komisyon sonucu Beyoğlu Protokolü adı altında bir belge düzenlenerek imzalanmıştır. Bu protokol ile Hristiyan bir valinin başkanlığında, Lübnan, muhtar eyalet hâline getirilmiş. Böylece, Islahat Fermanı, batılı devletlerin istediği şekilde meyveler vermeye başlamıştır.¹⁶⁷

Girit Adası' nda da benzer bir durum yaşanmış, 1866 yılında Yunanistan ve Fransa desteği ile Girit halkı ayaklanmıştır. 1868 yılında da Girit Adasının yeni idare şeklini açıklayan bir ferman yayınlanmış, Girit özerkliğe kavuşmuştur. Bu fermana göre Osmanlı Devleti tarafından atanacak valinin bir Müslüman bir de Hristiyan yardımcısı olacak, adada resmi yazışmalar Türkçe ve Rumca yapılacaktır.¹⁶⁸

1875 yılında da Bosna-Hersek' te Rus desteği ile büyük bir isyan çıkmış, söz konusu isyanın tüm ülkeye yayılmasından korkan Osmanlı Devleti, Ferman-ı Adalet adı altında yeni bir düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır. Söz konusu Ferman uyarınca sadece 20-40 yaşları arasında askerlik yapmayanlardan bedel-i askeriye alınacak ve bu bedel 100 altından 50 altına düşürülecektir.

¹⁶⁶ Eryılmaz, age, s.127-130

¹⁶⁷ Eryılmaz age, s.130-134

¹⁶⁸ Kaya, age, s.103

b) Müslümanların Tepkileri

Islahat Fermanının, Müslümanları ve Gayrimüslimleri eşit hale getirmesi, Müslüman halkı da rahatsız etmiştir. Özellikle Fermanın hazırlanışındaki dış etki, daha çok tepki almasına sebep olmuştur. Fermanın başında yer alan; *“düvel-i müfahhanenin (büyük devletlerin) himmet ve muavenet-i hayırhahaneleri (iyi niyetli yardımları) eseri olmak üzere, Devlet-i Aliyyemizin bu kere biinayetillahi teala, haricen hukuk-u seniyesi bir kat daha teekküt ettiği (güçlendiği)...*” ifadeleri Avrupa’ ya hoş görünmeye çalışıldığının göstergeleridir.

Müslümanlardan bir çoğu; *“Aba ve ecdadımızın kanı ile kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün kaybettik. Millet-i İslamiye, millet-i hakime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslam’a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür.”* demişlerdir.

Islahat Fermanının ilanı sırasında, bir dua krizi olduğu da ifade edilmektedir. Bu ferman ile Müslüman ve Gayrimüslimler eşit seviyede değerlendirildiğinden, her zaman okunan duanın okunmamasına karar verilmiş, duacı topluluğa getirilmemiş, ancak Şeyhülislam Arif Efendi’ nin bundan haberi olmaması sebebiyle çeşitli yerlerde vaizlik yapan Arif Efendi’ yi görünce onu dua etmeye çağırmış, o da kürsülerde sık okunan şu duayı okumuştur; *“Ey durumları evirip çeviren Allah’ ım, durumumuzu durumların en güzeline çevir. Allah’ ım; Ümmet-i Muhammed’ e merhamet et. Allah’ ım; Ümmet-i Muhammed’ i koru. Allah’ ım; Ümmet-i Muhammed’ i başışla. Allah’ ım; Ümmet-i Muhammed’ in düşmanlarını kahret.”* Bu duanın okunması ile mecliste soğuk bir hava esmiş, okunan bu duanın neredeyse fermanın amaçladığı bütün faydayı yok ettiğini söyleyenler olmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Demirci, age. ,s. 124-128

Islahat Fermanına en büyük eleştiri, Tanzimat Fermanının kurucusu Mustafa Reşit Paşa' dan gelmiş, Islahat Fermanı Reşit Paşa tarafından bir vatan hainliği olarak nitelendirilmiştir. Üstelik Islahat Fermanının mimarları Ali ve Fuat Paşalar, kendi yetiştirdiği devlet adamlarıdır. Fermanın Paris Anlaşması metninde yer almasının büyük bir gaflet olduğunu, bunun gelecekte devleti sıkıntıya sokacağını belirtmiştir. Fermanın Paris Anlaşmasında yer almasını da şiddetle eleştirmiş, bu hükmün, Avrupalı Devletlerce, Osmanlının içişlerine karışması için kapı olduğunu öne sürmüştür. Gerçekten de fermanın getirdiği hükümlerden hoşlanmayan Müslümanlar ve Gayrimüslimler ayaklanmış, buna karşılık tedbir almak isteyen hükümet ise Avrupa' nın müdahaleleriyle karşılaşmıştır.¹⁷⁰

Islahat Fermanı, o günün dünyası içinde ileri bir vesikadır. Fermana tesis edilen ve güvence altına alınan eşitlik, din ve vicdan hürriyetine ilişkin hükümler, zamanın pek çok Avrupa hükümetinde gerçekleşmemişti, din ve ırk ayrımına dayalı hukuki düzenlemeler halen devam ediyordu. Dolayısıyla bu ferman Osmanlı Devleti için önemli bir adımdı, bu tarihten sonra Osmanlı Devletinde, batının liberal düşünceleri dolaşmaya başladı, gazeteler kuruldu, edebiyatta Fars stili bırakıldı, Montesqueu ile Rousseau gibi düşünürlerin kitapları Türkçe' ye çevrildi.¹⁷¹

Islahat Fermanından üç yıl sonra 1859 yılında, Sultan Abdülmecit' i tahttan indirmeyi amaçlayan bir darbe teşebbüsü ortaya çıktı, ele geçirilen darbeciler Kuleli kışlasında muhakeme edildikleri için bu hadiseye, “Kuleli Vakası” adı verilmiştir. Bu grubun nihai amaçları konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber, bir grup entelektüel Müslüman tarafından, Sultan Abdülmecit' in Hıristiyanlara eşitlik bahşetmesine tepki olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Cemiyet, Süleymaniyeli Şeyh Ahmet başkanlığında, 1856 Islahat Fermanının getirdiği siyasal iklime tepki olarak kurulmuştur.¹⁷²

¹⁷⁰ Demirci, age,s. 154-158

¹⁷¹ Demirci, age,s. 140-141

¹⁷² Demirci, age,s. 159-163

5. Islahat Fermanının Sonuçları

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile verilen hakları daha da güçlendirmiş, Müslümanlar ve Gayrimüslimler eşit sayılmış, Gayrimüslimlere, devlet memurluğuna, sivil ve askeri okullara girme hakkı verilmiş, ihtilaflar için karma mahkemeler kurulmuş ve din, ırk farkı gözetilmeksizin eşit uygulanacak ilkeler kabul edilmiştir. Aslında Osmanlılar, “yarı laik” ilkeleri bu fermanla kabul etmişler, din ve vicdan hürriyetini tanımışlardır. Fermanın kabulünden sonra, her milletin idari organı yapılandırılmış, halktan kişiler bu meclislerde söz sahibi olmuş, Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından hazırlanan ve cemaat liderlerine ilişkin düzenlemeler içeren nizamnameler yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnameler ile Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler, zımni statüsünün getirdiği her türlü kısıtlamalardan kurtulmuşlardır. 1869 yılında Taabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkarılmıştır. Bu kanun dinsel ilkelere tamamen yalıtılmış bir vatandaşlık düzenlemesi getirerek, ülkede yaşayan herkesin Osmanlı vatandaşı olacağı belirtilmiştir.¹⁷³ Aslında Osmanlı Taabiyet Kanununun çıkarılmasının sebebi, vergi ödememek ve askerlik yapmamak için Osmanlı taabiyetini değiştirerek, başka ülke vatandaşlığına geçenlerin sayısının artması ile bir “yerli yabancılar” zümresinin oluşmasıdır. Bu zümrenin oluşmasının sebebi de konsolosların himaye hakkını kötüye kullanmasından kaynaklanmaktadır. Taabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile, bir başka devletin vatandaşlığına geçmek, Bab-ı Ali’ nin iznine bağlı tutulmuştur.¹⁷⁴

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile, yönetsel bölümler vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy biçiminde düzenlenmiş, her vilayette bir meclis-i umumi kurulması, meclis üyelerinin ikisi Müslüman, ikisi de gayrimüslim olmak üzere dört üyeden oluşması emredilmiştir. Sancak ve kazalarda da benzer meclisler oluşturulmuştur. Yine vilayet nizamnamesi ile Müslüman ve

¹⁷³ Üçok, Mumcu, Bozkurt, age, s.288

¹⁷⁴ Eryılmaz, age, s.145-148

Gayrimüslim üyelerden oluşan Nizamiye Mahkemeleri kurulmuş, 1868' de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ikiye ayrılmıştır. Bir bölümü Şura-yı Devlet olarak düzenlenmiş, diğer bölümü ise Nizamiye Mahkemelerinin üst organı olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye olarak yapılandırılmıştır. Gayrimüslimler Divan-ı Ahkam-ı Adliye' de görev almışlardır. Buna göre; Osmanlı Devletinde karma mahkemeler, cemaat mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri, nizamiye mahkemeleri, şeri mahkemeler uzun bir süre bir arada görevlerini yürütmüştür. 1846' da Karma Ticaret Mahkemelerine, 1864' te kaza, sancak ve vilayet meclislerine, 1868' de ihtiyar meclislerine ve benzeri yargı organlarına, gayrimüslim üyeler atanmaya başlamıştır. Gayrimüslimlerden alınan vergi sisteminde değişiklik yapılarak cizye yerine, Bedel-i Askeri adı altında bir vergi alınmış, hatta, askere alınma çabası bile olmuştur. 1868-1876 yılları arasında mevcut İslam medeni hukuk kuralları bir araya toplanmak suretiyle İslam dünyasındaki ilk medeni kanun olan Mecelle hazırlanmıştır. İslam hukuku kuralları, batı kurallarının tekniğine uygun biçimde düzenlenmiş, 1926' ya kadar kullanılmıştır.¹⁷⁵

Islahat Fermanından sonra, vali, genel vali, müfettiş ve nazır gibi üst düzey görevlere gayrimüslimlerin atandıkları görülmüştür. Bu anlayışın devamı olarak, ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanında 11 din ve mezhebe bağlı ve 18 dil konuşan temsilciler yer almıştır. Gayrimüslimler, Islahat Fermanının kendilerine verdikleri geniş yetkilerle açtıkları kurum sayısını artırmışlar, batılı devletlerin de yardımıyla geniş çapta eğitim faaliyetlerine başlamışlar, ülkenin her yanında milli ve dini nitelikte okullar açmışlardır. Osmanlı İmparatorluğundaki okullar içinde Islahat Fermanından önce gayrimüslimlere ilk kapılarını açan okul, tıbbiye olmuş, ancak yine Müslüman öğrencilerle tam bir eşitlik sağlanmamış, yiyecek ve elbise parası alınmıştır. 1856 Islahat Fermanından sonra gayrimüslimler bütün okullara girebilmiştir. 1861 yılında ticari işlerden doğan çekişmelerin ayrı bir yargı örgütüne bırakılması uygun bulunduğundan, Fransız mevzuatına dayanan Ticaret Yargılama usulü

¹⁷⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, age, s.290-293

kanunu çıkarılmış, 1863' te Deniz Ticareti Kanunu çıkarılarak Deniz Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur. Ticaret kanunu İslam Hukuku ile çatışmış, özellikle faiz, uygulamada büyük sorunlara yol açmıştır. Tanzimat döneminde hem şeri mahkemeler varlığını sürdürmüş, hem de yeni kanunları uygulayacak mahkemeler oluşturulmuş, bu durum iki hukuk sisteminin yan yana yaşayarak çatışmasına sebep olmuştur. Karma mahkemeler 1856 Islahat Fermanında da zikredilmiş, ceza ve ticaret davalarında, taraflardan biri veya her ikisinin yabancı veya gayrimüslim olması halinde, karma mahkemelerde davanın görüleceği düzenlenmiştir. Milli devlete geçiş sürecinde Osmanlı Devletinde Islahat Fermanının ilan edilmesi, aslında Osmanlı Devletinin sonunu hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. Her ne kadar, Osmanlı Devletinin devamını sağlamak amaçlandıysa da, fermanın özünde yatan fikirler milliyetçilik duygularını ön plana çıkarmış, milli devletin oluşmasına temel hazırlamıştır. Zaten o dönemde milli devlete geçiş süreci başladığından, buna karşı durmak da imkansızdır. Islahat Fermanı da teorik olarak milli devletin kurulmasını önermemekle beraber, telkin ettiği fikirler, imparatorluktan çok milli devlet yapısına uygun olmuştur. Esas olarak Islahat Fermanı, siyasi ve ekonomik mücadelelerin masa başında halledildiği bir diplomasi asrı olan 19 uncu yüzyıla hazırlıksız giren Osmanlı Devletinin verdiği bir taviz olarak kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanında iç etkiler daha ağırlıklı iken, Islahat Fermanında dış saikler etkin olmuştur. Islahat Fermanı Osmanlı Devleti' nin Avrupa Devletler topluluğunun bir üyesi olması sonucunu da doğurmuş, Kırım savaşında, Osmanlı' yı Rusya' nın saldırılarına karşı korumak isteyen Avrupalı Devletler, ilk defa Osmanlı Devleti ile ittifak yapmış, Islahat Fermanı, bu ittifak karşılığı ilan edilmiştir. Diğer taraftan, din ve millet ayrılığının sona erdirilmesine yönelik bu ferman, Osmanlı Devletinin ilan ettiği modern anlamdaki ilk laik ferman sayılabilir.¹⁷⁶

Islahat fermanı ile hükümetin nezareti altında olmak şartı ile Patrikhanelerde hususi meclislerin teşkil edilebileceği, bu meclislerin

¹⁷⁶ Demirci,age,s. 171-182

kararlarının ise Bab-ı Ali tarafından tasdik edilerek uygulanacağı belirtilmektedir. Padişah Islahat Fermanındaki söz konusu hükme dayanarak, tebaasına kendi kurumlarını gözden geçirip yenilik teklifinde bulunma çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine cemaatler tarafından hazırlanan nizamnamelerle patrikler ve hahambaşlarının geniş yetkileri kısıtlanmış, yetkileri genellikle seçimle gelen meclislere devredilmiş, cemaatlerde daha laik ve demokratik usuller belirlenmiştir.¹⁷⁷

a. Rumların Yönetim Teşkilatı

Rum Patrikliği nizamnamesi 25 Nisan 1861 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Nizamnameye göre Rum Patriği kayd-ı hayatla seçilmekte, Padişah' ın onayı ile devlet memuru sıfatını kazanmaktadır. Patrik ruhani ve cismani reistir, Bab-ı Ali ile cemaat arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirilmiştir. Rum milletinde üç meclis vardır bunlar; Ruhani Meclis, Muhtelit Meclis ve Umumi Meclistir. Meclis kararlarına karşı patriğin itiraz etmesi ve kararları durdurması ancak söz konusu meclisin bu durumu kabul etmesine bağlıdır.¹⁷⁸

Ruhani meclis 12 metropolitten meydana gelmektedir. Bunların yarısı her yıl yenilenmektedir. Bu meclisin başlıca görevleri, psikoposluk makamı boşaldığında yeni psikoposu atamak, vaiz ve rahiplerin tayinlerini gerçekleştirmek, millet manastırlarının idaresini yürütmektir. Muhtelit meclis 12 üyeden meydana gelir, buların dördü psikopos, sekizi de avamdan gelir. İki yıl süre ile seçilmekte yarısı her yıl yenilenmektedir. Başlıca görevleri, mektep, kütüphane, hastane ve diğer hayır kurumlarını idare etmek, İstanbul' daki kiliselerin gelir ve giderlerine nezaret etmektir. Ruhani ve muhtelit meclis tarafından seçilen üyelerle, sanat ticaret ve sanayi gibi önemli meslek

¹⁷⁷ Erilmaz, age., s.114

¹⁷⁸ Eryılmaz, age, s.116

mensuplarının temsilcilerinden oluşan umumi meclis ise patriğin seçimini yapmaktadır.¹⁷⁹

b. Ermeni Yönetim Teşkilatı

18 Mart 1863' te Ermeni Milletinin nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Söz konusu nizamnameye göre Ermeni Milletinin başı Patriktir. Patrik, Bab-ı Ali ile cemaat arasındaki ilişkileri düzenlemek, ve nizamnamenin doğru olarak uygulanması ile sorumludur. Kendisine gelen işleri ilgili meclislere havale eder, meclis kararları da patriğin onayı ile yürürlüğe girerdi. Patriğin onaylamadığı kararlar meclise iade edilir, tekrar aynı şekilde karar alınırsa uygulanırdı. Ermeni milletinin de üç meclisi vardı. Bunlar; Ruhani Meclis, Cismani Meclis ve Umumi Meclistir.¹⁸⁰

Ruhani meclis, 14 papazdan oluşturulmuştu ve Ermeni okullarında dinsel eğitimi denetlemek ve papaz yetiştirilmesine nezaret etmekle görevlendirilmişti. Cismani meclis ise 20 üyeden oluşuyordu. Eğitim, hastane, millet malları, bütçe, adalet ve benzeri işlerden sorumluydu. Cismani meclis bünyesinde farklı görevlerden sorumlu dört komisyon bulunuyordu. Umumi meclis ise 140 üyeden oluşuyordu. 20 üyesi İstanbul' da yer alan Ehl-i Kilise tarafından seçiliyor, 40 üye taşradan gelen milletvekillerini oluşturuyor, 80 üye ise İstanbul' daki Kilise cemaatinden seçiliyordu.¹⁸¹ Bu meclislerden en önemlisi ve karar organı umumi meclis olup, zaman içerisinde ruhani görevlerini bırakarak siyasi olaylara karıştıklarından 1916 yılında kapatılmıştır.¹⁸²

¹⁷⁹ Kaya, age., s.100-113

¹⁸⁰ Eryılmaz, age, s.117-122

¹⁸¹ Kaya, age, s.113-117

¹⁸² Eryılmaz, age, s.117-122

c. Yahudilerin Yönetim Teşkilatı

22 Mart 1875'te Yahudi Milletinin nizamnamesi onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu nizamnameye göre Yahudi Milletinin başı Hahambaşıdır. Hahambaşının seçimi umumi mecliste olmaktadır. Hahambaşı, Bab-ı Ali ile cemaat arasındaki ilişkileri düzenlemek, ve nizamnamenin doğru olarak uygulanması ile sorumludur. Kendisine gelen işleri ilgili meclislere havale eder.¹⁸³ Genel meclisin yanında ruhani ve cismani iki meclis daha vardır. Yahudi Nizamnamesine göre, Ermeni ve Rum nizamnamelerinin aksine Yahudi din adamlarının arasında belli bir hiyerarşi yoktur. Her meclis kendi hahamını seçmektedir ve Hahamlar Hahambaşına tam olarak bağlı değillerdir. İlk Hahambaşı seçilen Abraham Comanda' nın Paris' e gitmesinden sonra II. Abdülhamit dönemine kadar Hahambaşı seçilememiş, bu yüzden Yahudiler Nizamnameyi uygulayamamışlardır.¹⁸⁴

d. Katolik Yönetim Teşkilatı

Aslında Osmanlı yönetim sisteminde üç millet vardır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Fransa' nın baskılarıyla Osmanlı Devleti 1831 yılında Katolik cemaatini tanımak zorunda kalmıştır. Esas olarak Katolik cemaat Osmanlı Devletinde Ermeni Katolik Cemaati olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Katoliklerin büyük bölümü, misyonerlik faaliyetleri sonucu, sonradan Protestanlığı kabul eden Ermenilerden oluşuyordu. Yahudi Cemaati ve Ortadoks Rum Cemaati çok güçlü temellere sahip olduğundan, misyonerlik faaliyetleri en çok Ermeniler üzerinde yoğunlaşmıştır. Katolik cemaati bir nizamname hazırlamamış, faaliyetlerini Bab-ı Ali ile yazışarak sürdürmüştür.¹⁸⁵

¹⁸³ Eryılmaz, age, s.123-124

¹⁸⁴ Güler, age, s.15

¹⁸⁵ Kaya, age, s. 117-121

e. Protestan Yönetim Teşkilatı

İngiltere, Avusturya ve Fransa' nın Osmanlı ülkesinde yaşayan Katolikleri kullanarak Şark meselesinde ne kadar önemli bir avantaj elde ettiğini anlamış, Osmanlı tebaası içinde bir Protestan grup oluşturma çabalarına girişmiştir. Zira o dönemde Osmanlı Devletinde Protestan bulunmuyordu. Bir süre sonra İngiltere, misyonerlik faaliyetleri sonucunda Protestan bir halk oluşturularak, onların hukuki savunuculuğuna soyunmuştur.¹⁸⁶ Osmanlı Devletinde Protestanlık, 1850 yılında İngiliz baskıları ile millet olarak tanınmıştır. Protestan nizamnamesi 12 Mart 1878 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu nizamnameye göre Protestanların bir başkentte birer tane de Protestanların yaşadığı bölgelerde vekili bulunacaktır.¹⁸⁷

D. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE AZINLIK HAKLARINA ETKİLERİ

1. Meşrutiyet' in Doğuşu

15 yıllık Abdülaziz saltanatı boyunca bir Barış dönemi geçirildi ise de bedeli ağır biçimde ödendi. Batılı devletlerden alınan borçlar Osmanlı ekonomisinin çöküşünü hazırladı.¹⁸⁸

Bu arada Karadağ, Sırbistan, Eflak, Boğdan, Lübnan, Girit, Hersek, Bulgaristan ve Mısır özerkliğe kavuştu. Bunun sonucu Tanzimat Islahatlarıyla kurtulması beklenen imparatorluk tam aksine hızlı bir dağılma sürecine girdi.

¹⁸⁶ Kaya, age, s. 121-122

¹⁸⁷ Eryılmaz, age, s.124-126

¹⁸⁸ Tanör, age, s.121

Yabancı Devletlerin baskılarının ise azalması beklenirken tam tersine artmıştı.¹⁸⁹

Ülkedeki bu duruma en büyük tepki, o dönemde ortaya çıkan Genç Osmanlılar hareketinden gelmiştir. Yeni Osmanlılar, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nde, batı tarzı idare ve fikirlerin gelişip yayılması için çalışanlara verilen isimdir. “Yeni Osmanlılar” veya “Genç Türkler” de denilen bu grup mensupları, Avrupalıların verdikleri Fransızca “Jeunes Turcs” adıyla meşhur olmuşlardır. Bu tabir, genel olarak, o yıllarda Avrupa’da politika, fikir ve edebiyatta aşırılık taraftarı gençlere verilmiştir. Yeni Osmanlılar için ise, ilk defa Mustafa Fazıl Paşa’ nın yayınladığı bir mektupta, “Yeni Osmanlılar” karşılığı olarak kullanılmıştır. Daha sonraları Namık Kemal ve Ali Süâvî tarafından da benimsenerek, Türkçe’ye yerleştirilen bu tabir, uzun süre, Osmanlı topraklarında yetişen ve devlet idaresine karşı gelen ihtilâlcilerin tamamının ortak adı olmuştur. Genç Osmanlılar, anayasalı bir rejime geçerek, yürütmeyi denetleyecek bir meclisin kurulması halinde Osmanlı Devletinin kurtulacağı görüşündeydiler.¹⁹⁰ Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasî hayatına bir çok yenilik getirmişlerdir. Özellikle teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya ve Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı toplumunda ilk demokratik fikirleri ileri sürmüş ve Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasî hayatına dinî değerlerin yanında laik bir ideal olan “vatanseverlik” idealini ortaya koymuşlar, Osmanlılık fikrini birleştirici bir unsur olarak teklif etmişlerdir.

2. Kanun-i Esasi’ nin Kabulünü Hazırlayan Sebepler

Siyasi başarısızlıklar ve anayasalı rejime geçilmesi için Genç Osmanlılarca yapılan baskılarla Abdülaziz tahttan indirilerek, V. Murat

¹⁸⁹ Tanör, age, s.122

¹⁹⁰ Tanör, age,s.123

geçirilmiş, ancak V. Murat' ın ruhsal sorunları sebebiyle saltanatı kısa sürmüş, Abdülhamit padişah olmuş, Kanun-i Esasi kabul edilmiştir.¹⁹¹

Kanun-i Esasinin kabulündeki en büyük sebeplerden biri de dış etkenlerdir. Rusya Osmanlı Devleti' ne karşı bir savaş hazırlığı içerisinde ve Hristiyan azınlıkları bir koz olarak kullanmaktadır. Hristiyan azınlıkların durumunu görüşmek üzere İstanbul'da bir konferans düzenlenmesini istemiş (Tersane Konferansı), Osmanlı Devleti söz konusu konferansın yapılmasına gerek kalmadığını kanıtlayabilmek için Kanun-i Esasi çalışmalarını hızlandırmıştır. Zira anayasa ile tüm Osmanlı tebaasının eşitliği garanti altına alınmakta, düzenlenecek konferans da konusuz kalmaktadır. Ancak hesaplar Osmanlı devletinin düşündüğü gibi tutmamış, konferans Kanun-i Esasi' nin ilanına rağmen devam etmiş, Osmanlı Devleti' nin kabul edemeyeceği şartlar sunarak sona ermiştir.¹⁹²

Anayasalı rejimlere geçişte diğer bir etken, özerklik kazanarak bağımsızlığına kavuşmuş Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Yunanistan' da Osmanlı Devleti' nden önce anayasalı parlamentolar oluşturulması, söz konusu anayasaların Osmanlı Devleti tarafından onanmasıdır. Diğer taraftan, Osmanlı Milletlerince hazırlanan ve yine Bab-ı Ali tarafından onaylanan Cemaat Nizamnameleri de anayasa benzeri çalışmalardır. Söz konusu çalışmalar, Osmanlı Devletinde anayasal hareketleri hızlandırıcı etkide bulunmuştur.¹⁹³

Bu arada Genç Osmanlıların muhalefeti de siyasi bilinci artırmıştır. Yeni Osmanlılar, halka seslerini duyurabilmek için, en etkili araç olarak gazete ve edebiyattan yararlanmışlardır. Bu nedenle ülkemizde Batılı anlamda ilk gazeteciliği başlatmışlar ve basın yoluyla halkı bilgilendirmeye ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bu dönemde yayınlanan Tasvir-i Efkar, Ceride-i

¹⁹¹ Tanör, age, s.123-126

¹⁹² Tanör, age, 128

¹⁹³ Tanör, age, 129-132

Havadis gibi gazeteler hükümeti eleştirenlerin bir araya geldiği düşünce çevreleri olmuştur.

Bu dönemde İmparatorluk yapısına yenilik getirmeleri ve meşrutî rejime birer adım teşkil etmeleri bakımından iki müessesenin kurulması özellikle önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi idarî bölgelerin yeni bir şekle göre düzenlenmesi, diğeri de Şûra-yı Devlet' in kuruluşudur. İdarî bölgelerin yeni bir şekle göre düzenlenmesiyle Osmanlı İmparatorluğu vilayetlere bölünmüştür. Ülkenin vilayetlere taksimi, idarî görünen ancak aynı zamanda siyasî alana yenilik getiren bir gelişme olmuştur. Zira, ilk olarak seçim prensibi ve mahallî idare sistemi bu sırada İmparatorluk yapısına girmiştir. 1864 tarihli “Teşkilât-ı Vilâyet Nizamnamesi”ne göre idarî taksimat “vilâyet”, “liva”, “kaza”, “karye” şeklinde olup, vilâyet, livâ ve kazaların birer “İdare Meclisi” bulunmaktadır. Bu meclislerin her birinde ikisi Müslüman, ikisi de gayri Müslim dört seçilmiş üye bulunmaktadır. Ayrıca vilâyetlerin “Divan-ı Temyizleri”nde altı üye, “Umumî Meclisleri”nde dört üye; livaların “Meclis-i Temyizlerinde altı üye; kazaların “Meclis-i Deâvî”lerinde de üç üye, halk tarafından seçilmiş olacaktır. Karyelerde ise, seçim prensibi daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Her karyenin iki muhtarı ve “İhtiyar Meclisi”nin bütün üyeleri Karye halkı tarafından seçilecektir. Tüm seçilmiş üyelerin, Osmanlılık gayesinin uygulanmasından ötürü yarısının Müslüman yarısının da gayri Müslim olması gerekmektedir. Bu suretle seçim prensibi, mahallî idare kadrosu içinde ilk defa uygulanmıştır. Seçilmiş üyeler, 1876'da ilân edilmiş olan Birinci Meşrutiyet'in ilk genel seçimlerinde ikinci seçmen olarak kabul edilmişlerdir. Meşrutî rejime ikinci bir adım da 1868 yılında “Şûra-yı Devlet”in kuruluşudur. Bu müessese büyük ölçüde Yeni Osmanlılar(ilk Jön Türkler) gibi Batı taraftarı olan çevrelerin eseri olmuştur. Şûra-yı Devlet, müşterek bir kanata göre, “İptidâî bir Meclis-i Mebusan”dır. Beş daireye bölünmüş olan bu müessese, İmparatorluğun küçük ölçekli bir parlamento hazırlığını ifade etmektedir. Osmanlı devlet teşkilâtında ilk defa bu çeşit bir müessese doğmuştur. Şûra, din ve mezhep farkı olmaksızın bir yıl içinde 41 üyeye sahip olmuş olup, bunların 28' i Müslüman, 13' ü çeşitli din ve

mezheplere mensuptur. Şûra istişarî yetkilere sahip bir nitelik taşımakla birlikte devlet bütçesini incelemek yetkisine sahiptir. Şûra'ya parlamento yapısına benzer bir görünüş veren özelliği vilâyet meclisleri temasından doğmuştur. Vilâyet meclislerinden her yıl üç-dört temsilcinin, isteyecekleri ıslahatla ilgili mazbataların Şûra'da müştereken müzakeresi sırasında hazır bulunması gerekmektedir. Bu kapsamda, çeşitli vilâyetlerden gelen ilk temsilciler yola çıkarlarken halk tarafından heyecanlı tezahüratlarla uğurlanmışlardır. Şûra-yı Devlet'in açılış merasiminde Abdülaziz, Şûra'nın bir parlamento hazırlığı hüviyeti taşıdığını belirtmiş ve hatta açış nutkunda "İcra kuvveti adlî, dinî ve teşriî kuvvetlerden ayrılmalıdır." demek suretiyle Osmanlı anayasa hukuku açısından tamamen yeni bir kaideyi ilân etmiş, kuvvetlerin bir elde toplanması adeta ilga olunmuş ve kuvvetler ayrılığı prensibinin üstün faydaları ilân edilmiştir. Şûra kısa zamanda padişahın karşısında frenleyici bir kuvvet hâline gelmiştir. Fakat sınırlanmaya tahammül edemeyen Osmanlı "iktidar"ı Şûra'nın yapısını değiştirerek rolünü azaltmıştır. Şûra çok geçmeden gayesinden uzaklaşmış, fonksiyonunu yerine getiremez hâle gelmiştir. Ancak, böyle bir teşebbüse girişilmesi bile Meşrutî rejime büyük bir adım teşkil etmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı siyasî gelişmelerinde, II. Mahmut ve Abdülmecid devrinin müesseselerinden Birinci Meşrutiyet'e birdenbire sıçrama olmamış, Şûra-yı Devlet bu iki devre arasında süreklilik sağlamış, Tanzimat'la Birinci Meşrutiyet arasında bir köprü olmuştur.¹⁹⁴

Kanun-i Esasi' nin kabulünün geniş bir halk tabanının baskısıyla gerçekleştiği söylenemez ancak Padişahın bir lütfu olarak da kabul edilemez. Hareket bir kısım seçkinlerin baskısıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁵

Ulema gayrimüslimlerin mecliste yer almasına karşı çıkanlar olmuştur. Bu durumun şeri hukukla bağdaşmadığını, millet-i mahkumenin yönetimde yer alamayacağını iddia etmişler, galata bankerleri, mültezimler de

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ağustos 2004, s.35.

¹⁹⁵ Tanör, age, s.126-127

çıkarlarına zarar geleceği korkusuyla meşrutiyete karşı çalışmışlardır. Avrupa devletleri de, bir taraftan Osmanlı' yı meşrutiyete zorlar görünürken el altından meşrutiyeti engellemeye çalışmışlardır. Zira, daha önce padişah ve sadrazamı etkileyip isteklerini kolayca kabul ettirirken şimdi karşılarına meclisler çıkmaktadır. Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren yabancı sermaye grupları da meşrutiyet sisteminde, istedikleri kârı elde edemeyeceklerine inanarak meşrutiyet aleyhinde propaganda yapmışlardır.¹⁹⁶

3. Kanun-i Esasi' nin Hazırlanışı ve İçeriği

Kanun-i Esasi' nin hazırlanması için “Cemiyet-i Mahsusa” isimli ikisi asker, onu ulema ve üçü Hristiyan olmak üzere onaltı sivil bürokrattan oluşan yirmisekiz kişilik bir heyet oluşturulmuştur.¹⁹⁷

Kanun-i Esasi' de Gayrimüslim cemaat ile doğrudan ve dolaylı ilgili maddeler şöyle sıralanabilir; 8. maddeye göre, din ve mezhep farklarına bakılmaksızın Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkes yani Osmanlı Devleti'nin uyruğunda bulunan kişilerin tümü “Osmanlı” kabul edilmektedir.

9. madde, Osmanlı vatandaşlarının tümünün, başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahip olduklarını belirtmekte 10. maddede bu özgürlükler güvence altına alınmaktadır.

11. maddeye göre, devletin resmi dini İslam'dır. Ancak kamu düzenine ya da genel ahlâka aykırı davranmadığı sürece, her Osmanlı vatandaşı din özgürlüğüne sahiptir. Osmanlı sınırları içindeki bütün diğer dinler ve

¹⁹⁶ Nihat Derindere, “Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan”, 30.11.2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=412>

¹⁹⁷ Tanör, age. s.133

cemaatlere tanınmış olan imtiyazlar devlet himayesi altındadır. Ancak Kanun-i Esasi' de düşünce özgürlüğünden bahsedilmemiştir.

12. ve 13. maddelere göre matbuat ve şirketleşmek kanun dairesinde serbesttir.

14 üncü maddede tüm vatandaşların dilekçe hakkı düzenlenmiştir.

15. ve 16. maddelere göre, kanuna uymak kaydıyla özel ve genel eğitim serbesttir fakat okullar devletin nezareti altındadır.

17. maddeye göre, hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün Osmanlılar kanun önünde eşittir ve aynı hak ve ödevlerle mücehhezdir.

18. maddeye göre, Devletin resmî dili Türkçe' dir ve devlet hizmetinde istihdam olunabilmek için Türkçe bilinmesi şarttır. Bu maddenin taslağında tüm milletlerin kendi dilinde eğitim öğretim yapabileceği açıkça belirtilmiş, ancak ayrılıkçı görüşlerin daha da körüklenebileceği düşüncesiyle bu bölümün son metne girmesi engellenmiştir.

19. maddeye göre, devlet memuriyetine atanmalarda yetenek ve beceri aranmaktadır.

20. maddeye göre, istisnasız bütün Osmanlı tebaası kudreti nispetince vergi vermekle mükelleftir. Vergiler, kanunlarla tayin edilmek zorundadır. 25. maddeye göre kanunlara dayanmadığı müddetçe hiç kimseden vergi alınamaz.¹⁹⁸

111. maddede dinsel toplulukların örgütlenmesine temel kurallar konulmuş, her kazada dinsel toplulukların vakıf işlerinin görülmesi için bir

¹⁹⁸ Tanör, age, s.145-147

meclis kurulması öngörülmüştür. Daha sonra bu topluluklar Osmanlı Devletinde ulusallaşma hareketlerinin yatağı haline gelecektir.¹⁹⁹

4. Mebusan Meclisin Yapısı

Kanun-i Esasi' de seçimlerin nasıl yapılacağına dair ayrıntılı hükümler bulunmadığından, bir sene yürürlükte kalacak olan ve seçimin nasıl yapılacağını gösteren "Talimat-ı Muvakkate" ismini taşıyan bir Talimat 28 Ekim 1876'da yürürlüğe konmuştur. Talimat-i Muvakkate iki dereceli basit çoğunluk sistemine dayanmıştır. Seçilecek mebusların 80' ini Müslüman ve 50'sini ise gayrimüslim olarak tespit etmiştir. Memleket birbirinden farklı iki bölgeye ayrılmıştır. İstanbul şehri (İzmit dahil) 20 daireli bir seçim çevresi kabul edilmiştir. Bu seçim bölgesinden beşi Müslüman, beşi de gayrimüslim olmak üzere 10 mebus iki dereceli seçim ile seçilmiştir. Her daireden "birinci seçmenler" önce ikinci seçmenleri seçecek, sonra da bunlar mebusları seçeceklerdir. İstanbul dışında kalan yerlerde ise, kaza, liva ve vilayet merkezlerinde evvelce seçilmiş idare meclisleri üyeleri "ikinci seçmen" kabul edilmiş ve bunlar milletvekillerini doğrudan doğruya seçmişlerdir.²⁰⁰

Ancak gergin siyasî ortam sebebiyle seçim kanunu tamamen uygulanamadı. Seçimlerde ikinci seçmenlerin belirlenmesinde sorunlar çıktı. Mebus seçimleri Vilâyet meclisleri tarafından yapıldı. Tespit edilen 130 mebus sayısına erişilemedi ve mebus sayısı 115' de kaldı. Bunun sebebi; Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Sisam, Umman, Necid gibi bazı vilâyetlerden, bir tek vekilin dahi gelmemesidir. Bu vilâyetler, içişlerinde bağımsız olmaları yüzünden Osmanlı meclisine kayıtsız kalmıştır.²⁰¹

¹⁹⁹ Ürer, age, s.185

²⁰⁰ Tanör, age, s.152-153

²⁰¹ Nihat Derindere, "Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan", 30.11.2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=412>

Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Heyet-i Ayan üyeleri Heyet-i Mebusan' ın üçte birini geçmemek şartıyla direkt Padişah tarafından ömür boyu atanmıştır. İkisine birden Meclis-i Umumi denilmektedir. Heyet-i Ayan üyelerinin yaklaşık dörtte biri Gayrimüslim Osmanlı tebaasından seçilmiştir.²⁰²

Heyet-i Mebusan ise seçimle işbaşına gelmektedir. 1877' de İstanbul'da toplanan Parlamentoda çok çeşitli milletler temsil edilmekteydi. Mebusların %59'u Müslüman, %41' i Gayrimüslimdi. Böyle çeşitlilik arz eden bir parlamento o dönemde dünyanın hiçbir yerinde mevcut değildi. Avusturya-Macaristan monarşisinde Çek, Hırvat, Sloven, Polonez, Rumen gibi unsurların temsili haksızlık derecesinde düşüktü.²⁰³ Gerçekten de gayrimüslimler, nüfus miktarlarının bir hayli üstünde temsil edilmişlerdir. Bazı görüşlere göre, Avrupa Devletlerine azınlıklara yeterli hakların tanındığını ispat edebilmek için bu düzenleme bilerek yapılmıştır.²⁰⁴

İlk Heyet-i Ayan Meclisinde ise 27 üye bulunuyordu. Bu sayı sonradan 38' e çıktı. Başlangıçta Heyet-i Ayan içerisinde 9 Gayrimüslim bulunuyordu. 1879' da bu sayı 11' e çıkmıştır.²⁰⁵

İlk meclisteki mebusların seçimi genel oyla değil geldikleri vilayetin valisinin seçimiyle olduğundan, hatta adeta tayin olarak geldiklerinden, bunları azınlık milletlerinin gerçek taleplerini temsil edebileceği bir kurul olarak görmek doğru olmaz. Zira gayrimüslim mebusların merkezi hükümetin güvendiği gayrimüslimler arasından seçildiği anlaşılmaktadır.²⁰⁶

²⁰² Eryılmaz, age., s.156

²⁰³ Kaya, age, s.125-129

²⁰⁴ Eryılmaz, age, s.157-158

²⁰⁵ Güler, age, s.16

²⁰⁶ Kaya, age, s.129

İlk mecliste ikinci dönemin ilk Meclis Başkanlığını Anayasa gereği meclisin en yaşlı üyesi olan Gümüşgerdan Mihaliki Bey yapmıştır. Bu ilk oturumda yapılan seçim sonunda da Hüdaverdiyan Ohannes Efendi ikinci başkan vekili seçilmiştir.²⁰⁷

Etnik çatışma sebebi olacak konuların müzakeresinden bilhassa kaçınılmış, Osmanlıcılık fikri ön plana çıkarılmıştır. Gayrimüslim üyeler sayı bakımından oldukça kuvvetli olmalarına rağmen, hakim milleti endişelendirecek davranışlar içine girmemişlerdir.²⁰⁸ Birinci mecliste görüşülen en önemli konulardan biri gayrimüslim vatandaşların askerliği meselesidir. Daha önce de belirtildiği gibi 1856 Islahat Fermanı'nda Müslüman olamayanların da askere gideceği açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, ne hükümet bu kişilerin askerlik yapmasını, ne de gayrimüslimler asker olmayı istemişlerdir. Bunun sonunda askerlik yapmak istemeyenlerden, Bedel-i Askeri adı altında bir vergi alınmasına karar verilmiştir. 2 Haziran 1877 tarihli oturumda Vasilaki Bey Maliye Kanunu görüşmeleri sırasında, Bedel-i Askeri'nin kaldırılması, Gayrimüslimleri de fiilen askerlik yapmasını istemiştir. Ancak hükümet bu duruma karşı çıkmıştır. Zira gayrimüslimlerin askerlik için ödedikleri yıllık vergi 1.180.000 lira tutmaktadır. Devletin askere değil, askerlerin gereksinimlerini karşılayacak paraya ihtiyacı vardır. Askerlik konusu daha sonra tekrar gündeme gelmemiştir.

5. Müslüman ve Gayrimüslim Cemaatlerin Tepkileri

Kanun-i Esasi'nin ilanı özellikle Gayrimüslim tebaayı memnun etmiştir. Hatta mecliste Osmanlı İdaresini övücü pek çok konuşma olmuştur. Mesela İstanbul mebusu Vasilaki Efendi mecliste yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir; “*Padişahımız şimdiye kadar salt mezhep ve milliyeti muhafaza ile kalmadılar. Her milletin lisanını da himaye ettikleri ilave olunsun. Hakikaten*

²⁰⁷ Kaya, age, s.129

²⁰⁸ Eryılmaz, age, s.159

*yalnız tebaasının değil, ecnebilerin lisanını bile Devlet-i Aliye muhafaza etmiştir.”*²⁰⁹ Kanun-i Esasi’ nin mimarı Mithat Paşa, din ve mezhep ayrılığının siyasal ve kamusal hayatta ortadan kalkmasında ısrarcıydı. Bu sebeple dinci-fanatik çevrelerde korku yaratmıştır. Mithat Paşa’ nın ön plana çıkmasından rahatsızlık duyan Genç Osmanlılar grubunda bulunan bir takım kişiler de muhalefete başlayınca, Mithat Paşa’ nın yalnızlaştığını hisseden Sultan, onu sürgüne göndermiştir.²¹⁰

Kanun-i Esasi ilk başta Padişah’ ı tedirgin edtmıştır. Ayrıca ilmiye sınıfı, savaş yenilgilerinden dolayı kınanan paşalar, düzenli vergi ve maliye sisteminin kurulmasını kendi spekülâtif kazançları için tehlikeli sayan Galatalı Bankerler de rahat olmuştur. Ayrıca, anayasal monarşinin siyasi birliği yeniden kurabileceğini düşünen dış güçler de tepki göstermiştir, zira bir Ortadoks, Osmanlı Mebusan Meclisinde serbestçe konuşabildiği sürece Rusya, Ortadoksların koruyuculuğunu üstlenemeyecektir. Bir Katolik siyasi iradesini ortaya koyabildiğine göre Fransa nasıl Osmanlı Devleti’ nin içişlerine karışabilecektir? Bu yüzden yıllarca Osmanlı Devleti’ ne reform için dayatmalar yapan Avrupa Devletleri de Kanun-i Esasi’ ye karşıydı.²¹¹

Ayrıca günümüzdeki Ermeni meselesinin kökenleri de bu tarihlere denk gelmektedir. 1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşı’ nda Rusların Doğu Anadolu’ daki şehirleri işgal etmesiyle, bu bölgedeki Ermenileri kışkırtma çalışmaları da hızlanmıştır. Bu çalışmalar sonucu Ermeniler, örgütlenmeye ve eylemler düzenlemeye başlamıştır. Ermenilerin kurduğu ayrılıkçı cemiyetlerden bazıları; Hayırsever Cemiyeti, Okulsevenler, Milliyetçi Kadınlar, Kara Haç’ dır. Ermenilerin eylemleri 1915’ kadar devam eden kargaşa ve anarşi dolu bir süreçtir.²¹²

²⁰⁹ Kaya, age, s.130

²¹⁰ Tanör, age, s.151-152

²¹¹ Tanör, age, s.159

²¹² Ahmet Nezihi Turan, **Tarih Selçuklulardan Bugüne El Kitabı**, Ankara, 2004, Grafiker Yayınları, s.386-387

Böyle bir husumet içerisinde Meşrutiyet kendisini ayakta tutabilecek ekonomik, sosyal ve siyasal destekten yoksundu. Rusya ile yapılan savaşın kötü gitmesinin de etkisiyle Sultan meclisi tatil ettiğini ilan etti. Kanun-i Esasi de hukuken olmasa bile fiilen hükümsüz duruma düştü. Bundan sonra ikinci Meşrutiyetin ilanına kadar hafiyelik ve jurnal ağıyla bir korku devleti oluşturuldu.

E. 2. MEŞRUTİYET' İN DOĞUŞU

2. Meşrutiyet' in doğuşunda ana etken Abdülhamit rejimine karşı yürütülen muhalefettir. Bu dönemde Jön Türk düşüncesi oluşmuş ve bu düşünce etrafında gizli örgütler kurulmuştur. Jön Türk düşüncesi de Genç Osmanlılar gibi devleti kurtarmaya yöneliktir. Bütün Osmanlıların kardeşliği fikrinden yola çıkılarak bir “Osmanlı Milleti” oluşturmayı hedeflemişlerdir. Amaçları çökuluslu imparatorluğu korumaktır. Özellikle Makedonya’ da bu görüşlerin hakim olduğu asker çevrelerde gizli örgütler çoğalmıştır.²¹³ Ermeni Örgütlerinin eylemciliği yanında sönük kalmanın ezikliğiyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan topluluk sesini yükseltmeye başlamıştır. Bardağı taşıran son damla ise İngiliz Kralı ile Rus Çarının Reval’ deki görüşmeleri olmuştur. Reval Görüşmelerinin gündemi gizli tutulmakla beraber, Osmanlı Devletinin topraklarının paylaşımının da görüleceği hususundaki söylentiler Rumeli’deki meşrutiyetçileri ateşlemiştir. Bu bulanıklık içinde Kolağası Niyazi Bey başkanlığında bir ayaklanma çıkmış, saraya pek çok telgraf çekilmiş, aynı gün Abdülhamit Meşrutiyeti resmen ilan etmiştir.²¹⁴

²¹³ Tanör, age, s.168

²¹⁴ Tanör, age, s.168-182

1. İkinci Meşrutiyet Parlamentosunun Yapısı

İkinci parlamenter dönemin ilk meclisi 1908 yılında toplanmış, 1912 yılının Ocak ayı dağılmıştır. Bu mecliste 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 5' de Slav Milletinden mebus girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul' dan Vitali Faraci Efendi, Bedros Hallacyan Efendi, Zöhrap Efendi, Konstantini Efendi ve Kozmide Efendiyi parlamentoya sokmuştur. İkinci meclis de 1912' de toplanmış, aynı yılın Ağustos ayı içinde dağılmıştır. Bu meclisteki toplam 284 mebustan 15' i Rum, 13' ü Ermeni, 4' ü Yahudi, 9' u Slav milletindendir. Bu parlamentoda da 5 Gayrimüslim mebus, İttihat ve Terakki tarafından meclise sokulmuştur. Balkan Savaşı yüzünden üçüncü meclis 1914' e kadar toplanamamış, bu meclis de Osmanlı Devleti' nin, I. Dünya Savaşı' ndan yenik ayrılmasından sonra 1918' de dağılmıştır. Üçüncü meclise giren 259 mebusun 13' ü Rum asıllı, 14' ü Ermeni asıllı, 4'ü Yahudi asıllı olup, Balkanlar elden çıkmış olduğundan Slav asıllı mebus bulunmamaktadır. Bu parlamentodaki 6 gayrimüslim mebus da İttihat ve Terakki listelerinden meclise girmiştir. Bu rakamlar kesin olmamakta, Devlet salnamelerinde farklı rakamlar yer almaktadır.²¹⁵

İkinci parlamenter dönemin ilk meclisi hem Türklerde hem de Gayrimüslimlerde çetin seçim yarışlarına sahne olmuştur. Rumlar seçimde seçmen sayılarını fazla göstermeye çalışmış, hileleri ortaya çıkınca da ayaklanma çıkarmışlardır. Seçim Kanununa göre yalnızca Osmanlı vatandaşları oy kullanabilmektedir. Rumlar ise, Rum asıllı olup, başka ülkenin tabiyetine geçmiş olanlara da oy kullandırmak istemiştir.²¹⁶

İkinci meşrutiyet döneminde Rumlar daha etkin bir siyaset izlemişlerdir. Yunanistan' ın kışkırtmalarıyla İttihat ve Terakki ile çatışma halinde bulunmuşlardır. Hatta Rumlarla birlikte Ermeni, Bulgar, Arnavut, Arap mebusların büyük bir kısmı İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilaf

²¹⁵ Kaya, age, s.132-134

²¹⁶ Eryılmaz, age, s.162

Fırkasında toplanmışlardır. Slav asıllı mebuslar gerçek amaçlarını mecliste açıklamaktan dahi çekinmemişlerdir. Örneğin Manastır Mebusu Panço Deraf Efendi mecliste Bulgaristan' dan "devlet" diye bahsetmiş, "Bulgaristan devlet değildir" şeklindeki protestolara "sansür yüzünden Osmanlı halkı bu vilayetlerin devletleştiğini göremedi" diyerek karşılık vermiştir. Araplar da milliyetçiliğe soyunduğundan Türk mebuslarla değil, Hristiyan mebuslarla yakın ilişki kurmuştur.²¹⁷

2. Meşrutiyetin ilanı ile sorunlar artarak çoğalmış, çeşitli siyasi sorunlar, Bulgaristan' ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan' ın Bosna Hersek' i kendi topraklarının içine katması, Girit' in Yunanistan' a bağlanması kararının alınması genç Meşrutiyet' i yıpratmış, gericilerin başlattığı 31 Mart Ayaklanması ortaya çıkmıştır. 31 Mart ayaklanması askeri müdahale ile bastırılmış, ayaklanmada padişah desteği de olduğundan, Kanun-i Esasi' de sultan' ın yetkilerini sınırlayan, yasama organının gücünü artıran 1909 değişiklikleri yapılmıştır.²¹⁸

2. İkinci Meşrutiyet' e Tepkiler

Meşrutiyet gayrimüslim halk tarafından başta sevinçle karşılandı, Rum ve Ermeniler devlet içinde daha etkili olacaklarını, zenginliklerinin artacağını düşünmüş ancak zamanla önemli tutum değişiklikleri görüldü. Zira Jön Türklerin liberal kanadı değil ittihatçı kanadı yönetime sahip olmuştur. Rum ve Ermeni Cemaatler ise Prens Sabahattin' in başını çektiği, kişisel girişimi destekleyen liberal kanada yakınlık duymakta idiler. İttihatçı kanadın güçlenmesi ve 31 Mart olayı gayrimüslimlerin meşrutiyete karşı cephe almasına sebep oldu. Diğer taraftan milletler, meşrutiyet ile özel ayrıcalıklarını yitirme korkusu yaşamaya başladılar. Çünkü Yahudi Milleti hariç tüm milletlerin Avrupa' da koruyucu bir devleti vardı. Bu devletlerin

²¹⁷ Eryılmaz, age., s.163-164

²¹⁸ Tanör, age, s.182-208

baskıları sayesinde pek çok ayrıcalığa sahip olmuşlardı. İttihat ve Terakki, bütün ayrıcalıklı sınıfların ortadan kaldırılmasını, ekonomik ve siyasi bağımsızlığı elde etmeyi hedefliyordu. Tüm Osmanlı tebaasının eşit hale getirilmesi halinde varlıklı Rum ve Ermeni sınıflarının kaybedeceği çok şey vardı. Yahudi milleti ise Avrupa’ da filizlenen siyonizmden fazla etkilenmedi. Aslında Yahudi Milleti, Müslümanlarla beraber, Osmanlı Devletinin sömürgeleşmesinden en çok zarar gören millettir.²¹⁹

Sonuçta ne dış müdahaleler, ne de Türk asıllı olmayan ulusların ayaklanmaları önlenemedi. Irak, Suriye ve Yemen de görülen ayaklamalar, din birliğinin de iflas ettiğini gösteriyordu. Araplar bile 19 uncu yüzyılda ulusçuluğa yönelmiştir. Bu durumda İmparatorluğun Türklerine sarılacak tek halka “ulusçuluk” kalıyordu.²²⁰

²¹⁹ Tanör, age, s.208-209

²²⁰ Tanör, age, s.211-212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. SEVR' DEN LOZAN' A AZINLIKLAR

A. MİLLİ MÜCADELEDE AZINLIKLAR MESELESİ

Fatih' in Patrikhane ve Rum Cemaatine gösterdiği hoşgörü, bu durumun diğer Padişahlar tarafından devam ettirilmesi Rum Cemaatinin devlet içinde devlet oluşturmaya sebep olmuştur. 19 uncu yüzyılda Rum cemaati en parlak dönemini yaşamış, devletin güvenini kazanmış ve özellikle Batılı devletlerin ticaret işlerinde aracılık yaparak zenginleşmişlerdir. Özellikle 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Antlaşmasından sonra Rumların bir kesimi tüccarlık ve bankerlik mesleğinde önemli yerler edinmişlerdir. Hatta II. Abdülhamid döneminde Leonidas Zarifis, Hristakis Zoğrafos gibi bankerler devlete kredi verir konumdaydılar. Ayrıca kimi Rumlar, hekimlik, mühendislik, avukatlık, öğretmenlik alanlarında da önemli mevkiler elde etmişlerdir. Avrupa kökenli şirketlerde önemli idari görevler üstlenmişlerdir. Bu dönemde, kalifiye işçi statüsünde olan işçiler de genellikle Rumlardır. Bu yıllarda, 105 okulda 15.000 Rum öğrenci eğitim görmektedir. 1844'te Heybeliada Ruhban Mektebi kurulmuş, 1875'te Zappion Kız Lisesi, 1881'de Fener Lisesi (Megale tou Genous Schole), 1890'da Beyoğlu'nda Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi inşa edilmiştir. 1892'de yine Heybeliada'da Ticaret Okulu, 1909'da Beyoğlu'nda Dil ve Ticaret Okulu, Hacıhristos'un Lycee'si, Kendrikon Kız Lisesi kurulmuştur. Rum çocuklarının iyi eğitim almaları, batı dillerini öğrenmeleri Osmanlı Devleti' nin dış ilişkilerini ele geçirmelerini sağlamış, giderek milliyetçi akımların temelleri atılmaya başlamıştır.²²¹

²²¹ Hasan Duran, Hakan Arıdemir, "Rum Azınlık Özelinde Türkiye' de Uygulanan Azınlıklar Rejimi", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=210>, 07.12.2007

19 uncu yüzyılda, Yunanistan' ın Megola İdea adı altında Roma İmparatorluğunu tekrar canlandırma fikri bu akımların daha da güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı Rumları arasında Mavri Mira, Helen Yardım Komitesi, Trakya Komitesi, Pontus Rum Cemiyeti, Etnik-i Eterya gibi ayrılıkçı cemiyetler kurulmuştur. Hatta Etnik-i Eterya' nın programında açıkça Batı Trakta ve Selanik, Kıbrıs, Ege Adaları, Girit ve Batı Anadolu' nun Yunanistan' a ilhakı, Pontus Rum Devleti' nin kurulması, İstanbul' un ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğunun diriltilmesi yer almıştır.²²²

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde milliyetçi fikirlere Rumlarla beraber en çok maruz kalan başka bir millet ise Ermeniler' dir. Ermeniler kurdukları Hınçak ve Taşnak gibi komitelerle Anadolu' da devlet kurmak amacıyla Doğu Anadolu ve Kilikya bölgelerinde pek çok katliam gerçekleştirmişlerdir. Armenakan Partisi ve İsviçre' de kurulan Hınçak Cemiyeti de aynı amaçlarla hareket etmiş, isyanlar çıkarmıştır.²²³ Siyasi çalışmalarla Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) 16. Maddesinde Ermenilerle ilgili düzenleme yapılması sağlanmış, söz konusu maddede, Osmanlı Devleti doğu vilayetlerinde ıslahat yapmayı ve Ermenilerin güvenliğini temin etmeyi taahhüt etmiş, böylece Rusların da iç işlerimize karışma yolu açılmıştır. Ermeniler bununla da kalmayarak Berlin Antlaşmasına (13 Temmuz 1878) 61. Maddeyi ekletmeyi başarmışlardır. Buna göre de Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da reform yapılacağına dair söz vermiştir. Bununla birlikte, Ermeniler Doğu Anadolu' daki vilayetler dahil hiçbir vilayette çoğunlukta olmamaları sebebiyle, ne Rusya'dan ne de Batı Devletlerinden tam bağımsızlık yolunda Yunanistan ve Bulgaristan'a verilen desteği alamamışlardır.²²⁴

Türk topraklarında ilk büyük Ermeni isyan hareketi 1893 yılında Van Gölü' nün batısında Muş ve Diyarbakır ovaları arasında Sasun kasabasında meydana gelmiştir. Muş vilayetinden istenen verginin 55 lira fazlaştırılması,

²²² Kaya, age, s.135-138

²²³ Kaya, age, s. 141-143

²²⁴ http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_4/bolum04.html 30.11.2007

Muş Valisinin de bu vergiyi Ermeni vatandaşlara tevdi etmek istemesi üzerine çıkan isyan güçlükle bastırılmış, Muş Valisi görevden alınmıştır. 1896' da da Ermeni çetecilerle işbirliği yapan Patrik Mıgırdıç İzmirliyan' ın azledilmesini protesto için Osmanlı Bankası Ermeni Militanlarca basılmıştır. 1895' te Ermenilerce II. Abdülhamit' e suikast düzenlenmiş, cami yakınında patlatılan bombadan padişah şans eseri kurtulurken, 26 kişi ölmüş, 58 kişi ise yaralanmıştır. Bunu gibi pek çok isyan hareketleri artarak devam etmiş, Ermeni çetecilerin Doğu Anadolu' da Rusya ile birleşerek Türk birliklerini vurmasını engellemek için, Türk Hükümeti Tehcir Kanununu uygulamak zorunda kalmıştır.²²⁵

Birinci Dünya Savaşı' nın sonunda hakim olan görüş artık çok uluslu imparatorlukların ömrünü doldurmuş olduğudur. Sevr Anlaşmasına da bu anlayış damgasını vurmuştur. Bu süre zarfında pek çok ulus devlet kurulmuş, ulus devlet kurabilecek çoğunluğa ulaşamayan veya yeterli siyasi desteği bulamayan ve bunun sonucunda başka ulus devletler içerisinde yaşamak durumunda kalan etnik guruplara da azınlık statüsü tanınarak çoğunluğun sahip olduğu güvencelerle donatılmışlardır.²²⁶

B. SEVR ANLAŞMASINDA AZINLIK STATÜSÜ

Birinci Dünya Savaşı sonunda hazırlanan anlaşmalar incelendiğinde, dönemin büyük devletlerinin, dünyayı kendi nüfuz bölgelerine bölme arzusu taşıdıkları açıkça anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun toprakları da gizli bir anlaşma ile (Sykes-Picot Anlaşması) İngiltere, Rusya ve Fransa arasında paylaşılmıştır. Ancak masa başında hazırlanan bu anlaşmalarda etnik azınlıklar dikkate alınmamış, bu durum İkinci Dünya Savaşı' nın patlak vermesinde en önemli sebeplerden birini teşkil etmiştir.²²⁷

²²⁵ Kaya, age, s.143-144

²²⁶ Ürer, age., s.191,192

²²⁷ Ürer, age, s.194

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti' nin yenik çıkması üzerine İttifak Devletlerinden oluşan bir işgal gücü İstanbul' a girmiş, 10 Ağustos 1920' de Sevr Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada Osmanlı Devleti topraklarının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş, ayrıca Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis vilayetlerinden oluşan bölümde Ermenistan' ı hür ve bağımsız bir ülke olarak tanımayı, Kürtlere de otonomi vermeyi kabul etmiştir.²²⁸

Sevr Anlaşmasının 123 üncü maddesinde Osmanlı Devletinden alınarak başka ülke topraklarına katılan bölgelerde yaşayan Osmanlı Tebaasının o devletin uyruğu olarak kabul edileceği belirtilmiş, anlaşma tarihinden itibaren iki yıl içerisinde Osmanlı uyrukluğuna geçişi mümkün kılınmıştır.²²⁹

Sevr Anlaşmasının 140 ila 151 inci maddeleri Osmanlı Devletindeki azınlıklarının korunması ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir.

Sevr Anlaşmasının 140 inci maddesi;

“Türkiye 141, 145 ve 147 inci maddeler hükümlerinin temel yasa olarak tanınmasını ve hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün ve hiçbir Padişah buyruğunun ya da resmi işlemin, bu hükümlere aykırı ya da bunla çelişir olmamasını, hiçbir yasanın hiçbir tüzüğün, hiçbir Padişah buyruğunun ve hiçbir resmi işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümler” şeklinde düzenlenmiştir.²³⁰

Buna anlaşmanın 141, 145 ve 147 nci maddeleri temel yasalar olarak kabul edilmiştir. Söz konusu maddelerde ise Türkiye' de oturan herkesin doğum, milliyet, soy veya din ayrımı yapılmaksızın hayat ve özgürlüklerinin korunacağı, herkesin dini inançlarının gereklerini özgürce yerine getirebileceği, tüm Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşit olacağı, herkesin siyasi ve medeni haklardan eşit olarak yararlanacağı, kamu görevi

²²⁸ Ürer, age, s.200

²²⁹ Ürer, age., s.201

²³⁰ Ürer, age, s.309

alabileceği, Osmanlı Devletinin anlaşmanın imza tarihinden itibaren iki sene içerisinde soy azınlıklarının orantılı temsiline dayanan bir seçim sistemi tasarısı hazırlayacağı, tüm Osmanlı uyruklarının her alanda istediği dili kullanabileceği, mahkemelerde azınlıkların kendi dillerini kullanmasında gerekli kolaylığın sağlanacağı, soy, din ya da dil azınlıklarının her türlü hayır, din veya sosyal kurumlar, her çeşit öğretim kurumları kurmakta serbest olduğu belirtilmektedir.

Sevr Anlaşmasının 142 nci maddesinde son derece ilginç bir düzenleme vardır. Söz konusu maddede 1 Kasım 1914' te beri Osmanlı Devletinde bir terör rejimi olduğu ifade edilmekte, bu tarihten sonra İslam Dinine geçmiş kişilerin bu geçişlerinin tanınmayacağı zira koşulların bu dönemde olağanüstü olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan aynı maddede Osmanlı Devleti, 1 Kasım 1914' tan sonra kaçırılmış, tutuklanmış, ortadan kaybolmuş, zorla götürülmüş kimselerin arama ve kurtarma çalışmalarına Milletler Cemiyetince oluşturulacak bir ekiple destek sağlamayı kabul etmiştir.²³¹

143 üncü maddede Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye' deki soy azınlıklarının karşılıklı ve gönüllü mübadelesine ilişkin anlaşma imzalanacağı, anlaşmazlık çıkması halinde Milletler Cemiyeti tarafından üretilen çözümün kabul edileceği hükme bağlanmıştır.²³²

144 üncü madde ile 1 Ocak 1914 tarihinden itibaren ölüm korkusu veya herhangi bir baskı sebebiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan Türk soyundan olmayan Osmanlı Tebaasının ülkeye geri dönüşünün sağlanacağı, bunların giderken bırakmak zorunda kaldıkları mallarının kendilerine iade edileceği, bu malların iadesi ile ilgilenmek üzere Milletler Cemiyeti tarafından hakem heyetleri kurulacağı düzenlenmiştir. Hatta bu hakemlerin kararlarının hiçbir

²³¹ Ürer, s.310

²³² Ürer, s.310

yargı organınca engellenemeyeceği hükmü yer almaktadır.²³³ Bu maddenin Ermeniler için düzenlendiğine hiç kuşku bulunmamaktadır.

Osmanlı Hükümetinin yabancı ülkelerin tanınmış üniversite ve okulların diplomalarının denkliğini kabul edeceği, bu kişilerin Osmanlı ülkesinde serbestçe çalışabileceğini 146 ncı maddede yükümlenir.²³⁴

Osmanlı Devleti, 148 nci maddede soy, dil ve din azınlıklarının nüfusça fazla oldukları bölgelerde belediye ve yerel yönetim hizmetlerinden eşit oranda faydalanacağını, 149 uncu maddede ise tüm soy azınlıklarının kilise ve okul konularında özerkliklerini, Osmanlı Sultanları tarafından o güne kadar verilmiş bütün haklarını tanımayı, 150 nci maddede tüm Yahudi ve Hristiyanların ibadetlerini engelleyici, inançlarının ihlali sayılabilecek her türlü eylemin engelleneceği, bu grupların geleneksel hafta tatillerinde çalışmamaları sebebiyle herhangi bir haklarına hanel gelmeyeceği kabul etmiştir.²³⁵

Sevr Anlaşmasının azınlıklarla ilgili son maddesi olan 151 inci maddesinde ise adeta batılı devletlerin garantörlüğünden söz edilmektedir. Bu maddeye göre; azınlıklar ile ilgili hükümlerin yerine getirilmesini güvence altına almak için önlemler alınması gerektiğini, Milletler Cemiyeti ile beraber müttefik devletler saptayacaktır. Osmanlı Devleti de bu konuda alınacak kararları peşinen kabul etmektedir.²³⁶

Sevr Anlaşmasının yalnızca azınlık haklarına ilişkin bölümünün incelenmesinde dahi, amacın devletin bütünlüğünü bozmayı ve savaş öncesine göre çok daha ağır yabancı kontrolü altına alınmaya çalışıldığı

²³³ Ürer, s.310

²³⁴ Ürer, s.310

²³⁵ Ürer, age, s.313-314

²³⁶ Ürer, age, s.203

anlaşılmaktadır. Anlaşma Batıda da eleştirilerin hedefi olmuştur. Zira Sevr savaşı kaybeden diğer ülkelerin imzaladığı anlamalardan çok daha ağırdır.²³⁷

Sevr Anlaşması Anadolu’ da Türk milliyetçiliğinin daha hızlı yayılması sonucunu getirmiş, Anadolu’ nun her yerinde yerel kongreler yapılmaya başlamıştır. Yerel Kongreler sonucu Misak-ı Milli oluşturulmuştur. Misak-ı Milli’ de Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin Türk yönetimine geçmesi gerektiği, bazı bölgelerde plebisit yöntemine göre karar alınması öngörülmektedir. Misak-ı Milli’ nin azınlıklara ilişkin 5 inci maddesinde Türkiye sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların haklarının mütekabiliyet esasına göre güvence altında olacağı belirtilmiştir. Yani komşu ülkelerdeki Müslüman azınlıklara verilen hakların aynı şekilde azınlıklara tanınacağı ifade edilmiştir.

238

Sevr anlaşması Anadolu ve İstanbul’ da büyük bir tepkiyle karşılanmış, milli mücadele Atatürk’ ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’ a ayak basmasıyla başlamıştır. Milli Mücadelenin örgütlenmesi için düzenlenen Kongrelerde de azınlık meseleleri gündeme gelmiştir. Erzurum Kongresi sonunda, Ermeni iddialarına cevap niteliğinde bir bildiri hazırlanmıştır. Öncelikle Ermenilerin talep ettiği illerin Osmanlı Devletinden ayrılmayacağı, Hristiyan azınlıklara yeni imtiyazlar verilmeyeceği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Kongrede yaptığı konuşmada;

“ Osmanlı Tebaası olan Rum ve Ermeni unsurlar gördükleri teşvik ve desteğin sonucunda milli namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak, nihayet kanlı ve hazin saflara girinceye kadar küstahça saldırılara koyuldular. Fakat derin bir acıyla kabul etmeliyiz ki bu hareketler 8 aydan beri birbirini takip eden, iktidara geçen, milli kontrolden uzak merkezi hükümetlerin birinin diğerinden daha fazla olarak gösterdiği zayıflık eserlerinden ve merkezde bazı basında görülen pek büyük hırslardan ve milli

²³⁷ Ürer, age, s.205

²³⁸ Ürer, age, s.205-206

vicdanın inkar, milli gücün ihmal olunmasından dolayı genişlemiştir.” İfadelerine yer vermiştir.²³⁹

Ocak 1920’ de son Osmanlı Mebuslar Meclisi toplanmıştır. Bu meclisteki 168 milletvekilinden sadece 1 tanesi Yahudi’ dir. Ermeni ve Rum gruplardan 1 kişi dahi meclise girememiştir. Meclisin Misak-ı Milli’ yi kabul etmesiyle, işgal kuvvetleri meclisi dağıtmıştır. Misak-ı Milli’ nin azınlıklara ilişkin iki maddesi bulunmaktadır. Birinci madde 30 Ekim 1918 tarihli barış yapıldığında düşman orduların işgali altında kalan topraklarda oylama yapılması, bu bölgelerin geleceğine kendilerinin karar vermesi hususundadır. Diğer maddede ise Osmanlı Devleti içerisindeki azınlık haklarının, komşu ülkelerde Müslümanlara verilen haklar kadar olacağı ifade edilmektedir.²⁴⁰

C. LOZAN ANLAŞMASINDA AZINLIK STATÜSÜ

Sevr Anlaşmasının uygulamaya konulmasının engellemesini teminen yapılan Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni bir anlaşma sağlanmak üzere Lozan’ da görüşmeler başlamıştır.

İngiltere barış konferansı öncesi bir karışıklık çıkarmak için, TBMM ile birlikte İstanbul hükümetini de görüşmelere çağırarak, TBMM tavrını koyduğunda Lord Curzon TBMM hükümeti’ ni yalnız başına çağırarak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine TBMM konferansın İzmir’ de toplanması için girişimlerde bulunmuş fakat gerçekleştirememiştir.²⁴¹

Lozan ile ilgili en çarpıcı meselelerden birisi, günümüzle de bağlantılı olması bakımından, Kürt meselesidir. TBMM, Lozan’ da görüşülecek konularla ilgili Konferans öncesi yaptığı görüşmelerde, Kürtlerle ilgili konular

²³⁹ Kaya, age., s.147-148

²⁴⁰ Kaya, age, s.151-152

²⁴¹ Kaptan, age, s.38-39

gündeme geldiğinde Kürt milletvekillerinin yorumları oldukça önemlidir. Zira Sevr Anlaşmasında Kürtlere otonomi tanınması hususu gündeme gelmiş olmakla beraber, Kürt kökenli vatandaşların bu yönde bir talebi hiç olmamıştır. Kürtler tarafından seçilerek meclise sokulan Erzurum mebusu Süleyman Necati; “ *Bu mesele, mevcudiyet-i milliyemiz için gayet ağır bir nokta-i nazar olduğundan ve bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan, burada o vatan kardeşlerimizin hissiyatına tercüman olmak üzere, bu kelime ile düşmanlarımızın ifade etmek istediği maksadı dilim döndüğü kadar arz edeceğim ve bu suretle kitle-i milliyenin ne düşünmekte olduğunu Heyet-i Alinizie hasetsen Heyeti Murahhasımızın dikkatine arz etmiş olacağım. (...) Biz tarihin pek derin ve hatta muzlim noktalarına kadar nazarımızı temsil edersek göreceksiniz ki; Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir.*” Diyerek zaman içerisinde Kürtler ve Türklerin nasıl karıştığını ve kader birliği olduğunu ifade etmiştir. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya yapığı bir konuşmada; “*...Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Binaenaleyh bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla sizi temin ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selametlerini istiyorlar. Biz Kürtler vaktiyle Avrupa’ nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları hukukları ayağımızın altında çiğnedik ve bütün manasiyle bize hak vermek isteyenlere iade ettik.*

Nasıl ki, Elcezire Cephesinde çarpıştık, nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık ve ayrılmak istemedik ve istemeyiz. Binaenaleyh sözüme hitam verirken heyeti murahhasınızdan rica ederim ki, ekalliyetler (azınlıklar) mevzubahis edildiği zaman Kürtlerin hiçbir mütalebesi olmadığını ve Kürtlerin kanaatine tercüman olarak buradan söylediklerimi söylesin ve iddia etsin. Binaenaleyh tekrar rica ederim ki, Suriye’ de o mevhum Suriye’ de terk ettiğimiz hudutları kurtarsınlar. Bu memleketin, bu vatanın eczası, en mühm parçası Kerkük’ ü Süleymaniye’ yi, Musul’ u unutmasınlar....” demiştir. ²⁴²

²⁴² Ürer, age., s.211-217

Hatta Kürt milletvekilleri, azınlıkların korunması hususunda Lozan' da görüşmeler yapılırken, millet meclisinde ırki azınlıkların bulunmadığını, Kürtlerle Türklerin kardeş olduğunu, iki İslam unsuru olarak kabul edildiklerini dile getirmiş, konuşmalarının Lozan' a iletilmesini istemişlerdir.²⁴³

Gerçekten de, Kürtler, kendi istekleriyle Osmanlı egemenliğine girdikleri 16. yüzyıldan bu yana Türklerle bir arada kardeşçe yaşamışlar, ortak düşmanlarla karşı, omuz omuza birlikte mücadele etmişler, Osmanlı'nın parçalanma döneminde de, imparatorluğa büyük bir sadakat göstermişlerdir. 1912'den 1918'ye kadar aralıksız devam eden kanlı savaş yıllarında imparatorluk ordularında, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadelede, pek çok Kürt, Osmanlı ordusunda görev almıştır. Kürt tarihi uzmanı David McDowall şöyle yazar;

*"Kürtler Osmanlı ordusuna kayda değer bir insan gücü sağladılar. Binlerce Kürt asker, Sarıkamış'taki Üçüncü Ordu'da ve diğer cephelerde hayatını kaybetti. Doğal olarak, düzenli orduda görev yapmaya karşı evrensel bir gönülsüzlük vardı, ama bu durumda bile, çoğu silah altına girdi. Bölgedeki (Doğu Anadolu' daki) Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü Kürtlerden oluşuyordu."*²⁴⁴

Lozan öncesi mecliste yapılan görüşmeler sonucunda heyet yola çıkarken hükümetten 14 maddelik bir talimat almışlardır. Buna göre;

- Ermeni Yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
- Süleymaniye Kerkük ve Musul istenecek, başka bir durum olursa Hükümetten talimat alınacak.
- Suriye sınırı düzeltilmeye çalışılacak,

²⁴³ Ürer, age, s.289

²⁴⁴Mustafa Akyol, “ Kürtler Azınlık Olmayı Lozan Döneminde Reddettiller”, http://www.mustafaakyol.org/archives/2004/10/kurtler_azinlik_olmayi_reddettiller.php, 05.12.2007

- Kıyılarımıza yakın olan adalar ÷lkemize katılacak, olmazsa Ankara' dan sorulacak.
- Trakya' da 1914' teki sınırın elde edilmesine çalışılacak.
- Boğazlarda yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez. Görüşmelerin kesilmesi gerekirse önceden Ankara' ya bilgi verilecek.
- Kapitülasyonlar kabul edilemez. Gerekirse görüşmeler kesilir.
- Azınlıklarda esas mübadeledir.
- Osmanlı borçları ayrılan ÷lkeler arasında paylaştırılacak.
- Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz.
- Yabancı kuruluşlar Türk yasalarına uyacaktır.
- Osmanlı' dan ayrılan ÷lkeler için Misak-ı Milli geçerlidir.
- İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski anlaşmalar göre sağlanacaktır.

Görüldüğü gibi hükümet tarafından Lozan' a katılacak heyete verilen talimatta azınlık statüsünün tanınması yerine mübadele esas alınmıştır.²⁴⁵

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922' de Lozan' da başlamış, konferansta görüşülecek konular için üç komisyon kurulmuştur. Birinci komisyon, sınır meseleleri ile askeri sorunları tartışmış, ikinci komisyon Türkiye' deki yabancı ve azınlıkların haklarının korunmasını incelemek üzere toplanmış, üçüncü komisyon ise finansal ekonomik sorunlarla ilgilenmek üzere kurulmuştu.²⁴⁶ Konferansa, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan katılmış ABD ise konferansta bir gözlemci bulundurmıştır.²⁴⁷

²⁴⁵ Ürer, age, s.219-221

²⁴⁶ Ürer, age, s.233

²⁴⁷ Vahapoğlu, age, s.189

D. LOZAN' DA AZINLIKLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞMELER

Hristiyan dünyası asırlarca Osmanlı ülkesindeki Hristiyan azınlıklarla ilgilenmiş, bu ilgi Osmanlı Devletinin güçlü olduğu dönemlerde imtiyaz almak, zayıf olduğu dönemlerde ise azınlıkları devlet aleyhine kışkırtmak şeklinde tezahür etmiştir. Konferansın hemen başlangıcında İngiliz temsilcisi Lord Curzon söz alarak müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı' na girme nedeninin öncelikle Hristiyan azınlıkların haklarının korunması olduğunu, Batı' daki Müslümanlara da aynı hakların verilmesi gerektiğini savunduklarını ifade etmiştir.²⁴⁸

İsmet Paşa Lozan' da azınlıklar konusunda özellikle şu iki nokta üzerinde durmuştur;

1. Azınlık haklarının karşılıklılığı,
2. Azınlık haklarının korunmasının Türkiye' nin iç işlerine karışmak için bahane olarak kullanılmaması.²⁴⁹

Sevr' deki azınlık koruma hükümlerinde başka bir devletle karşılıklılık olmaksızın standart azınlık koruma hükümleri yer almıştır. Oysa Lozan' da azınlık hakları konusunda Yunanistan ile karşılıklılık esası kabul edilmiştir.²⁵⁰

1. Anlaşma Metninde “Azınlık” ifadesi yerine “Gayrimüslim-Azınlıklar” İfadesi Kullanılması Tartışmaları

Azınlıklarla ilgili en önemli tartışmalardan biri müttefiklerin Lozan metnine sadece “azınlıklar” kavramını sokmaya çalışmasına rağmen Türk temsilcilerin “Gayrimüslim azınlıklar” kavramında ısrar etmesi şeklinde ortaya

²⁴⁸ Ürer, age, s.222

²⁴⁹ Bozkurt, age, s.45

²⁵⁰ Baskın Oran, “Lozan’ ın “ Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken”, SBF Dergisi, cilt 49, no: 3-4, Haziran- Aralık 1994, s. 286

çıkıştır. Sorun Türkiye Cumhuriyeti açısından bir kavram tartışmasından çok, hayati bir önem arz ediyordu. Azınlık alt komisyonunda Türk Heyetini temsil eden Dr Rıza Nur hatıralarında bu konuda şunları söylemiştir;

“Frenkler ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt ahaliyi Rum ve Ermeni yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan bazı Türkmen boylarını da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi Hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kollarım sanki birer kazık oldu. Bileklerimi sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım, pek müşkülât ile fakat kaldırdım...”²⁵¹

Türk heyetinin karşı koymalarına karşı İngiliz temsilcisi Türklerin Misak-ı Milli ile azınlıklara komşu devletlerde Müslümanlara verilmiş olan hakları aynen vermeyi kabul ettiklerini, “azınlıklar” ifadesinin bu belge ile açıkça kabul edilmiş olduğunu, bunun da kendi görüşlerini doğruladığını ifade ederek, Türk heyetini köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Türk heyeti bu iddiaları, tarihte Türkiye’ de azınlıklar sorununa her zaman Müslüman olmayanların konu olduğunu, bu yüzden Misak-ı Milli’ de “azınlık” kelimesini “Müslüman olmayan azınlık” olarak algıladıklarını ifade etmiştir.²⁵²

İngiltere’ nin ısrarındaki en büyük etkenlerden biri Musul petrolünün kontrolü açısından Bölgedeki Kürtleri kışkırtmak, onları da azınlık statüsüne sokmaktır. Türklerin ısrarlı tutumu karşısında 23 Aralık 1922 oturumundan itibaren Müttefiklerin Türk görüşünü kabul ettikleri görülmektedir.²⁵³

²⁵¹ Ürer, age, s.251-254

²⁵² Ürer, age, s.255

²⁵³ Ürer, age, s.252

Gerçekten de anlaşma metninin hiçbir bölümünde “azınlık ifadesi” kullanılmamıştır. Anlaşmanın 38 inci maddesinde;

“Türk hükümeti, Türkiye’ de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapılmaksızın hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’ de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman- olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.” denilmektedir.²⁵⁴

Görüldüğü gibi madde metninde “Müslüman olmayan azınlıklar” yanında “Türkiye’ de oturan herkes” ifadesi de yer almaktadır. Aynı şekilde 39 uncu maddede;

“Müslüman- olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık (medeni) haklarıyla siyasal haklarından yararlanacaklardır.

Türkiye’ de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı hiçbir Türk uyruğunun yurttaşlık haklarıyla (medeni haklarıyla) siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle

²⁵⁴ Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Ünivesitesi Basımevi, Ankara, 1973, s.11

kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel, gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçe’ den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır. ” denilmektedir.²⁵⁵

Bu maddede de “Müslüman olmayan azınlıklar”, “Türkiye’ de oturan herkes” ifadelerinin yanı sıra, “Herhangi bir Türk uyruğu” ifadesi karşımıza çıkıyor. Her ne kadar Lozan Anlaşmasında yalnızca Müslüman olmayanların azınlık statüsünde olacağı kabul edilmişse de maddeler zorlanarak farklı anlamlara ulaşılabilir. Örneğin “Din, inanç ya da mezhep ayrılığı hiçbir Türk uyruğunun yurttaşlık haklarıyla (medeni haklarıyla) siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.” ifadesi yalnızca gayrimüslim azınlıklara yönelik bir madde değil. Farklı mezhepten olan Aleviler rahatlıkla bu maddenin kapsamına sokulabilir. Aynı şekilde; “Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel, gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçe’ den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.” İfadeleri de yalnızca gayrimüslim azınlıkları kapsamıyor. Bu

²⁵⁵ Meray, age., s.12

maddeye göre bir Kürt, Türkiye’ de azınlık olarak kabul edilmemekle beraber, azınlık haklarının düzenlendiği bölümdeki bir haktan yararlanma hakkına sahip. Bu önemli bir çelişki. Kanımca, Lozan’ daki sert çekişmeler sonucu, müttefikler açık açık, dil, mezhep ve etnik kökene dayalı azınlık kavramının metne girmesini kabul ettirememişler ancak yine de ayrımcılığı körükleyebilecek ifadelerin geçmesini sağlamışlardır.

Oran da, Lozan’ da azınlık olarak yalnızca Gayrimüslimlerin tanındığı ancak 4 gruba çeşitli haklar verildiğini, her ne kadar kesimin başlığı “Azınlıkların Korunması” olsa da, bu haliyle metnin hem azınlık hakları hem de insan hakları metni niteliği taşıdığını ifade eder. Bu gruplar;

1. Grup; Gayrimüslim T.C. vatandaşları,
2. Grup; Türkçe’ den başka bir dil konuşan T.C. vatandaşları,
3. Grup; Tüm T.C. vatandaşları,
4. Grup; Türkiye’ de oturan herkes.²⁵⁶

40’ ıncı maddede yalnızca Müslüman olmayan azınlıklara ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Söz konusu maddede gayrimüslim azınlıkların dinsel ve sosyal kurumlar ve okullar açabilecekleri, bu okullarda kendi dillerinde eğitim verebilecekleri ve serbestçe ibadetlerini yapabilecekleri düzenlenmiştir. Madde metni şu şekildedir;

“Müslüman- olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve

²⁵⁶ Oran, age, s.69-71

denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konusunda eşit hakka sahip olacaklardır.”²⁵⁷

Müslüman olmayan azınlıklar için düzenlenen diğer bir hüküm 43 üncü maddedir. Söz konusu madde gereğince gayrimüslim uyruklar dini hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyecektir.²⁵⁸

Eğitim ile ilgili düzenlemeler 41 inci maddede de devam etmiş, yine yalnızca Müslüman olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, bu azınlıkların kendi dillerinde eğitim almaları hususunda gerekli şartların sağlanacağı, ancak bu hükmün söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimin zorunlu kılınmasına engel olmayacağı, gayrimüslim azınlıklarının nüfusça fazla oldukları bölgelerde belediye ve yerel yönetim hizmetlerinden eşit oranda faydalanacağını belirtilmiştir.²⁵⁹

Ayrıca Türkiye Misak-ı Milli ile Türkiye’ de yaşayan azınlıklara, komşu ülkelerde Müslümanlara tanınan hakları tanıyacağını ilan ederek mütekabiliyet esasını benimsediğinden, Lozan anlaşmasının 45 inci maddesi ile bu bölümde Türkiye’ nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan hakların, Yunanistan’ ca da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınacağı hükme bağlanmıştır.²⁶⁰

Oran bazı yazarların Lozan’ da dil ve soy ölçütlerinin bertaraf edildiği azınlık kabul edilebilmek için yalnızca “din” ölçütünün kabul edildiğini iddia ettiklerini, oysa din değil gayrimüslim olma ölçütünün kabul edildiğini belirtmekte, eğer din ölçütü kabul edilmiş olsaydı Alevilerin de azınlık sayılacaklarını ifade etmektedir. Diğer taraftan Lozan’ ın üzerinden 80 yıl geçtiğini, artık bir ülkede azınlık bulunup bulunmadığının o devletin taktirine

²⁵⁷ Meray, age., s.12

²⁵⁸ Meray, age., s.13

²⁵⁹ Meray, age., s.12

²⁶⁰ Meray, age., s.14

bırakılmadığını, Türkiye’ nin yalnızca Gayrimüslimleri azınlık olarak kabul eden tutumunun 21 inci yüzyılda yetersiz kaldığını, kaldı ki Türkiye’ nin Lozan’ da verilen hakları dahi tam olarak uygulamadığını, yalnızca Ermeni, Rum ve Yahudileri azınlık olarak görüldüğünü, Güneydoğu Anadolu’ da yaşayan Süryani, Keldani ve Nasrutiler gibi birçok küçük gruba haklarının verilmediğini iddia etmektedir. Ona göre Lozan yalnızca Gayrimüslimleri azınlık olarak tanımlayan ancak başka gruplara da bazı haklar getiren bir anlaşmadır. Dolayısıyla 39 uncu madde Kürtler gibi Müslüman gruplara da haklar getirmektedir. 37 nci madde ise Türkiye’ de başka dillerde radyo-tv yayını yapıp yapılamayacağına ilişkin tartışmalara cevap niteliğindedir.²⁶¹

Oran’ ın, Lozan’ ın “Azınlıklar” ile ilgili bölümünde yalnızca Gayrimüslim gruplara ilişkin düzenleme yapılmadığına ilişkin yorumları doğru olmakla beraber, daha önce de belirtildiği gibi bu durum müttetikleri açık açık, dil, mezhep ve etnik kökene dayalı azınlık kavramının metne girmesini kabul ettirememelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Türk heyetinin bu anlaşmadan anladığı, yalnızca gayrimüslim grupların azınlık olarak tanınacağı olup, bu husus tutanaklardan açıkça anlaşılmaktadır. Türkiye’ de ve Dünyada, hakim milletin azınlıklara yönelik asimile edici, en azından azınlıkların kütlülerini sürdürmede yeterince destek olmama şeklinde faaliyetleri her zaman olmakla beraber, azınlık hareketlerinin büyük bölümünün altında da sadece masum hak talepleri yer almamaktadır. Elbette azınlık haklarının tam anlamıyla tanınması, azınlıkların kendi kültürlerini sürdürmesi ve mutlak eşitlik anlayışı desteklenmelidir ancak mevcut düzenlemeleri bile geniş yorumlayarak, azınlık halklarına empoze etmek ülkeye ayrılıkçı tohumları ekmekten başka bir şey değildir.

²⁶¹ Oran, age, s. 62-78

2. Ermeni Yurdu

Bilindiği üzere Sevr anlaşması ile Ermenilerin Doğu Anadolu' da bir devlet kurması kararı alınmıştı. Lozan' da konferans toplanacağı belli olduğunda Ermeniler de konferansa katılmak için girişimlerde bulunmuşlar ancak bunu sağlayamamışlar yalnızca Konferans' a bir muhtıra sunmayı başarmışlardır.²⁶²

Milli Mücadelede, 1920 yılı sonlarında Doğu Anadolu Cephesi'ndeki Türk ileri hareketinin başarılı sonuçlara ulaşması üzerine, Milletler Cemiyeti, İngiliz Temsilcisi Lord Robert Cecil, Ermenilerin durumunu düzeltmek için öneri vermiş; Genel Kurul da toplantıya çağırılmıştır. Bu toplantıda, Ermeni sorununa bir çözüm bulmak ve Ermenilerle Türkler arasındaki çatışmayı sona erdirmek için bir devletin görevlendirilmesi ve bu konuda bir rapor hazırlanması amacıyla bir komisyon kurulması kararı verilmiştir. Konu ile ilgili 27 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmış, bu konferansta Ermeni delegelerinden Boghos Nubar ve Aharunyan da dinlenmiştir. Her iki Ermeni delegesi de, Sevr Antlaşması'nın yürürlükte kalması için direnmişler ve bunun için pek çok neden göstermişlerdir. Ancak çok fazla taraftar toplayamamışlar ve konferans sonunda, Türkiye topraklarında "bağımsız bir Ermenistan" kurulması yerine, Ermeniler için Doğu Anadolu'da bir "ocak kurulması" kararı çıkmıştır. Bu değişik sözcük, Türklerin yönetimi altındaki Ermenilere özerklik sağlamak amacıyla Amerikalı misyonerler tarafından bir uzlaşma şekli olarak ortaya atılmıştır. Ermeni delegeleri, "ocak" kararına da karşı çıkmışlar; bağımsız bir Ermenistan kurulması amacını savunmuşlardır. 1922 yılında Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları, 1921 yılı Mart ayında Londra'da toplanan konferansta kurulmasına karar verilen Ermeni yurdunu konuşmuşlardır. Lord Curzon, Nisan 1921'de Lordlar Kamarasında; "Kilikya'da çoğunluk İslamlarda ve Türklerde olduğundan, Kilikya'nın Türklere terk edilebileceğini" söylemiştir. Bu durum Kilikya'daki

²⁶² Kaptan, age, s.88-91

azınlıklar adına Paris Barış Konferansı'nda protesto edilmiştir. 26 Mart 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları tarafından Paris'te yapılan toplantıda, Sevr Antlaşması'nın Ermenilere tanıdığı haklar kalkmış ve toplantıdan şu karar çıkmıştır:

"Ermenilerin durumumu, bunların karşı karşıya kaldıkları müthiş felaketler ve müttefik devletlere karşı savaşta yaptıkları yardımlar dolayısıyla göz önünde tutulmalıdır. Bu nedenle Ermenilerin korunması ve durumlarına bir çare bulunması için milli bir ocak kurulması amacıyla Milletler Cemiyeti'nin yardım etmesi rica olunur."

Böylece Paris'te toplanan Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları, Sevr Barış Antlaşması ve Londra Konferansı isteklerinden ayrılarak işi en sonunda Milletler Cemiyeti'ne aktarmışlardır.²⁶³

Konu Lozan Konferansına taşınmış, 12 Aralık 1922 tarihli oturumda Lord Curzon; Türkiye' de son 4 ay içerisinde 600.000 ila 900.000 Hristiyan' ın sınırdışı edildiğini, Müttefiklerin Türkiye' de azınlıkların korunmadığı hususunda hemfikir olduğunu, Van, Bitlis ve Erzurum' da Ermeni nüfusunun neredeyse kalmadığını, daha önce bölgede 3.000.000' u bulan Ermeni nüfusunun 130.000' e kadar düştüğünü iddia etmiş, Ermenilerin bir toplanma merkezinin bulunması hususunda Türk heyetinin görüşlerini bilmek istediğini belirtmiş ve Ermeni Yurdu meselesi gündeme gelmiştir. İngiltere' nin bu meseleyi diğer konularda pazarlık şansını artırmak için ortaya attığı iddia edilmektedir.²⁶⁴

Lord Curson' dan sonra söz alan Fransız temsilcisi Barrere Bompard da savaş döneminde çok derin acılara katlanmış Osmanlı uyruğu Ermenileri

²⁶³ "Sevr ve Lozan Anlaşmalarında Ermeniler"
http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/sevr_ve_lozan.html, 05.12.2007

²⁶⁴ Ürer, age, s.235

büyük ilgi ile düşündüklerini ifade ederken, ABD temsilcisi M. Child de Ermeniler için bir yurt kurulması üzerinde durmuştur.²⁶⁵

Lord Curson' a göre Ermeni yurdundan maksat Türk kanunları altında ve bir Türk valinin yönetiminde kendi soylarını ve dillerini koruyabilecekleri bir bölgedir.²⁶⁶

İsmet Paşa gündemden henüz o sabah haberdar edildiğinden, Türk Heyetince önceden hazırlanmış olan ve azınlıklar meselesinin tarihi gidişatına ilişkin muhtırayı okumuştur. Ancak ertesi gün yani 13 Aralık 1922 tarihli toplantıda Müttefiklere cevap verilmiştir. İsmet Paşa konuşmasında;

“ Türk milleti, azınlıklara medeni alemin kabul ettiği hakları tanır. Fakat kendi istiklalini kayıt altına koyacak hiçbir yeni teklifi kabul edemez. Azınlıkları kurtarmanın en iyi yolu, onları hariçte lekeleyecek münasebetlerle tahrik etmemek, bu münasebetlerden korumaktır. Bunlar hariçten gelecek bir şefkate dayanmamalıdır. O zaman hepsi sulhtan sonra Türk vatandaşları ile bir arada yaşarlar. Türkiye’ de kalmak isteyen Ermeniler Türk vatandaşlarıyla kardeşçe yaşayabilirler. Ancak Türk toprakları herhangi bir Ermeni yurdu için parçalanamaz. Ne şark vilayetlerinde, ne Kilikya’ da Anavatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye bu gün mevcut Ermeni Cumhuriyeti ile muahedeler aktetmiştir. Diğer bir Ermenistan’ ın vücut bulabileceğini Türkiye hayalinden bile geçirmez.” demiştir.²⁶⁷

İsmet Paşanın bu sözleri karşısında İngiliz temsilcisi Lord Curson; “Bu koca memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu?” demiştir. İsmet Paşa ise bu soruya; “*Memleketleri Türkiye’ den çok büyük olan memleketler vardır. Hem de bizden yeni ayrılan topraklarda çok büyük yerler vardır. Türk olarak*

²⁶⁵ Ürer, age, s.237-238

²⁶⁶ Eryılmaz, age, s.209

²⁶⁷ **Lozan 1922-1923**, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.93-95

*geriye kalan ülke hiçbir parçalanma kabul edemez. Şark vilayetlerindeki ahali yerlerini kimseye veremez.” Şeklinde cevap vermiştir.*²⁶⁸

Konferanstaki Ermeni talepleri özetle şu iddialar üzerine yoğunlaşmıştır; Ermeniler harp zamanı müttefik devletlerin yanında yer almış, bu savaşın sonunda yenik düşerek büyük bedel ödemişlerdir. Milyonlarca Ermeni ölmüş, malları yağmalanmış, çeşitli şekillerde zulme uğramışlardır. Tüm bunların karşılığı olarak Doğu Anadolu ve Kilikya’ da devlet kumalıdırlar.²⁶⁹

İsmet Paşa, Lord Curzon’ a cevabında; Ermenilerin uzun yıllardır olduğu gibi yeniden Türk yurttaşlarla huzur içinde geçinmemeleri için herhangi bir sebep olmadığını, ayrıca Erivan Sovyet Cumhuriyeti adında bir Ermeni devletin zaten kurulduğunu ve bu ülke ile iyi komşuluk ilişkileri kurulmuş olduğunu, bunun dışında bir Ermenistan’ ın varlığının düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir.²⁷⁰

Azınlıklar Alt Komisyonunda Ermeni Yurdu meselesi görüşülmeye devam etmiş, Komisyon başkanı İtalyan delege Montagna, İngiliz temsilci Rumbold ve Fransız temsilci De Lacroix, Türklerin Ermeni yurdu kurması gerektiği hususunda bildirilerde bulunmuşlardır. 6 Ocak 1923 tarihli toplantıda Türkiye’ nin Azınlıklar alt komisyonu temsilcisi Rıza Nur Bey söz alarak; Müttefiklerin kendilerini Ermenilere karşı moral yükümler altına koyduklarını, dolayısıyla böyle bildiriler verebildiklerini, Türk Delegeler Kurulunun bu bildirileri yok saydığını, bu tür başka bildirileri dinlemektense oturumdan çekilmenin daha iyi olduğunu belirterek oturumu terk etmiştir.²⁷¹

17 Ocak 1923 tarihli oturumda Ermeni Yurdu meselesinin görüşüldüğü sırada Rıza Nur; *“İtilaf Devletleri Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırtmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirtmişlerdir. Bunun*

²⁶⁸ Lozan 1922-1923, s.96

²⁶⁹ Kaya, age, s.157

²⁷⁰ Ürer, age, s.240

²⁷¹ Lozan 1922-1923, s.97

neticesi onların te' dibi olmuştur. Te' dip ile sari hastalık açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun mesuliyeti bize değil itilaf devletlerine aittir. Ermenilere mükafat lazımsa siz verin!...El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt istiklal vermeliymiş. Biz bunlara kaniiz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler?! Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz Ermenilere derhal verelim.” Diyerek etkili bir konuşma yapmıştır.²⁷²

Son olarak Ermeni Yurdu meselesi gündeme geldiğinde İsmet Paşa'nın bu konuya ilave edeceği bir şey olmadığını söylemesi üzerine Lozan Anlaşmasında Ermeni Yurdu konusu bir daha yer almayarak kapanmıştır.²⁷³ Ermeni yurdu üzerinde daha fazla ısrar edilememesinin en önemli gerekçesi, bölgede kurulacak ikinci bir Ermeni devletinin, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kurulmuş olan Ermeni Devleti ile birleşmesi, sosyalist rejimin hızla Ortadoğu' da yayılması, Sovyetler Birliğinin sıcak denizlere açılmasından endişe edilmesidir. Rusya'nın da konu üzerine fazla gitmemesinin sebebi yeni ilişkiler kurduğu Türkiye ile arasını bozmak istememesi, yeni kurulan bu devlete rejimi ihraç etme düşüncesi olarak açıklanmaktadır.²⁷⁴

Lozan Barış Antlaşması' nda Ermeni sorunlarına yeterince değinilmemiş olduğundan, Ermeni delegeleri, İtilaf Devletleri'nin Lozan'da Ermeniler için gösterdikleri gayretler uygun bir sonuç vermemişse de bu girişimlerin uygun bir zamanda tekrarlanması için politik ilkelerin sürdürülmesine karar alınmıştır. Ermeni delegeleri, Lozan'dan ayrılırken konferansa katılan devletlere bir bildiri vermişlerdir. Bildiride özetle şöyle denilmektedir:

"Ermeni delegeleri, Lozan Konferansı komisyonlarının açıklamalarından ve

²⁷² Ürer, age, s.242

²⁷³ Ürer, age, s. 240

²⁷⁴ Ürer, age, s.243

basında yayınlanan barış antlaşması projesinden İtilaf Devletlerinin Ermeni sorunlarını yüzüstü bırakmış olduğunu anlamıştır. Ermeni sorununun çözümlenmemiş olarak kalmasının Ermenilerin durumunu daha kötü bir hale getirmiş olduğunu göz önüne koymak isteriz. Versay Antlaşması, Sevr Antlaşması, 1921'de yapılan Londra Konferansı ve 1922'deki Paris Toplantılarında Osmanlı İmparatorluğundan bazı azınlıkları kurtarmak ve Ermenilere bir yurt sağlamak için kararlar alınmıştır. Savaş içinde, müttefikler tarafından savaştı bir unsur; savaştan sonra da, müttefik olarak tanınan Ermenilere Lozan'da verilen sözlerin, yapılan vaatlerin yerine getirilmesini sağlayacak bir şey kararlaştırılamamıştır. Bu koşullar altında Ermeni delegeleri olarak, Ermeniler namına, devletlerden bir defa daha hak ve adalet yolundaki acılarına bir çare bulunması için bir karar verilmesini rica ederiz. Böyle bir barışın doğuda devamlı olmayacağını belirtiriz.”²⁷⁵

3. Azınlıkların Mübadelesi

Bilindiği gibi Batı Trakya Misak-ı Milli' ye dahil olup da kurtarılamayan en önemli toprak parçalarından biridir. Ancak Lozan' da Batı Trakya' nın Türk topraklarına katılması gibi bir politika izlenmemiş ve bu konferansta açıkça belirtilmiştir. Türk heyet, bölgede Müslüman nüfus çok olduğu için plebisit teklif etmiş ve bölgenin kendi kaderini tayin etmesi önerisi sunulmuştur. Bu öneri kabul edilmemiş, bu defa Türk heyeti; Rum azınlıklar ile Yunanistan' da yaşayan Müslümanların mübadelesini önermiştir. Bu öneri Venizelos tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Zira Yunanistan Anadolu' dan çekilirken bir milyonu aşkın Rum Yunan ordusunu izleyerek Yunanistan' a kaçmıştır. Yunanistan' ın o günkü nüfusunun ¼' ünü oluşturan bu insanlar Yunanistan için büyük sorun olmuştur. Venizelos Türkiye' ye dönecek olan 350.000 Müslüman' ın yerlerini kullanarak Rumları yerleştirebilmek için barış

²⁷⁵ “Sevr ve Lozan Anlaşmalarında Ermeniler”

http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/sevr_ve_lozan.html, 05.12.2007

imzalanmadan mübadeleye ilişkin sözleşmenin imzalanmasını talep etmiştir.

276

Sonuçta azınlıkların mübadelesi belli şartlar altında Lozan' da kabul edilmiş ve 1923-1928 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 30 Ocak 1923 tarihinde mübadeleye ilişkin bir mukavelename imzalanmıştır. (Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol)²⁷⁷ Buna göre Rum Ortadoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarına yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukları zorunlu mübadeleye tabi tutulmuştur. Mondros Mütarekesinin imza tarihinden önce (30 Ekim 1918) İstanbul'a yerleşen Rumlar ile Trakya' da yaşayan Türkler mübadele dışı bırakılmış, bu vatandaşlar değişim dışı kalarak "etabli" kabul edilmiştir. Bu bölgeler dışında yaşayan tüm Rum ve Türkler, Türkiye ve Yunanistan arasında göç ettirilmiştir. ²⁷⁸ Aileleri Türk ülkesinden ayrılıp kendileri Türkiye' de alıkonulmuş Rum erkekler Yunanistan' a gönderilen ilk kabileyi oluşturmuştur. Mübadeleye tabi olanlar her türlü taşınır mallarını götürmüş, taşınmaz malların satımı için de karma komisyonlar oluşturulmuştur.²⁷⁹

Büyük Mübadele diye bilinen bu olayda Türkiye' den Yunanistan' a 1.100.000-1.200.000 Rum, Yunanistan' dan Türkiye' ye 450.000-500.000 civarında Türk göç etmiştir. Bugün İstanbul' da kalan Rum nüfusu 1500-2000 civarına kadar gerilemiştir.²⁸⁰

Yunanistan ile İlişkilerin iyi olduğu dönemlerde (örneğin 1930-1940, 1947-1954, 1959-1964, 1967-1971 gibi) Rumların daha rahat ve özgür yaşadığı, iki ülke ilişkilerinin bozulduğu yıllarda ise (1922-1929, 1955-1959, 1964-1967, 1972-1980 gibi) baskı altında kaldığı, göçün ve nüfus azalmasının, bu kriz dönemlerinde hızlandığı gözlemlendi.

²⁷⁶ Kaptan, age, 146-153

²⁷⁷ Kaya, age, s. 155

²⁷⁸ Ürer, age, s. 249-251

²⁷⁹ Kaya, age, s.156

²⁸⁰ Ürer, age, s.251

Özellikle 1930'larda gerçekleşen Türk-Yunan yakınlaşması sonucunda Rumların Anadolu'yu ziyaret etmek için izin almak gerekliliği kalktı; Rumların "etabli" statüsünde olmayan çocuklarının ve eşlerinin İstanbul'a gelmelerine izin verildi. Ancak genel olarak Cumhuriyet döneminde, Rumların eşit yurttaş konumunda bulunmaları, örneğin memur ve yüksek memur statüsünde olmaları kısıtlanmıştır. Özellikle Varlık Vergisi, Rum nüfusunun azalmasında etken olmuştur. Türkiye'deki Rum nüfusunun azalmasında etkili olan bir diğer sebep de "6-7 Eylül Olayları" olarak bilinen İstanbul'da yapılan gösterilerdir²⁸¹

4. Patrikhane Sorunu

Lozan Konferansında Türk heyetinin uğraştığı en önemli sorunlardan biri de Fener Rum Patrikhanesinin yurt dışına çıkartılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Patrikhane, başta siyasi faaliyetler olmak üzere, cemiyetlerin organizasyonu, çetelerin desteklenmesi, nümayişlerin organize edilmesi, propogandanın yaygınlaştırılması gibi işleri yapan bir kuruluş durumundaydı. Patrikhaneye mensup pek çok din adamı milli mücadele yıllarında Türk davasını baltalayıcı hareketlerde bulunmuşlardı. Örneğin Yunan Ordusunun Edirne' yi alması üzerine Rum Patrikhanesi bölgede bulunan din adamlarına Yunan askerlerinin karargahlarına giderek onları takdis etmelerini emretmişti. Trabzon metropoliti Hristiyanos, 2 Mayıs 1919' da Paris Barış Konferansı' na bir muhtıra sunarak, Trabzon, Sivas, Karahisar, Amasya, Kastamonu ve Sinop'ta 600.000' den fazla Rum nüfus bulunduğunu, bu sayıya Kafkasya ve Rusya' ya göç etmiş olan 250.000 Rum' un da dahil olmadığını, bunların vatanlarına dönmek istediğini belirterek Pontus Rum Devleti' nin kurulmasını istemiştir. İzmir metropoliti Hrisostomos

²⁸¹ Hasan Duran, Hakan Arıdemir, "Rum Azınlık Özelinde Türkiye' de Uygulanan Azınlıklar Rejimi", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=210>, 07.12.2007

ise İzmir' e çıkan Yunan Birliklerini dualarla karşılamış, dini bir törenle onları takdis etmiştir.²⁸²

Lord Curson bu konu gündeme geldiğinde, patrikhanenin yüzyıllardır İstanbul' da bulunduğunu, Rum Ortadoks Kilisesinin başı olan Patrikliğin her zaman Türk hükümetine bağlı memur olarak kaldığını belirtmiş, eğer Türk temsilcilerinin iddia ettiği gibi Patrik siyasete karışmışsa, bunun önlenebileceğini ancak kesinlikle İstanbul' da kalması gerektiğini öne sürmüştür. Venizelos' da bu görüşe destek vermiştir.²⁸³

Türk heyetinin itirazları üzerine Fransız temsilcisi; İstanbul' da bir Patrikliğin kalması, bu patriğin yönetim yönünden ve siyasal yönden Yunanistan, Romanya, Yugoslavya vb. Ortadoks kiliseleriyle ilgisi olmaması, yalnızca dinsel yetkilerinin olması, Patriğin Türk Hükümetinin onayı ile göreve geleceği şeklinde düzenlemeler içeren bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Patrikhane yalnızca sembolik bir kurum olarak kalacaktır. Ancak batılı devletlerin sembolik bir kurum için mücadele vermeyeceğinden hareketle Türk heyeti teklifleri reddetmeyi sürdürmüş, bu konu adeta konferansın en önemli konusu haline gelmiştir.²⁸⁴

Türk heyeti patrikliğin siyasal bir kışkırtma merkezi olduğunu ifade etmiş ancak tüm çabalarına rağmen patrikhanenin yurt dışına çıkarılması sağlanamamıştır. Fakat Patrikliğin siyasal alanda bütün yetkilerinin elinden alınmasının Müttefiklerce de kabul edilmesi üzerine Türk Heyeti tarafından kabul edilmek zorunda kalmıştır.²⁸⁵

Patrikhane konusunda Türk Heyeti tarafından taviz verilmesinin en önemli nedeni, daha “azınlıklar kavramının “gayrimüslim azınlıklar” olması gerektiği savunulurken, Türk heyetinin karşısına Patrikhane ve Musul

²⁸² Kaya, age, s.138-141

²⁸³ Lozan 1922-1923, s. 99-100

²⁸⁴ Kaptan, age, s.119-125

²⁸⁵ Ürer, age., s.247-249

meselesinin getirilmesidir. Türk hükümeti azınlıklar konusunu daha hayati gördüğü için, bu konuda taviz vermek zorunda kalmıştır.²⁸⁶

5. Azınlıkların Askerlik Meselesi

Lozan' da azınlıklar müttefikler tarafından, askerlik hizmeti dışında tutulmaya çalışılmıştır. Türk heyeti ise azınlıkların askerlik hizmetinden bağımsızlığının herkesin kanun önünde eşitliği ilkesin aykırı olacağını belirtmiştir.

Hiçbir vatandaşın askerlikten muaf tutulamayacağını savunan İsmet Paşa; eski Osmanlı İmparatorluğunda Hristiyan uyrukların özel bir vergi karşılığında askerlikten bağımsız tutulduklarını kabul etmekle beraber, onbeş yıldır zorunlu askerlik hizmetinin ayırım gözetmeksizin tüm uyruklara uygulandığını, anayasayla yönetilen bir ülkede vatandaşların bir kısmının askerlikten muaf tutulamayacağını, bu yüzden Balkan Savaşı' nda Osmanlı uyruklarının din ayrımı gözetilmeksizin silah altına çağırıldığını ifade etmiştir.²⁸⁷ Venizelos, azınlıklara askerlik yaptırmamanın eşitlik ilkesini bozacağı iddialarına, asıl eşitliğin Müslüman olmayanların askerlikten muaf olması halinde sağlanacağını, askerlik hizmeti bakımından Müslümanlar ile azınlıklar arasında eşitlik olmadığını, subay ve ast subay kadrolara Müslümanların getirildiğini, Müslüman olmayanların sadece er olarak hizmet ettiklerini belirterek cevap vermiş ancak neticede Türk tezi kabul edilmiş, azınlıkların askerlikten muaf tutulmasına ilişkin Lozan' da herhangi bir madde yer almamıştır.²⁸⁸

²⁸⁶ Kaptan, age., s.141-142

²⁸⁷ Taha Akyol , **Medine' den Lozan' a**, Millyet Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1998, s.148-149

²⁸⁸ Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.299

6. Azınlıkların Medeni Hakları Sorunu

Lozan Konferansında müttefik devletlerin planlarından biri de Türkiye’deki azınlıkların, kişi ve aile hukukuna ilişkin işlerinin kendi gelenek ve göreneklerine göre tanzim olunmasıydı.²⁸⁹

29 Aralık 1922 tarihli oturumda kişisel durum ve aile durumu hakkında tartışmalar çıkmıştır. Örneğin Hristiyanlarda evliliğe 18 yaşından sonra izin verilirken, Müslümanlarda bu yaş 10 yaşına kadar düşmekteydi. Evlilik, boşanma, drahoma, nafaka gibi sorunlar hem dini hem de idari içerikliydiler.²⁹⁰

Konu hakkında 1 Ocak 1923’te TBMM’de yapılan görüşmede Trabzon Mebusu Hasan Bey Lozan’da görüşülen en önemli sorunun, azınlıklara uygulanacak aile hukuku sorunu olduğunu, tüm azınlıklara özel medeni kanun hazırlanması gerektiğini, bu işlere ilişkin davaların da Türk Mahkemelerinde görülmesi gerektiği hususunu vurgulamıştır.²⁹¹

Türk heyeti, aile ve şahsın hukuk alanlarında da hukuk birliği ve yargı birliğini savunmakta, tüm Türk uyruklarına uygulanacak tek bir kanunun yürürlüğe konarak sorunun çözüleceği belirtmekte, buna karşılık müttefikler çok hukuklu bir sistem istemekteydiler. İtalyan temsilcisi Montagna; Türkiye halkına din ayrımı gözetmeyen tek kanun konulmasının düşünülemeyeceğini, bu konuda Batının örnek alınamayacağını belirtmiş, Fransız temsilcisi Türkiye’ nin Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki bütün düzenlemeleri yürürlükte bırakması gerektiğini ifade etmiştir. Venizelos bir konuşmasında;

“Türk hükümeti Patrikliğin yalnız ruhani işlerle uğraşmasını istiyor... Fakat herhangi bir yanlış anlamaya yer kalmaması için belirtmeliyim ki,

²⁸⁹ Eryılmaz, age, s.209

²⁹⁰ Ürer, age, s.265

²⁹¹ Bozkurt, age, s.46

evlenme, Ortadoks Kilisesince yapılan kutsal bir törendir ve evliliğe son verme yalnız Kilise makamlarının yetkisindedir.” demektedir.²⁹²

İngiliz Temsilcisi Ryan; “Türk heyeti, diğer hiçbir devlette eşi olmayan bir şeyi başarmaya çalışıyor. Sömürgelerinde Müslüman tebaa bulunan İngiltere, Fransa, İtalya gibi Avrupa devletleri, bu tebaaları, kendilerine has kanunların tatbikinden mahrum etmeyi asla istememişlerdir.” demiş ve ülkesinin Hindistan siyasetini örnek olarak göstermiştir. Buna cevap olarak Münir Bey; Hindistan’ ın İngiltere’ nin sömürgesi olması nedeniyle Türkiye’ ye benzetilemeyeceğini, Avrupa’ nın pek çok ülkesinde Yahudilerin bulunduğunu ancak bu ülkelerde Yahudilere özgü ayrı bir düzenlemeye gerek görülmediğini belirtmiştir.²⁹³

Rıza Nur Bey ise Türkiye’ de Hilafet ve Saltanatın ayrıldığını, saltanatın ilga edildiğini, Türkiye’ nin artık Teokratik bir devlet olmadığını, o yüzden dinlere göre ayrı yasalar koymaya gerek olmadığını, din ayrımı yapmadan, bütün Türk uyruklarına uygulanacak nitelikte bir medeni kanun yürürlüğe koyma hakkının bulunduğunu, bu yasa yapılıncaya kadar yalnız aile hukuku için olmak üzere azınlıkların geleneğine göre işlem yapılabileceğini söylemiştir.²⁹⁴

Batılı devletlerin bu ısrarının altında, Türk kanun koyucusuna güvensizlik değil, Osmanlı Devletinde varolan çok başlı hukuku sürdürme böylece iç işleyişe karışma arzusu yatmaktadır.²⁹⁵

Nihayet Türk taraf tezinde fazla ısrar etmeyerek azınlıkların aile hukuku ve ahkam-ı şahsiye konularının kendi örf ve adetlerine göre

²⁹² Akyol, age, s.149-151

²⁹³ Bozkurt, age, s.46

²⁹⁴ Akyol, age, s.151-154

²⁹⁵ Bozkurt, age, s.47

düzenlenebilmesini kabul etmiş, ancak aile hukuku ve ahkam-ı şahsiye kavramlarının kapsamını tayin etmek hakkını saklı tutmuştur.²⁹⁶

Anlaşmada bu husus 42 uncu maddede; *“Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukuklarıyla) kişisel durumları konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.*

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıkların her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti meclisi Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye’deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.” şeklinde düzenlenmiştir.²⁹⁷

Anlaşmanın imzalanmasından 3 yıl sonra 1926 ‘ da Medeni Kanun kabul edilmiş, ancak azınlık olarak kabul edilen, Rum, Ermeni ve Yahudi grupların temsilcileri, yaptıkları müracaatlarla 42 nci madde hükümlerinden faydalanmak istemediklerini belirttiklerinden azınlıklar için özel düzenlemeler yapılmamıştır.²⁹⁸ Bu konuda Yahudiler 15 Eylül 1925, Ermeniler 17 Ekim 1925, Rumlar 27 Kasım 1925 tarihlerinde müracaat etmişlerdir. Söz konusu müracaatların Lozan Anlaşmasından iki yıl sonra gerçekleşmesi, azınlıkların

²⁹⁶ Eryılmaz, age, s.210

²⁹⁷ Meray, age, s.12

²⁹⁸ Saraçlı, age, s.132

Türk insanı ile barış içinde yaşadığı sürece, tabii haklarına sahip olabilecekleri konusunda devlete güvenmiş olduklarının kanıtıdır.²⁹⁹

Ancak Oran, Lozan ile tanınmış hakların öznesinin azınlık grupları değil bireyler olduğunu, başka bir deyişle bu hakların bireysel olduğunu, grup adına bu haktan feragat etmenin hukuken mümkün olmadığını belirtmektedir.³⁰⁰

7. Savaş Esirleri

Azınlıklar alt komisyonunda görüşülen konulardan biri de savaş esirlerinin durumudur. Konferansta, bu esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Önce Yunanistan' daki savaş esirleri bir gemi ile İzmir' e getirilecek, aynı gemi ile Türk tutsaklarının sayısı kadar Yunanlı tutsağı götürecekti. Geriye kalan tutsaklar anlaşmanın imzalanmasından sonra iade edilecektir.³⁰¹ Lozan' da azınlıklar ile ilgili genel tartışmalar bu şekilde sona ermiştir.

Yapılan çalışmalar sonucu Lozan Anlaşmasında, azınlıklar ile ilgili hükümler birinci bölümün üçüncü kesiminde 37 ile 45 inci maddeler arasında düzenlenmiştir. 37 nci madde ile Türkiye azınlıklar ile ilgili Lozan' da yapılan düzenlemelere aykırı hiçbir kanun, tüzük, yönetmelik düzenlemeyeceğini, hiçbir kanunun, yönetmeliğin ve resmi işlemin bu hükümlerden üstün sayılmayacağını, 44 üncü madde ile de azınlıklara tanınan hakların Milletler Cemiyeti güvencesi altında korunmasını, bu hükümlere aykırı davranması halinde Milletler Cemiyetinin gerekli göreceği talimatı verebileceğini, bu maddelere ilişkin olarak Türkiye ile imzacı devletlerden biri arasında görüş ayrılığı çıkarsa bu hususun uluslararası sayılmasını, bu konunun

²⁹⁹ Vahapoğlu, age, s.192

³⁰⁰ Oran, age, s.68

³⁰¹ Lozan 1922-1923, s.97

Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmesini ve divanın kararlarının kesin olacağını kabul etmiştir.³⁰²

Azınlıklara ilişkin 9 maddeden oluşan bu bölüm Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmaların neredeyse tümünde bulunan bir bölümdür. Ancak azınlık kavramı diğerlerinde soy, dil, din azınlıkları olarak tanımlanırken yalnızca Lozan' da gayrimüslim azınlıklar şeklinde bir düzenleme yapılmıştır.³⁰³ Tabii bunda en önemli etken Ankara' nın ulusal Kurtuluş Savaşı' ndan galip çıkmış olmasıdır.³⁰⁴

Özetlersek, Türk vatandaşı olan gayrimüslim azınlıklar, medeni ve siyasi haklardan Müslümanlarla eşit olarak istifade edecek, kendi dillerini ticaret, ibadet, basın, eğitim, hayır kurumu vs. tüm özel alanlarda ve mahkemelerde kullanabilecek, bu hakları Türkiye hiçbir şekilde azınlıkların elinden alamayacaktır. Bu şekilde azınlıklar Osmanlı döneminde sahip oldukları imtiyazlı hakların önemli bir kısmını, Cumhuriyet döneminde koruma hakkını elde etmişlerdir.³⁰⁵

Cumhuriyet' in ve Lozan Barış Antlaşması' nın 50. yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumu'nca 23 Ekim 1973'de düzenlenen konferansa katılan İsmet İnönü "İstiklal Savaşı ve Lozan" başlıklı konuşmasında Lord Curzon ile Lozan Anlaşmasından sonra yaptığı bir görüşmede konuşulanları aktarmıştır. İsmet İnönü' nün son derece çarpıcı olan açıklaması şöyledir;

"...Ancak bu sayede, Lozan muahedesinde başlıca tecrübeyi, Lord Curzon' un bana verdiği bir dersi söyleyeyim:

³⁰² Meray, age, s.11

³⁰³ Murat Saraçlı, "Türkiye ve Avrupa Birliği' nde Azınlıklar" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006, s.79

³⁰⁴ Oran, age., s.62

³⁰⁵ Eryılmaz, age, s.212

"Memnun değiliz Lozan muahedesinin müzakeresinden. Hiç bir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kalkındırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size" diyordu Lord Curzon, "Hepsini vereceğim size..."³⁰⁶

³⁰⁶ "Lozan Anlaşması' nın 80' inci Lozan Anlaşması' nın 80' inci Yılı"
<http://www.belgenet.com/arsiv/lozan80.html>, 05.12.2007

SONUÇ

İmparatorluklar için azınlık sorunu olmamıştır zira imparatorluk yapısı gereği çok kavimli, çok dilli, hatta çok dinlidir. Milliyetçilik fikrinin yayılması imparatorlukların sonunu getirmiştir. Günümüzde ise artık azınlıklar sorunu, devletlerin kendi yetki alanına ait bir sorun olmaktan çıkmış, uluslararası alanda korunur hale gelmiştir. Osmanlı imparatorluğunda ise benzeri görülmemiş bir şekilde bir devleti parçalamak için silah olarak kullanılmıştır.

Azınlık sorunlarının temelinde ulus-devlet ve milliyetçilik fikri yatmaktadır. Günümüzde hiçbir toplum homojen olma imkanına sahip olmadığından farklılıkların barışçı bir şekilde birarada nasıl yaşatılacağı sorunu, hayati bir önem arz etmektedir.

Ulus-devlet doğal olarak homojen bir ulus istediğinden, azınlıkları en çok uğraştıran ve korkutan, devletlerin asimilasyon çalışmaları olmuştur. Tarihte, asimilasyon istemine doğal bir hak olarak bakan, self determinasyonun önüne geçmek için ayrımcılığı, tehciri, hatta jenosidi meşru gören devletler olmuştur. Bunun sonucu, son iki yüzyıl içinde yok olan dil ve etnik kültür sayısının bini aştığı tahmin edilmektedir.

Tarihsel süreçte 16. yüzyılda telaffuz edilmeye başlanan azınlıklar, küreselleşme dönemiyle birlikte gerek ulusal, gerekse uluslararası alanda daha çok konuşulmaya başlandılar. Günümüzde oluşması gereken tablo ulusal devletlerin bütünlüğü, azınlıkların asimile olmaması ve varlıklarını koruyabilmeleri ve belki de en önemlisi küresel güçlerin kendi menfaatleri doğrultusunda azınlıkları kullanmasını engellemeye yönelik olmalıdır.

Azınlıkların hak taleplerinde küreselleşmenin de etkisi görülmektedir. Küreselleşme ulus-devleti zayıflatmak ya da dönüştürmek amacıyla azınlıkları etkin bir araç olarak görmektedir. Burada azınlıklar bir araç olarak kullanılmasına karşın, amaçladıkları “self-determinasyon” hakkına ulaşmak açısından oldukça ciddi kazanımlar elde etmektedir. Bir zamanlar

imparatorlukların tasfiyesinde önemli rol alan azınlıklar günümüz küreselleşme sürecinde ulus- devletlerin dönüştürülmesinde önemli bir etkindir.

Ancak asimilasyon politikaları gütmeyen ve azınlık haklarını yeterince veren ulus devletlerde, azınlıkların korunması olumlu sonuçlar doğurabilir. Zira azınlıkların korunmasının, ulus devleti ortadan kaldırmayacağı, aksine bu tür yaklaşımların, ulus-devleti tasfiye etmeye yönelik politikaların daha kolay bertaraf edilmesini sağlayacağı yönündeki görüşler ağırlık kazanıyor. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, bir taraftan ulus-devletin bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılması bir yandan da azınlıkların ayrılıkçı eğilimlerinin önüne geçilmeye çalışılması, azınlıkların üstündeki egemenliği yumuşatılması gerektiğidir.

Devletlerin ülkelerindeki azınlıklara karşı sergileyecekleri demokratik tutum, toplumda azınlıklara yönelik korku ve endişelerin sorgulanması, azınlık grupları ile devlet arasında güven ilişkilerinin tesis edilmesine imkan verecektir. Zamanla azınlığın çoğunluk, çoğunluğun da azınlık olma iddiasından uzaklaşacağı bu süreç sonunda sağlanacak olan mutabakat aynı zamanda toplumsal uzlaşının da temelini oluşturacaktır.

Türkiye' nin yalnızca gayrimüslimleri azınlık kabul eden sınırlayıcı tutumu, dünyadaki eğilimlere gitgide ters düşmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, BM İnsan Hakları Komitesinin son dönemlerdeki eğilimi, bir ülkede azınlık olup olmadığını o ülkeye sorulmamasıdır. Bir ülkede etnik, dilsel, dinsel bakımdan farklılık gösteren gruplar varsa, o devlette azınlık bulunduğunu kabul edilmektedir. Kaldı ki, Türkiye' nin Lozan'ı dahi gerektiği gibi uygulamadığı iddiaları mevcuttur. Bunun için Süryaniler' e madde 40'daki eğitim hakkının tanınmadığı, Lozan' da gayrimüslimler dışındakilere tanınan hakların görmezden gelindiği, Lozan'ın 39/4 maddesi "bütün TC yurttaşları"na, "dilediği dili ticarete, açık ve kapalı toplantılarda, her türlü basın ve yayın araçlarında kullanma" hakkı getirmesine rağmen Radyo ve

TV' lerde kimse istediği dilde yayın yapamadığı için uyum paketleri çıkarılması örnek olarak gösterilmektedir.

Şu da bir gerçektir ki; günümüzde asıl sorun bir azınlık problemi değil bir terör problemidir. Doğu ve Güneydoğunun gelişmemiş olması bölge halkının azınlık hakları bahanesiyle etnik bir tuzağın içine çekilmesine sebep olmaktadır. İşsizlik, eğitimsizlik, yoksulluk ve altyapı eksikliğinin önüne geçildiğinde azınlık haklarına ilişkin taleplerin en aza ineceği çok açıktır.

Türkiye'de uluslararası koruma altında azınlık yaratmamak açısından, bütün yurttaşlara mümkün olduğu kadar geniş özgürlükler verilmesi gerektiği açıktır. Devletin kendi insanına daha insanca muamele yapmasının, ülkede "birlik ve beraberlik" açısından çok yararlı olacağına kuşku yoktur. Devletin en az çekineceği vatandaş, hakkını verdiği vatandaşdır.

Gerçekten de, Lozan' la ilgili olarak uygulamada eksiklikler vardır. Örneğin 1 Aralık 1993 Cumhuriyet Gazetesinde çıkan haberde Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun özel Ermeni Okullarında Ermenice Dersi dışında kalan tüm derslerin Türkçe yapılacağı haberi yer almıştır. Bu işlem Lozan anlaşmasına açıkça aykırıdır. Neyse ki bu işlem daha sonra geri alınmıştır. Yine gayrimüslimlerin belli bölgelerde ev almaları, bu durumun altında başka emeller yer aldığı, bu konularla ilgi soruşturmalar yapıldığı, ifadeler alındığına ilişkin haberlere gazetelerde rastlanmaktadır. Oysa bu evleri satın alanlar Türk vatandaşlarıdır. Lozan' da azınlıkların mülk edinme, mülkünde istediği gibi tasarruf etme özgürlüğü olduğu belirtilmektedir. Bu bakış açısı Lozan' a açıkça aykırıdır.³⁰⁷

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 3/1 maddesi: "Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçe' dir". Devletin ülkesiyle

³⁰⁷ Baskın Oran, "Lozan' ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken" SBF Dergisi, cilt 49, no: 3-4, Haziran- Aralık 1994, s. 288-295

bölünmez bütünlüğü doğal ve tartışmasız kabul edilen bir husustur. Fakat "milletin bölünmez bütünlüğü" kavramı, milletin tek parça olduğu sonucuna ulaştırmakta ve alt-kimliklerin inkârı anlamına gelmektedir. Ve bu demokrasinin özüne karşıdır. Devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü ilkesi rahatlıkla kültürel alt-kimlikleri reddeder biçimde yorumlanabilmektedir. Oysa Atatürk'ün "Türk" anlayışı bu şekilde değildir.

Gerçekten 1940'lara kadar gayrimüslim yurttaşların "ecanip"(yabancılar) defterine kaydedilmiş olması, Varlık Vergisinin gayrimüslimlerden daha fazla alınması,1950'lere kadar askerî okullara ve hatta sivil kurumlara kabul edilmenin "TC tebaasından ve Türk ırkından olmak" şartına bağlı kılınması, bugün dahi TSK, Dışişleri, Emniyet, MİT gibi kurumlarda gayrimüslim memura rastlanmaması ulusal birliği zedeleyen uygulamalardır.

Türkiye, azınlık kavramının ve hukukunun dünyadaki gelişmelerini izlemek yerine, 1923 yılına takılıp kalmakta, hatta Lozan' ı dahi eksik uygulamaktadır. Azınlığın farklı kimliğinin kabulü ile azınlık statüsü vermenin aynı şey olmadığı, farklı kimliklerin tanınması ile devlet toprağının parçalanmasının aynı şey sayılmadığı anlaşılamamaktadır. 82 Anayasasının vatandaşlık tanımı, Atatürk'ün 1924 Anayasasının tanımından çok daha dardır. 24 Anayasası, "Türkiye Ahalisi" terimini kullanmıştır. Bu terim, bu toprakta yaşayan bütün alt-kimlikleri istisnasız kucaklamaktadır.

Türkiye'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu hususunda bir "paranoya" oluşmuş olması milleti zayıflatıcı bir durumdur. Bu tür bir bakış açısı yüzünden, en masum kimlik taleplerini dahi bastırılmak istenmektedir. Bu da tarihte olduğu büyük Batılı ülkelerin müdahalesini de davet etmektedir.

Anadolu binlerce yıl farklı kültürleri barındırmış, Osmanlı döneminde de farklı kültürler bir arada yaşamayı bilmiştir. Bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti' nin kurulmasında sonra da farklı kimlik ve kültürler bu topraklarda varlığını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti, Kemalist anlayış

çerçevesinde; özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir içerikte, eşit haklı vatandaşlık temelinde, farklı kimlik ve kültüre sahip kişilerin kendi kimliklerini koruma ve geliştirme haklarını güvence altına alan yasalar yapmalıdır.

KAYNAKÇA

19. YY. İstanbul’ unda Gayrimüslimler, Ekonomik ve toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul-1999

AKARALI, Engin Deniz, **Belgelerle Tanzimat**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1978

AKSAMAZ, Ali İhsan, **Anadilde Eğitim ve Azınlık Hakları**, Sorun Yayıncılık, İstanbul-2005

AKTAR, Ayhan, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İletişim Yayınevi

AKYILMAZ, Bahtiyar, “Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra Teşkilatı”, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 4, 1999, s. 127–156.

AKYILMAZ, Gül, “ Osmanlı Devletinde Gayrimüslimleri Hukuki Statüsü”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=YayinIcerik&IcerikNo=78>, 27.10.2008

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt VIII,s.221-271

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler Ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt IX , s.209-235

AKYOL, Mustafa, “ Kürtler Azınlık Olmayı Lozan Döneminde Reddetteler”, http://www.mustafaakyol.org/archives/2004/10/kurtler_azinlik_olmayi_reddetteler.php, 05.12.2007

AKYOL, Mustafa, “Türkler, Kürtler ve Osmanlılar”, www.bilgiportal.com. 10.10.2007

AKYOL, Taha, **Medine’ den Lozan’a**, AD Kitapçılık, Milliyet Yayınları, İstanbul-1998

ARSAVA, Ayşe Füsun, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 22 nci Maddesi Işığında İncelenmesi**, AÜSBF Yay. 1993

ATAY, Cevdet, **Karşılaştırmalı Türk Anayasaları**

AYBAY, Ayhan, "Küreselleşme Sürecinde Azınlıklar: Asimilasyondan Tanınmaya" http://www.usag-sbf.org/turkce/konu_detay.aspx?id=36, 28.11.2007,

BİNGÖL, İrfan, **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**

BOLAY, Hayri Süleyman, "Osmanlı Modernleşmesi", <http://uniportal.net>, 10.10.2007

BOZKURT, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, VII. Dizi-Sa.107, Ankara, 1989

BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları-Kapütülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998

BOZKURT, Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1994

BRAUDE, Benjamin, Lewis Bernard, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Holmes & Meier Publishers Ltd, New-York, 1982

COŞKUN, Vahap, "Aslolan Birey Haklarıdır" http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=Kose_Yazilari&op=viewarticle&artid=163, 27.11.2007

ÇAVUŞOĞLU, Naz, "Azınlık Hakları: Avrupa standartları ve Türkiye-Bir karşılaştırma", <http://www.cerkesplatformu.org/azinlik.htm>, 27.11.2007

ÇAVUŞOĞLU, Naz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul-2001

ÇİÇEK, Kemal, "Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu

ÇULCU, Murat, **Osmanlı' da Çağdaşlaşma Taassup Çatışması**, Erciyes Yayınları, İstanbul, 2004

DALYANCI, Numan, "Avrupa Birliği' nde Azınlık Politikaları ve Türkiye' ye Etkileri", 2006

DAVIDSON, Roderic, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform**, Agora Kitaplığı, İstanbul-2005

DEMİRCİ, Fatih, “İslahat Fermanı ve Musalavat Meselesi”, 1999

DERİNDERE, Nihat, “Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan”, 30.11.2007,
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=412>

DOĞAN, İlyas, “Kendi Geleceğini Belirleme İlkesi”, 29.11.2007,
<http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>,

DOĞAN, İlyas, “Vatanında Yaşama Hakkı ve Sürgünün Devletler Hukukundaki Hukuki Niteliği”,
<http://www.akader.info/sbard/sayilar/2005Eylul/3.pdf>, 28.11.2007

DURAN, Hasan; Arıdemir, Hakan, “Rum Azınlık Özelinde Türkiye’ de Uygulanan Azınlıklar Rejimi”, www.usakgundem.com 10.10.2007

ENGELHART, Ed., **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999

ENGELHART, Ed., **Tanzimat**, Milliyet Yayınları, İstanbul-1976

ERCAN, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti’ nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul-1990

FİDAN, Yusuf, **İslam’ da Azınlıklar ve Yabancı Hakları**, Ensar Yayıncılık, Konya-2005

GÖKÇEK, Fazıl, **Osmanlı Kapısında Büyümek**, İletişim Yayınevi

GRENE, Molly, **Minorities in the Ottoman Empire**, Markus Wiener Publishers, Princeton, 2005

GÜLER, Ali, **Osmanlı’ dan Cumhuriyet’ e Azınlıklar**, Çetin Veb-Ofset A.Ş., 2. Baskı, Ankara, 2007

GÜNEL, Gülçiçek, **İttihat ve Terakki’ den Günümüze Tek Tarz-ı Siyaseti Türkleştirme**, Belge Yayınları

GÜVEN, Dilek, **6-7 Eylül Olayları Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında**, Yurt Yayınları

HAMMER, Joseph, **Osmanlı Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul-2005

Historie Üniversitesi Tarih Kurumu, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul-2006

İLERİ, İlay, **The Times Gazetesi' ne Göre Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler, Rumlar Yahudiler**, Turhan Kitabevi

İLTER, Fügen, **19. yy. İç Anadolu Azınlık Yapıları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler**

İNANÇ, Zeri, **Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları**, Ütopya Yayınevi, Ankara-2004

İSLAMOĞLU, Mustafa, "Keşke "Yerli" Olsaydı", www.mustafaislamoglu.com, 10.10.2007

İSMAİL, Sabahattin. "Self-Determinasyon hakkı nedir? Türk halkının Self-Determinasyon hakkı var mı?" <http://www.emu.edu.tr/English/ingeneral/trnc/books/sabahattinismail150soru/cevaplar/Soru86.htm>, 28.11.2007

KAPTAN, Eyüp, **Lozan Konferansı' nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basın Evi, İstanbul,2002

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1983

KARPAT, H. Kemal, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul-2004

KAYA, Ayhan, **Türkiye' de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları, AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, TESEV Yayınları, 2005

KAYA, Önder, **Tanzimat' tan Lozan' a Azınlıklar**, Yeditepe Yayınevi

KENANOĞLU, Macit, **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yayınevi, İstanbul-2004

KILIÇ, Remzi, "Osmanlı Türkiye'si' nde Azınlık Okulları", <http://mavifrm.com> 10.10.2007

KILIÇKAYA, Cem Koray, "Lozan Anlaşması Çerçevesinde Türkiye' de Azınlık Medyası"(Master Tezi)

KOÇOĞLU, Yahya, **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, Metis Yayınları, İstanbul-2004

KOÇOĞLU, Yahya, **Hatırlıyorum, Türkiye’ de Gayrimüslim Hayatlar**, Metis Yayınları

Komisyon, **Tanzimat 1** , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 3273

KURT, Metin; Akşin Sina; Odekan, Ayla; Toprak, Zater, Yurdaydın, Hüseyin; **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul, 1988

LAMARTİNE, Alphonse de, **Sona Doğru**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul-2005

MARMARA, Rinaldo, **İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi Bizans İmparatorluğundan Günümüze**, Kitap Yayınevi

Mc CARTHY, Justin, **Osmanlı Anadolu Topraklarında Müslüman ve Azınlık Nüfus**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüd. Bşk., Ankara-1995

Mc CARTHY, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İnkılap Yayınları, İstanbul-1998

Mc CARTHY, Justin, **Osmanlı’ ya Veda/ İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, Etkileşim Yayınları

MUMCU, Ahmet; Üçok Coşkun, Bozkurt Gülnihal; **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, Anlara-1999

OKUMUŞ, Ejder, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat”, www.dinbilimleri.com, 10.10.2007

OKUMUŞ, Ejder, “Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Tanzimat Fermanı’ nın Anlamı”, 30.11.2007, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>

ORAN, Baskın, **Türkiye’ de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İletişim Yayınevi

ORAN, Baskın, “Lozan’ ın “Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken”, **SBF Dergisi**, cilt 49, no: 3-4, Haziran- Aralık 1994

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi

ÖCAL, Yalçın, **Tarihin Işığında Gayrimüslim Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık

ÖZÇELİK, Ayfer, **Sahibini Arayan Meşrutiyet**, Tez Yayınları, İstanbul-2004

PREECE, Jenifer Jakson, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, Donkişot Yayınları, İstanbul-2001

SARAÇLI, Murat, “Türkiye ve Avrupa Birliğinde Azınlıklar” (Master Tezi)

SELİM, Osman, “Osmanlı Dünyası’ nda Gayrimüslimler”, 30.11.2007
http://www.yeniumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=410

SERTOĞLU, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi”, Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Sayı 25, 1969

SONYEL, Salahi, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’ nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, (Türk Tarih Kurumu) **Belleten**, Cilt XLIX, Sayı 195, 1985

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-1999

“Tanzimat’ tan Günümüze Kamu Reformu”, www.turkhukuksitesi.com. 10.10.2007

TAŞYÜREK, Muzaffer, “Sonun Başlangıcı: Tanzimat”, www.enfal.de, 10.10.2007

TURAN, Ahmet Nezihi, **Tarih Selçuklulardan Bugüne**, Grafiker Yayınları,

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 2004

TUNÇ, Hasan, “Uluslar Arası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu Ve Türkiye”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt VIII,s.139-198

UZUN, Ahmet, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, Eren Yayınları, İstanbul-2002

ÜRER, Levent; **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul-2003

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, **Osmanlı’ dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB Yayınları Ankara-2005

YAŞAR, Nuri, “Yabancı ve Azınlık Okullarının Türk Hukukundaki Statüsü”, www.abchukuk.com 10.10.2007

YERASİMOS, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995

ÖZET

Ayber, Bahar. Tanzimat' tan Lozan' a Türkiye'de Azınlıklar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Azınlık kavramı dünyada ilk kez 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemdeki azınlık kavramı günümüzdeki gibi etnik kökene dayalı bir ayırım değil, din ayırımına dayalı bir kavramdır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu' nda da din ayırımına dayalı bir millet sistemi oluşturulmuş, yüzyıllarca başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak 1789 Fransız İhtilali' nin yaydığı milliyetçi fikirler, etnik kökene dayalı bir azınlık anlayışı geliştirerek 19. yüzyılda çok uluslu imparatorlukların sonunu hazırlamıştır. Diğer taraftan, 19. yüzyıla diplomatik bakımdan hazırlıksız giren Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası baskılar ve iç çekişmelerin etkisiyle bir dizi ıslahat gerçekleştirmiştir. Bu ıslahatların kuşkusuz en önemli ayaklarından biri gayrimüslimlere yönelik düzenlemelerdir. Azınlık taleplerini en aza indirmek ve istikrarı sağlamak için Osmanlı İmparatorluğu tarafından çıkarın fermanlar ve anayasal düzenlemeler çöküşü önlememiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Sevr Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu' daki tüm azınlıklara otonomi tanınmış, Kurtuluş Savaşı' ndan galip ayrılan genç Türkiye Cumhuriyeti ise bu anlaşmayı tanımamıştır. Büyük çabalar sonucu imzalanan Lozan anlaşması ile yalnızca Gayrimüslim Türk vatandaşlarının azınlık olarak kabulü sağlanmıştır. Ancak günümüzde yalnızca gayrimüslimleri azınlık kabul eden bu sınırlayıcı tutum, dünyadaki eğilimlere gitgide ters düşmektedir.

Anahtar Sözcükler

1. Azınlık
2. Gayrimüslim
3. Tanzimat
4. Islahat
5. Lozan

ABSTRACT

Ayber, Bahar. Minorities in Turkey from Tanzimat to Lausanne, Master's Thesis, Ankara, 2008-03-26

The concept of "Minority" first emerged in the 16. century. However, in this period, the concept was not used to identify ethnical groups as is today, but religious groups. In this period, the Otoman Empire developed the "millet" system, which was based on religious identification and this system had been maintained for centuries. However, the nationalist ideologies propagated by the French Revolution in 1789, paved the way for a new conception of "minority", which was based on ethnic roots and this prepared the end of the multi-ethnic/ multinational empires of the 19. century. The Otoman Empire, which entered the 19. century diplomatically unprepared, had gone through a number of reformations due to the influences of the international pressures and inner conflicts. It's no doubt that the most significant step of these reformations was the regulations intended for the non-muslims. The constitutional regulations and imperial edicts that were put into force in order to minimize the demands of the minorities and to ensure consistency did not help in preventing the collapse. With the Treaty of Sèvres, which was signed right after the World War I, all the minorities in the Otoman Empire were given autonomy; however, the young Turkish Republic, which had won a victory in the War of Independence, did not recognize the treaty. With the Treaty of Lausanne, which was signed after a great deal of efforts, it was agreed upon that only the non-muslim Turkish citizens be acknowledged as minorities. Today, however, this restrictive attitude of recognizing only the non-Muslims as minorities is increasingly conflicting with the global trends.

Key Words

1. Minority
2. Non-Muslim
3. Reform
4. Reformation
5. Lausanne